

Europa och folken

av

Ingmar Karlsson

Förord

General de Gaulle utbringade en gång ett leve för "Europa från ena ändan till den andra". I den kampanj som föregick folkomröstningen om svenskt EU-medlemskap sade Olof Johansson sig "vara för hela Europa".

Vad de menade är höljt i dunkel och detta var väl också avsikten med statsmannaorden. Frågan var Europa börjar och slutar har aldrig kunnat ges ett slutgiltigt svar. Den schweiziske historikern Denis de Rougemont har identifierat inte mindre än 243 olika definitioner av vår kontinent. I denna bok beskrivs inledningsvis hur europabegreppet utvecklats och vuxit fram från antiken till våra dagar. Vidare redovisas den diskussion som idag förs om "det europeiska husets" framtida arkitektur och tomtgränser med en utblick in i nästa sekel.

Problemet med att ens tillnärmelsevis bestämma var Europas gränser går illustreras av att också definitionen av Europas mitt - Centraleuropa - skiftat genom historien och präglats av politiska snarare än geografiska utgångspunkter. Centraleuropa kan länge sägas ha varit ett begrepp för framtidsorienterade nostalgiker och ha tjänat som en protest mot Europas delning. Vilken roll kan det spela nu när Europas delning tillhör det förgångna?

Regionala och nationella identiteter blir allt viktigare i en värld som snabbt förändras. Medborgarna kommer mer och mer att leva i ett spänningsfält mellan flera lojaliteter, hembygden, staten, nationen, Europa och världssamhället med växande krav på att tänka globalt men handla lokalt.

Överallt i Europa växer nu nygamla och nya regioner fram såväl inom som över nationsgränserna. I boken redogörs för denna utveckling och dess konsekvenser för det europeiska projektet.

Över hela världen är idag emellertid nationalstaten den ram inom vilken det politiska livet är organiserat. Antalet nationalstater har dessutom vuxit kraftigt under senare år och de flesta stater motiverar sin existens med att de förkroppsligar en nations politiska aspirationer. Nationerna betraktas därför ofta som av naturen givna fenomen eller rentav av Gud skapade inrättningar som förenar folk av samma historiska ursprung.

I realiteten är såväl nationalstaten som nationalismen moderna företeelser. I boken redogörs för nationalstaternas och nationalismens gradvisa framväxt och för de olika nationsbegreppen och deras politiska konsekvenser. I två fallstudier om DDR och Serbien redogörs för farorna och konsekvenserna av en politik som baseras på nationella myter.

Kommunismens kollaps ledde inte till historiens slut. För att travestera Karl Marx grasserar nu i stället ett annat spöke ute i Europa, nationalismen. Främlingsfientligheten breder ut sig. Drömmarna och talet om en ny multikulturell europeisk gemenskap på ömse sidor om den raserade järnridån har fått ge vika för pessimistiska resonemang om en förestående darwinistisk kamp mellan nationer och kulturer.

I Västeuropa bottenar den framväxande nationalismen genomgående i en allmän fruktan för framtiden och för en omvärld som är stadd i snabb förändring. De breda folklagren tycker sig förlora tidigare referensramar och sakna förankring i dagens samhälle. Oron över nationalstatens framtid i ett alltmer integrerat Europa har väckt till liv en ny och intensiv nationalism med rasistiska övertoner. Den gemenskap nationen tycks erbjuda har blivit en tillflyktsort och ett skydd mot det moderna samhällets anonymitet och en symbol för det trygga och invanda förgångna som man vill klamra sig fast vid i en föränderlig tid.

I Östeuropa har nationalismen och främlingsfientligheten andra förklaringar: det kalla krigets slut och omvandlingen av det internationella systemet, det ideologiska tomrum som uppstod efter kommunismens kollaps och den ekonomiska kris som denna lämnade i arv. Som en följd av denna utveckling har ett nytt "de fyras gäng" trätt in på den politiska arenan: nation, historia, religion och identitet.

Förhoppningen om ett medlemskap i EU är en central faktor för att kursen mot demokrati och marknadsekonomi skall upprätthållas. Visionen av ett sådant tjäna som både morot och piska och har varit ett kraftigt incitament för att göra lagar och politiska och ekonomiska institutioner EU-anpassade. Ekonomisk tillväxt och ett framväxande välfärdssamhälle kommer att stärka det pluralistiska samhället, främja framväxten av demokratiska organisationer och institutioner och undergräva tilltron till den slutna etniska staten. Det nationalistiska alternativet förlorar i attraktionskraft när folk kan börja hoppas på en bättre framtid.

Om medlemskapet däremot faller bortom den politiska horisonten stärks icke-demokratiska och nationalistiska krafter. Det vore därför ett misstag av EU att göra upp en rankinglista eller en turordning och det vore katastrofalt för den europeiska utvecklingen om några stater utpekades som europeiska och därmed privilegierade medan andra förpassades till en evig tillvaro utanför den europeiska gemenskapen.

Enligt Romfördraget är gemenskapen öppen för alla demokratier i Europa. Efter diktaturernas fall i Sydeuropa tog EG ett ansvar för den demokratiska utvecklingen där. På samma sätt kan EU nu medverka till en positiv ekonomisk och politisk utveckling i Öst- och Centraleuropa.

Vad östutvidgningen beträffar måste EU därför återvända till och besinna sitt ursprungliga mål, att göra krig och konflikter mellan folken i Europa omöjliga. Av detta skäl måste unionen utvidgas österut på ett sådant sätt att inga nya permanenta gränser dras. Om Europa förblir delat kommer det ständigt att vara utsatt för effekterna av tumult och konflikter i dess östra halva med stora påfrestningar som följd. Genom att integrera de nya demokratierna i den takt som dessa är mogna för kommer EU inte bara att befästa demokratin österut utan också stärka sin egen enhet.

Påven Johannes Paulus talar ofta om ett Europa med två lungor. Dagens Europa kan också betecknas som två kommunicerande kärl. Integrationen kan spridas från väst till öst men samtidigt kan fragmenteringen spridas i den motsatta riktningen. Stabilitet i Västeuropa förutsätter också stabilitet i Central- och Östeuropa. Även Balkan måste därför europeiseras på det att Europa inte måtte balkaniseras.

Dessa aspekter har alltför ofta kommit bort i den svenska debatten, där EU och europatanken ofta framställts som ett nutida påfund inspirerat av rent ekonomiska drivkrafter. Redan på 1400-talet framfördes förslag om en gemensam europeisk utrikespolitik och en gemensam armé. I boken redogörs för de två huvudlinjer som varit genomgående tendens i de talrika europeiska enhetsplanerna från medeltiden och fram till tiden efter andra världskriget. Å ena sidan återkommer förespråkare för ett europeiskt centralstyre och å den andra finns utpräglade federalister. För båda dessa grupper har emellertid ledstjärnorna varit desamma: fred bland Europas folk, enhet mot ett utifrån kommande hot och kamp mot en enda makts herravälde i Europa

Karaktäristiskt för vårt århundrande är den själarnas gemenskap som präglat den yttersta vänsterns och den yttersta högers motstånd mot alla unionsplaner. Gemensamt för alla försök att skapa en europeisk enhet ända från slaget vid Poitiers för drygt 1250 år sedan fram till Maastricht är att enhetstanken varit starkast när Europa stått mot ett gemensamt yttre hot, det må under efterkrigstiden ha varit sovjetisk militär styrka eller japansk och amerikansk ekonomisk kraft.

I bokens sista kapitel redogörs för bakgrunden till den växande skepsis som den europeiska enhetstanken nu möter i breda kretsar. Den slutsats som dras är att bara ett långfristigt, tålmodigt sammanväxande kan ge basen för ett demokratiskt Europa som omfattas av medborgarna. EG var under decennierna en nyttogemenskap. Vi är nu bara i början på vägen mot en ödes- och erfarenhetsgemenskap. Om någon lärdom kan dras av den europeiska historien är det den att den europeiska enheten bara kan fullbordas med och inte mot nationerna och vad de upplever som sina legitima intressen.

Såsom var fallet under den process som ledde fram till de europeiska nationalstaterna blir även den europeiska unionen under överskådlig tid ett elitprojekt och den europeiska identiteten ett elitfenomen. En europeisk nationalstat är därför ett dödfött projekt utan verklighetsförankring. Däremot inte bara kvarstår utan ökar nödvändigheten av ett övernationellt samarbete i olika former och med olika grad av fördjupning för att möta de problem som nationalstaterna inte kan hantera på egen hand. Nationalstatens allena rådande kompetens för allt som rör medborgarnas välfärd hör till det förflutna men detta innebär inte att alla dess uppgifter behöver föras upp på en högre nivå utan samtidigt kan alltfler lösas på ett regionalt plan.

Bokens slutsats är att EU under överskådlig tid förblir en gemenskap av stater för vilken det idag inte finns någon förebild och som inte kan konstrueras efter några givna mallar. Den europeiska unionen blir "en ofullbordad förbundsstat" - något mer än ett löst statsförbund men inte en förbundsstat i klassisk mening. Den blir inte heller den torso som dess motståndare eftersträvar utan en form för mellanstatligt samarbete som respekterar de enskilda staternas suveränitet men också skapar en gemensam handlingsförmåga som motsvarar Europas roll på 2000-talet.

Den prognos om Europa och nationalstaterna som den franske religionshistorikern Ernest Renan ställde i ett klassiskt tal vid Sorbonne den 11 mars 1882 "ad är en nation?" har fortfarande kvar sin giltighet 114 år senare:

"Nationerna är ingenting evigt. De har en början och kommer att ha ett slut. Den europeiska konfederationen kommer sannolikt att avlösa dem men detta är inget lagbundet i det århundrade vi lever i. För närvarande är nationernas existens något gott, ja rentav nödvändigt. Deras existens är en garanti för friheten som skulle gå förlorad om världen löd under en enda lag och en enda herre."

Burseryd nyåret 1996 Ingmar Karlsson

Kapitel 1

EUROPA I TID OCH RUM

Etymologins och mytologins Europa

Ordet Europa ges flera både etymologiska och mytologiska förklaringar. Enligt en teori antas det vara av semitiskt ursprung. Ereb - "det mörka" - kallade fenicierna, som levde vid östra medelhavskusten, de trakter i väst där solen gick ned. Detta synsätt finns kvar i tyskans ord för Västerlandet - das Abendland.

Ända sedan antiken har andra språkforskare sökt härleda ordet från grekiskan. Bland annat har Europa påståtts vara en sammansättning av "eury" (bred) och "op" (se) med betydelsen "bredögd" eller "vittskådande".

Även ordet Asien ges för övrigt en etymologisk förklaring och sägs komma från det assyriska ordet, "acu", uppgång.

I den grekiska mytologin är Europa ett personnamn som för första gången förekommer omkring år 700 före Kristus i Hesiodos' dikt om de grekiska gudarnas härstamning, Theogonien. Enligt honom är Europa dotter till Okeanos, havsguden. En av hennes systrar heter Asia, en annan Libya. I den mer kända mytologiska versionen är hon dotter till Agenor, kung av Tyros - Saida i våra dagars Libanon. Zeus förälskade sig i henne och förde, förvandlad till en tjur, Europa till Kreta, en händelse som skulpterats av Carl Milles och som kan beskådas på torget i Halmstad.

Har då mytens prinsessa givit namn åt vår kontinent? Redan på 400-talet före Kristus grubblade Herodotos på svaret men var skeptisk:

"Jag kan inte förstå varför tre namn - Europa, Asia och Libya - och särskilt kvinnonamn skulle ha givits till ett område som ju i själva verket är ett enda ... Vad beträffar Europa vet ingen varifrån det fått sitt namn eller vem som först kallade det så - om vi inte vill säga att det benämndes efter Europa från Tyros. Detta är emellertid osannolikt, ty Europa var från Asien och kom aldrig till det land som hellenerna nu kallar Europa utan blott från Fenicien till Kreta."

Europas ursprung ges även en biblisk mytologisk förklaring. Enligt första Mosebokens nionde och tionde kapitel sände Noa sina söner i olika riktningar för att skapa, förena och föröka jordens nationer. Sem, den äldste, fick Asien som sin arvedel. Åt Ham gavs Afrika, medan den tredje och yngste, Jafet, tilldelades det område som i dag utgör Europa och blev alla européers stamfader. Gränsen mellan Sems och Jafets områden gick vid Taurusbergen. Våra dagars Mindre Asien ansågs alltså tillhöra Europa.

Ända in på 800- och 900-talet spelade denna jafetlegend en stor roll i den kristna kulturkretsen. Politiska dynastier och förnåma familjer drog upp stamträd som började med Jafet. Även världsbilden präglades av denna legend som i modern tid till och med utgjorde ett "kristet" argument för apartheidpolitiken. Hams öde var att vara slav åt sina bröder medan "Gud tåge sin boning i Sems hyddor" och han "utvidge Jafet". Europas öde skulle alltså vara att expandera vilket gav koloniseringspolitiken ett bibliskt berättigande.

Antikens Europa

Som geografisk term förekommer ordet Europa tidigast i den under Homeros' namn traderade hymnen till den delfiske Apollon (från 800-600 f Kr). Här syftar det på det centrala Grekland (eller möjligen på hela fastlandet) och ställs i motsats till Peloponnesos och öarna.

Vid några tillfällen träder Europa fram i en politisk skepnad i den grekiska antiken. Vid slutet av perserkrigen beskriver till exempel läkaren Hippokrates (460-375 f Kr) skillnaden mellan de människor som lever på den västliga sidan av Hellesponten och de på den andra stranden. Han kallar landet i öster för Asien och landet i väster för Europa. Österns människor beskrivs som tröga och apatiska. De lever i despotiskt styrda storriken. I Europa däremot blommar många småstater. Där råder frihet och medborgarna deltar i det offentliga livet. När sedan filosofen Isokrates (436-339 f Kr) söker efter ett namn för att vädja om enhet mellan grekerna och makedonierna mot det barbariska Persien använder även han sig av Europa.

För historikern Herodotos, som levde i Athen vid mitten av 400-talet före Kristus, var namnet Europa en beteckning på det grekiska fastlandet, vilket tillsammans med Peloponnesos och arkipelagen utgjorde alla grekers hemland, Hellas.

Enligt Herodotos skall perserkungen Xerxes ha deklarerat: "Solen kommer inte att skina över något land som gränsar till vårt, jag skall förena dem alla till ett enda land i det att jag drar genom hela Europa." När Xerxes gick över Hellesponten skall han vidare ha bitt till solen att ingen olycka måtte drabba honom och hindra hans erövringståg genom Europa.

Som bekant gick hans bön inte i uppfyllelse. Efter slaget vid Salamis förklarade Themistokles. "Icke vi var segrarna utan gudarna och heroerna som inte unnade en man att vara konung över Asien och Europa samtidigt."

Den politiska motsatsen mellan Asien och Europa var därmed etablerad och Herodotos gör den till medelpunkten för sin historieskrivning, varvid Europa dock är liktydigt med Grekland.

Hundra år senare gjorde Aristoteles i sin skrift "Politiken" en åtskillnad mellan greker, asiater och européer. Med de senare tycks han främst ha syftat på skyterna.

Kännedomen om våra dagars Europa inskränktes till det grekiska kolonisationsområdet i Medelhavet och det område som längre fram i historien fick sitt namn efter det turkiska ordet för berg, Balkan. Mellan- och Nordeuropa kom först in i grekernas geografiska världsbild på tredje århundradet före Kristus.

För antikens greker var Europa liktydigt med deras fastland som både geografiskt och normativt var avgränsat från barbarernas områden. Som en följd av militära erövringståg och upptäcktsfärder försköts de geografiska gränserna efter hand och med dessa flyttades den andliga och normativa gränsen. Västerut gick denna vid Herakles stoder, det vill säga Gibraltar, medan gränsen i öster förblev oklar. Landområdena mellan Svarta och Kaspiska havet betraktades som gränstrakter. Europa hade inget slut i öster, ej heller i norr där civilisationen upplöstes i mörker på Balkan.

När Makedonien besegrats av romarna år 197 före Kristus förflyttades den grekiska civilisationens tyngdpunkt från östra till västra Medelhavet. Lika lite som grekerna kände emellertid romarna någon europeisk identitet. Imperiets hjärta låg fortfarande i det östra medelhavsområdet. Det romerska imperiet var lika mycket orientaliskt som hellenistiskt och omfattade folk av de mest skilda slag. Den romerska civilisationens möte med Orienten innebar inte på långt när en lika stor kulturkrock som det senare mötet med folken norr om Alperna. För antikens människor var skiljelinjen mellan nord och syd betydligt skarpare än den mellan öst och väst. Alperna utgjorde en geografisk barriär på ett helt annat sätt än Medelhavet som varit en sammanbindande länk långt innan det blev romarnas "mare nostrum". Medelhavet förenade folk och civilisationer och skilde dem inte åt.

Romarna skapade politiska institutioner, armé, rättssystem och en politisk organisation med skattesystem och penningekonomi. Med Caesars galliska fälttåg försköts det romerska rikets gränser ända till Atlanten, Nordsjön och Rhen. De nord- och centraleuropeiska trakterna kom i Roms blickfång:

"Trakter och stammar om vilka vi tidigare inte visste något genom litterära verk, nyheter eller hörsägen har vår fältherre, vår här och våra trupper genomkorsat i alla riktningar", skriver Cicero. Ett nätverk av vägar och sjöfartsleder band samman ett område som sträckte sig från Themsen till Euftrat.

Våra trakter uppmärksammas först av Plinius den äldre (död år 79 e Kr) som i sin naturhistoria skriver om ön Scandinavia i nordhavet inte långt från Germania, där det enligt Plinius bodde ett folk

som kallades hillevonerna uppdelade i femhundra härader. I ett annat sammanhang skriver han om de tre öarna i Nordhavet, Scania, Nerigon (Norge) och Thule (norra Norge). Scania eller Scandinavia avsåg förmodligen halvöns södra del och återspeglas ju i dag i ordet Skåne.

Erövringen av de nordliga provinserna genom Caesar och Augustus fick snart sitt genomslag i den litterära europabilden. Hos Sallustius nämns Europa endast en gång. I Ciceros samlade verk förekommer det bara ett par gånger medan Europa återfinns på 47 ställen i Livius historia.

Europas första delning

Kejsar Diocletianus uppdelning av romariket år 286 i en östlig och västlig del blev en skiljeväg. Väl att märka är att Nordafrika med undantag för Egypten hörde hemma i den västra delen medan Grekland och stora delar av södra Balkan hamnade i öster med den apenninska halvön som en naturlig vattendelare mellan de båda hälfterna.

Redan från mitten av 300-talet var imperiet de facto delat i ett Östrom och ett Västrom. Den östra rikshalvan var grekisktalande. I den västra var latinet huvudspråk.

Skillnaderna mellan östriket och västriket, mellan orient och occident, blev allt påtagligare i synnerhet sedan västriket slutgiltigt dukat under för de germanska erövrarna år 476.

Det östromerska rikets centrum var Konstantinopel - som hette Bysans innan kejsar Konstantin år 330 flyttade huvudstaden dit. Det bysantinska riket omfattade länderna runt Östra Medelhavet. Det var kosmopolitiskt och vänt mot Orienten. Tanken på ett enat Europa kunde därför aldrig slå rot. Denna bysantinska tradition har historien igenom påverkat relationerna mellan Öst- och Västeuropa.

Vandaler, goter och hunner erövrade och förändrade den nordliga delen av det romerska riket. Efter förstörelsen av det västromerska riket år 476 började ett nytt Europa växa ur dess ruiner genom blandningen av medelhavskulturen och de skapande krafterna hos de vilda folk och stammar som trängde in norrifrån.

En latinsk kristenhet utvecklades under en lång process i motsättning till den bysantinska. Påven i Rom fick sin centrala betydelse som Petri efterträdare medan kejsaren i det östromerska väldet även var den högsta kyrkliga auktoriteten, den så kallade caesaropapismen. I det östromerska riket fanns det därför aldrig en övernationell och hierarkisk kyrkoorganisation. De ortodoxa kyrkorna organiserades som nationalkyrkor. Kyrka och nationalitet blev tätt förbundna, en utveckling som förstärktes av de nationella språkens ställning. Östkyrkan förespråkade att

gudstjänsten skulle firas på varje folks eget tungomål, syriska, georgiska, armeniska, koptiska etc. Inom den grekisk-ortodoxa kristenheten kunde de olika folken därmed behålla sina kulturella särdrag och sina språk.

På 800-talet skapade två grekiska bröder, Kyrillos och Methodios, ett slaviskt skriftspråk för att den heliga skriften skulle kunna göras tillgänglig även bland de slaviska folken. De gjorde i första hand sina bibelöversättningar för missionsverksamhet bland slaverna i Mähren, men de katolska frankiska biskoparna såg detta område som sitt territorium och stoppade verksamheten. Brödernas lärjungar hade i stället stora framgångar i Serbien och Bulgarien under 800-talets andra hälft och båda dessa riken övergick till kristendomen i dess östkyrkliga form.

I Occidenten uteslöts de nationella språken däremot helt från kyrkolivet. På 300-talet upphöjdes latinet till kyrkospråk och blev på så vis en enande faktor. Rom var centrum dit biskopar kom från så avlägsna trakter som England och Irland.

Omvändelsen till kristendomen fick därför olika följder om den var inspirerad från Rom eller Konstantinopel. Båda hade en permanent verkan. Med det officiella kristnandet år 988 blev Ryssland en del av den kristna gemenskapen, men genom valet av kyrkoslaviskan som gudstjänst- och skriftspråk isolerades Ryssland samtidigt från det utbyte av idéer och tankar som ägde rum i Västeuropa med latinet som gemensamt kommunikationsmedel. Inget katolskt folk har gått över till ortodoxin och inget ortodoxt har konverterat till katolicismen. Genom hela kontinenten löpte från 900-talets slut en kristen demarkationslinje som med obetydliga förändringar ser likadan ut i dag som i tidig medeltid.

Europa konstituerades då som den latinska kristenheten. Den europeiska identiteten utvecklades parallellt med den romersk-katolska. Utan kyrkans enande kraft och minnet av det romerska imperiet skulle Europa ha fallit samman i en mångfald av primitiva stammar, franker, bajuvarer, västgoter, langobarder, angler och saxare med flera.

Utan det romerska rikets kultur och institutioner kan man inte föreställa sig Europa, men Rom blev också för all framtid symbolen för en hegemonial maktstat. Det var ingen slump att alla 1800-talets nationalstater firade olika halvmytiska nationalhjärtar som symboliserade motståndet mot Rom. Den germanske hjälten Hermann Cherusker har en släkting i nästan varje europeisk stat, från galliern Vercingetorix till daciern Decebalus.

Gregorius den store var den förste påve som talade om Europa, vilket skedde i ett brev till kejsaren Mauricius år 595. Gregorius klagade över att biskopen Johannes i Konstantinopel lagt sig till med titeln "patriarcha universalis". Eftersom både kejsaren och

hans patriark i Konstantinopel hade svikit i sina plikter att skydda Italien och Rom mot barbarerna ansåg han sig själv vara den ende som med auktoritet kunde tala för kristenheten. Europa var identiskt med de områden norr om Medelhavet som erkänt den romerske påven som sitt kyrkliga överhuvud, det vill säga framför allt den apenninska halvön och Gallien.

"Jorden är uppdelad i tre delar av vilka en kallas Asien, den andra Europa och den tredje Afrika." Så kunde den tidiga medeltidens människor läsa i sin tids uppslagsverk, den spanske biskopen Isidorus av Sevillas Etymologier från 600-talets början. I denna beskrivning av en tredelad värld återspeglas den ovannämnda judisk-kristna traditionen om Noas tre söner som fick var sin världsdelen.

Isidorus betraktade Europa med utgångspunkt från det västgotiska Spanien. Längst i nordost låg skyternas land som sträckte sig fram till Donau. Längre västerut låg Germania som begränsades av Donau, Rhen och Nordsjön. Därefter kom de forna romerska provinserna i Donau- och Rhendalarna. Sist följde så det romerska rikets kärnländer Grekland, de apenninska och iberiska halvöarna samt Gallien. Isidorus geografi kom att ligga till grund för de flesta beskrivningar av Europa under 600-talet.

"Från Skandinavien kom goterna till Europa", skrev Isidorus. Här drogs alltså en kulturlinje genom Nord- och (tm)stersjö och Europa var liktydigt med kontinenten förutom ön Skandinavien.

Hundra år senare skisserade munken Beda Venerabilis en helt ny europabild. För Beda som skrev med England som utsiktspunkt bestod Europa av Germanien, Gallien och den iberiska halvön - den apenninska nämns inte. Inte heller Skandinavien ingick i Bedas Europa som i första hand var liktydigt med kristnade germanska trakter som visserligen saknade ett centrum men som hade en gemensam religion och latinet som kulturspråk.

Islam som identitetsstiftare

Islams expansion i Orienten och Nordafrika bidrog starkt till att Europa och den latinska kristenheten alltmer uppfattades som synonyma begrepp. Islam skapade på sätt och vis Europa genom att kristendomen från 600-talet, bortsett från Orientens ortodoxa kristna minoritetskyrkor, så att säga blev inlåst där.

Efter att under tusen år ha varit en sammanbindande länk mellan strandstaterna blev Medelhavet i stället "en flytande barriär som kastade tillbaka Europa på den kontinentala landmassan" för att citera den belgiske historikern Henri Pirenne. Den tidigare naturliga enheten mellan Europa, Nordafrika och Mellanöstern med Medelhavet - "mare nostrum" - som förmedlande länk gick förlorad.

Europa började nu användas som ett politiskt begrepp för ett område som stod emot en gemensam fiende vars kultur uppfattades som i grunden annorlunda. År 711 gick muslimerna över Gibraltar sund och trängde vidare norrut. År 732 anföll den arabiske fältherren Abd ar-Rahman ett område djupt inne i Gallien. Motståndet leddes av Karl Martell, vars arm, bestod av en brokig blandning av gallo-romanska och germanska stammar. Den okände krönikör som beskrev slaget vid Poitiers förstod att det var en ny gemenskap som gjorde motstånd och denna gav han namnet "europenses".

Dessa européer var dock endast förenade vid slagfältet. "Europenses se recipiunt in patrias", skriver krönikören. Efter segern återvände europa,erna till sina respektive hemländer och deras gemenskap upplöstes.

Karl den store - Europas fader

Vid mitten av 700-talet blev det frankiska väldet ett nytt maktcentrum. Påven Stefan den andre vände sig till frankerna för att med deras hjälp avvärja det hot som de germanska langobarderna utgjorde mot Rom. Därmed fattade han ett otvetydigt och långtgående beslut. Den bysantinske kejsaren ansågs inte längre kunna fylla sin uppgift som den samlade kristenhetens skyddsmakt.

Karl Martells son Pippin den lille stödde påven i kampen mot langobarderna som tagit kontroll över stora delar av Norditalien och tvingade dem att ge upp sina erövringar som överlämnades till påven. Kyrkostaten, som kom att bestå ända till 1870, etablerades med kyrkans överhuvud som monark. Frankerna garanterade inte bara påvens makt över Kyrkostaten och Rom utan de stödde också de kristna i kampen mot muslimerna i Spanien.

Med det karolingiska rikets expansion under Karl den stores rike (768 - 814) försköts såväl Europa som maktens centrum norrut. Karl besegrade saxarna, trängde allt längre in i de germanska och slaviska landamärena och tog makten över langobarderna i norra Italien. Friserna kristnades och i norr trängdes den hedniska världen tillbaka till gränsen mot Jylland.

På julafton år 800 kröntes Karl den store till helig romersk kejsare av påven i själva Rom. Den frankiske kungen betraktades nu som de romerska kejsarnas efterföljare i väst och som en återupprättare av imperium romanum. Han hyllades som "Rex, pater Europae", kung och Europas fader. Karls sigill bar inskriften "Renovatio Imperii Romani" (förnyelse av det romerska imperiet).

Från att en gång ha varit en asiatisk kult blev kristendomen en imperial ideologi. Den världslige härskaren allierade sig således med påvemakten och tillsammans definierade de den katolska kristenheten som Europa. Rom blev detta imperiums sydliga centrum,

men i norr gjorde Karl den store sin residensstad Aachen till Europas kulturella metropol, en värdig motpol till Konstantinopel. I Aachen byggdes palats och kyrkor, och en lärdomsakademi instiftades där man återupplivade och vidareutvecklade antikens vetenskaper.

Över språkens och dialekternas mångfald fanns liksom tusen år tidigare latinet som ett självklart kommunikationsmedel inom religion, politik och vetenskap. I kloster över hela väldet satt munkarna fördjupade över de latinska klassikerna. År 794 införde Karl den store även en enhetlig valuta för hela sitt välde. Den tidens euro kallades denarius.

Likt EU mer än ett årtusende senare hade också det karolingiska riket sitt centrum i gränstrakterna mellan det frankiska och det germanska Europa. En stor del av germanerna, skandinaverna, slaverna och balterna hörde inte hemma i riket. Det omfattade inte ens sin tids latinska kristenhet eftersom varken de kristna delarna av Spanien eller England, Skottland och Irland hörde dit.

Karl den stores Europa definierades genom sina negationer. De folk som bekände sig till den grekisk-ortodoxa kristendomen hade ställt sig utanför Europa. Muslimerna betraktades som kättare. Inte ens om de levde i Spanien kunde de vara européer. Hedningarna i norr skulle genom missionen vinnas för kristendomen. Vikingarna betraktades definitivt inte som européer.

Det karolingiska väldet var emellertid långt ifrån enhetligt. Etniska och språkliga motsättningar fanns ständigt under ytan och ledde senare till en politisk uppsplittring av väldet. Som en illustration av svårigheterna att hålla väldet samman tog det fyra månader att få ett direkt svar på ett brev från Aachen till Rom.

Ett annat problem var att det romerska imperiet och de germanska kungadömena inte hade samma rättstraditioner. Hos germanerna hade furstesönerna rätt att dela upp det rike som deras fader hade lämnat i arv, en id, som inte gick att förena med imperietanken.

Karl den stores rike delades också upp mellan hans sonsöner år 843. Därmed inleddes en process som längre fram i historien skulle leda fram till tre olika nationer med egna språk och traditioner: Tyskland, Frankrike och Italien. I stället för "regnum europae" kom "regna europae", Europas kungadömen.

När den saxiske kejsaren Otto besegrade de nomadiska ungrarna vid Lechfeld år 955 fick han visserligen tillnamnet Europas befriare men Europa var inte längre synonymt med en politisk maktsfär. Det latinska området kunde snarare liknas vid ett lapptäcke av territorier av olika storlek och storhet med ständigt växlande härskarstrukturer. Huruvida de förenades eller förblev självständiga berodde ofta på tillfälligheter och dynastiska

strategier. Ofta befann de sig i öppna konflikter med varandra. Överallt pågick lokala småkrig. Det tyska imperiet föll mer eller mindre samman och Italien fragmenterades ännu mer. Samtidigt började hundraårskriget mellan Frankrike och England och plundrande soldathoppar ödelade stora delar av landsbygden i det centrala Europa.

Spänningar mellan kyrka och stat

De periodiskt uppflammande maktstriderna mellan påven och den världsliga makten behärskade länge den storpolitiska scenen. I början på 1300-talet flyttade påven Clement den femte, tidigare ärkebiskop i Bordeaux, sitt residens till Avignon i Frankrike. Han efterträddes av andra franska påvar som också fick den franske kungen till skyddsherre, för att inte säga fångvaktare.

År 1378 hade Petrus så två efterföljare, en i Avignon och en i Rom, en schism som ytterligare försvagade kyrkan och varade i 40 år. I synnerhet franska lärde hävdade att det var rimligt att låta Avignon vara påvesäte, eftersom påven borde verka i kristendomens centrum och detta nu förflyttats så att Rom snarare låg i dess östra utkanter. Ett annat argument var att Avignon låg närmare universitetet i Paris som hade etablerats på 1100-talet.

I spänningarna mellan kyrka och stat ("imperium et sacerdotium") framträdde alltmer de framväxande nationerna som en tredje kraft. Munkordnarna som varit en enande faktor i den katolska kyrkan började organiseras regionalt. John Wycliffes kätteri i England och Jan Hus agitation bland tjeckerna i Böhmen i början på 1400-talet skakade också kyrkan i dess grundvalar.

Under 1300- och särskilt 1400-talet försköts också Europas tyngdpunkt mot väster och norr. Ett nätverk av städer växte fram som i sina konturer förblev oförändrat fram till den industriella revolutionen. Från Brügge och Gent i Flandern, med London och andra engelska städer som motsvarigheter på andra sidan av kanalen, sträckte det sig genom Rhenlandet, södra Tyskland, Schweiz, de italienska sjöarna till Genua, Florens och Venedig. Städerna i Rhenlandet var utgångspunkten för andra förgreningar. En gick norrut till hansestäderna Hamburg, Bremen, Lübeck, Danzig, Visby och Bergen, en andra söderut över Paris, Dijon och Rhonedalen till Marseille, Barcelona och Valencia och en tredje österut mot Prag, Krakow, Wien och Buda.

Det katolska Europa utvidgade också sina gränser. I Spanien i sydväst trängdes muslimerna gradvis tillbaka tills det sista emiratet Granada föll 1492. I nordost omvändes pruserna med tvång av Tyska orden och på 1300-talet kristnades de sista hedningarna i Litauen.

Sedan tusentalet hade biskopsskolor bredd ut sig i Västeuropa och katedralerna tog alltmer över den roll som klostren tidigare haft som den klerikala kulturens förvaltare. Städerna fick därmed en växande lärdomsroll. Vissa biskopsskolor utvecklades sedan till universitet, dit studenter kom från olika delar av Europa. Under sin studiegång flyttade de ibland från ett universitet till ett annat och även professorerna kom från olika delar av Europa. Vid dessa universitet - Paris, Bologna, Montpellier, Oxford, Padua, Salamanca, Prag, Krakow, Heidelberg med flera - utbildades en europeisk elit som hade läst samma böcker och hade samma intellektuella referensramar.

Boktryckarkonsten bidrog till framväxten av en europeisk elit, men samtidigt skärpte den ständigt växande mängden av skrifter på de inhemska språken de nationella skillnaderna. Fortfarande var dock de lärda publikationerna bara riktade till en liten minoritet men denna växte med antalet skolor och universitet. Även om de tryckta böckerna var dyra var de betydligt billigare än de handskrivna manuskripten.

Från tusentalet uppstod också, för att citera historikern Friedrich Heer, "det första skiktet av ett europeiskt proletariat" när kringvandrande arbetare byggde de stora katedralerna.

Dessa "européer" utgjorde dock bara en bråkdel av befolkningen. I en värld som fortfarande behärskades av landortsbefolkningen representerade stadsbefolkningen i sin helhet bara några få procent och bland dessa var de bildade i sin tur en liten minoritet. Även i länder där kristendomen hade funnits i nästan tusen år präglades böndernas liv fortfarande av hednisk tro och hedniska sedvanor och deras världsbild förblev begränsad till den egna horisonten, vilket också gällde städernas proletariat.

Hos alla folk samexisterade således flera kulturer; en liten elit som rörde sig mellan en framväxande europeisk identitet och en nationell i vardande, en borgarkultur som, trots att den var begränsad till en stad, öppnade sig mot omvärlden, och slutligen böndernas som var utpräglat lokal.

Europa som "respublica christiana"

Kyrkan blev den gemensamma mötesplatsen. Där förmedlades den romerska kyrkans världsbild samtidigt som den bröts i en mångfald lokala bruk och sedvänjor. Där anpassade prästerna sina predikningar både språkligt och innehållsmässigt till sin publik samtidigt som de till sina åhörare försökte förmedla känslan av att de alla tillhörde den katolska gemenskapen. Det var huvudsakligen inom denna ram men också genom pilgrimernas berättelser, resande köpmän, tiggarmunkar eller enkla vagabonder som perspektiven vidgades och medvetandet växte fram om att det

inom den latinska kristenheten fanns en stor etnisk och språklig mångfald.

När Karl den store trängde tillbaka avarerna över Donau på 790-talet, när Otto den förste besegrade ungrarna vid Lechfeld år 955 och när påven Urban den andre år 1095 predikade för försvarandet av kristendomen mot de otrogna, var det vid varje tillfälle frågan om att försvara ett område som var hotat. Då enades stammarna och rikena mot angripare utifrån som inte bara var farliga ur militär synpunkt utan som i grunden skilde sig kulturellt och religiöst från vad som uppfattades som den kristna gemenskapen.

Korstågen var det första gemensamma europeiska företaget som även omfattade den iberiska halvön och Skandinavien (Sigurd Jorsalafar). För en kort tid samlades européerna kring samma politiska och religiösa mål. Det rörde sig dock inte om en europeisk manifestation utan om en aktion av den samlade västliga kristenheten.

Den bysantinske kejsaren Alexios Kommenos och den romerske påven Urban den andre ville med ett gemensamt korståg befria Jerusalem från muslimernas herravälde. Men de franska och tyska korstågshärarnas framfart ledde till att kejsaren i Konstantinopel också kände sig hotad. Rädslan visade sig befogad. Det fjärde korståget slutade med att västeuropéerna plundrade Konstantinopel och ockuperade det bysantinska riket under ett halvt århundrade. Korstågen vidgade klyftan mellan den grekiska och den latinska kristenheten, liksom de också kom att öka muslimernas misstro mot européerna. Det var också under korstågen som judarna drevs ut ur England, Frankrike och Tyskland.

När turkarna stormade och erövrade Konstantinopel år 1453 väckte det stor bestörtning i Europa. Påven Pius den andre kallade Västerlandets furstar till ett internationellt möte i Mantua år 1458 med motiveringen: "Nu blir vi angripna och dödade i själva Europa, vårt hemland, vårt hus, vårt hem." Han manade till kamp mot de muslimska turkarna. Förutsättningen för en sådan kamp var att rivaliteten mellan de nya europeiska nationalstaterna åtminstone temporärt upphörde. Påvens avsikt var att få till stånd ännu ett europeiskt korståg för att befria Konstantinopel och i propagandan för detta korståg återupplivades än en gång tanken på ett förenat Europa. För Pius den andre var "respublica christiana" och Europa synonyma begrepp och han använde adjektivet "europeus" för att beteckna en invånare i Europa. I stället för enhet ledde påvens maktanspråk till nya konflikter mellan Rom och de världsliga furstarna.

Konstantinopel återtog inte. I stället gifte sig den ryske storfursten Ivan den tredje år 1472 med en sondotter till den siste bysantinske kejsaren. Dubbelörnen, som blickade såväl väster- som österut, övertogs från Bysans som statsvapen och

storfursten antog kejsartiteln, det vill säga Caesar, som blev tsar på ryska. Moskva kallades "det tredje Rom". De ryska tsarerna blev den ortodoxa kyrkans nya skyddsherrar, men år 1551 konstaterade ett ryskt kyrkomöte att den ryska kyrkans traditioner var överlägsna den grekiska.

Tsarerna bejakade alltmer en asiatisk och inte en bysantinsk identitet och de var mera intresserade av att breda ut sina domäner i öster över de områden som behärskats av Gyllene Hordens khaner än att återerövra Konstantinopel. Ett stort antal asiatiska folk blev ryska undersåtar och Ryssland därmed en stat på två kontinenter. Liksom Bysans hade vägrat att låta sig infogas i den romersk-katolska kyrkan vägrade nu Det Heliga Ryssland att låta sig integreras i Europa. Misstänksamheten mot Västerlandet blev på så sätt ett arv från Bysans som överlevde reformatorn Peter den store och som präglat inte bara Lenin och Stalin utan stora delar av dagens ryska elit.

Europatanken sekulariseras

Det medeltida Europas ekonomiska kärna sträckte sig från handelsstäderna i Flandern genom Burgund, Rhenlandet, Sydtyskland och alppassen mot Milano, Genua, Florens och Venedig. Hansestäderna bedrev handel med ytterområdena i Norden och de italienska städerna utvecklade och kontrollerade handeln med öst, i konflikt men också i begränsat samarbete med det bysantinska imperiet och arabvärlden.

Under 1500-talet blev nationalstaterna starkare. De nya upptäckterna, reformationen, det misslyckade försöket av Karl den femte att grunda ett nytt rike - allt detta bidrog till att idén om ett enat Europa försvann ur bilden. Upptäckten av den nya världen och alternativa vägar för handeln flyttade tyngdpunkten från medelhavsländerna mot atlantkusten: först Spanien och Portugal sedan England och Nederländerna.

Med de nya upptäckterna växte känslan av en civilisatorisk överlägsenhet fram som lade grunden för den europeiska imperialismen. Den gamla antitesen mellan islam och kristendom ersattes nu av motsatsparet civiliserade européer och ociviliserade barbarer. "Den andre" som tidigare bidragit till att definiera Europa fanns nu inte bara i Mindre Asien, Västasien eller Nordafrika utan i Amerika, det svarta Afrika och Asien.

Det första och länge bestående inslaget i europatanken hade således varit tron och tanken på Europa som en "respublica christiana". Denna faktor försvann inte helt utan bestod in på 1700-talet men den undergrävdes efter hand och tillfördes nya element. En underminerande kraft var självfallet kristendomens splittring som hade börjat med klyftan mellan Rom och Bysans,

fortsatt under senmedeltiden med påvestolens exil i Avignon för att sedan under 1500-talet kulminera i reformationen.

Genom religionsfreden i Augsburg med dess princip "cuius regio, eius religio", trettioåriga kriget och den westfaliska år 1648 freden blev religiösa och politiska konflikter, europeisk och tysk historia oskiljbara. Till uppdelningen i öst och väst (Bysans-Rom) kom nu också en nordlig-sydlig, som i sin tur i mångt och mycket kunde sägas bygga på den gamla skillnaden mellan latinskt och germanskt med rötter långt ner i antiken. Skiljelinjen löpte i huvudsak längs den "limes" som avgränsat de romerska territorierna från barbarernas landamären. En europeisk enhet utan inre gränser med sin bas i samma religiösa tro, samma liturgi, samma högtidskalender och med Rom som huvudstad fanns inte längre.

Europa genomgick samtidigt en sekulariseringsprocess. Under renässansen förlorade Bibeln sin roll som absolut auktoritet. Den florentinske statsmannen Niccolò Machiavelli förordade i "Fursten" 1532 en politik utan normativa värderingar. Den polske astronomen Nicolaus Kopernikus gjorde på 1500-talet jorden till en planet bland alla andra. Krig och allianser och kampen om territorier kom att dominera den europeiska politiken. Dynastier strävade efter hegemoni.

Maktbalansen som europeisk konstitution

Med undantag för det osmanska riket, England och Ryssland deltog alla viktiga stater i de förhandlingar i Osnabrück och Münster som ledde fram till westfaliska freden som år 1648 satte punkt för det trettioåriga kriget. Maktbalans blev ett nyckelbegrepp i europeisk politik. Genom en sådan skulle en rad små och medelstora europeiska staters existens säkras.

Denna jämviktsteori blev ett slags europeisk konstitution. Som europeisk stormakt var Sverige en av garanterna för denna. Ingen stat fick bli så stark att den ensam kunde behärska de andra. Europa återkom som ett politiskt begrepp. De protestantiskt orienterade whigs i England började använda det i sina pamfletter. Den franska och katolska expansionismen under Ludvig XIV sågs som ett hot mot brittiska och holländska intressen. En inflytelserik grupp whigpolitiker understödde den holländske ståthållaren Vilhelm den tredje av Oranien i dennes försök att stävja fransk expansion. Vilhelms tanke var att en europeisk maktbalans måste upprätthållas. Därför fick inte heller den spanske kungen Karl den andres testamente, som gav Ludvig XIV:s sonson alla spanska territorier, verkställas. Genom det spanska tronföljdskriget och den följande freden i Utrecht delades i stället det spanska väldet, och maktbalansen i Europa kunde upprätthållas.

I whigpropagandan kallades Vilhelm "den europeiska frihetens bevarare" och när underhuset år 1701 diskuterade stödet för

Vilhelm den III:s intervention mot den franska invasionen av Nederländerna hänvisades det till "Englands intressen och säkerhet, bevarandet av den protestantiska religionen och freden i Europa".

Europa och civilisation blir synonyma begrepp

Kristendomen fortsatte att spela en roll för européernas självbild under 1700-talet men den var inte lika dominerande som tidigare. Vid århundradets slut var Europa och kristendom inte längre synonyma begrepp. Tanken på Europa som en kulturell gemenskap växte sig allt starkare under 1700-talet. En europeisk överläghetskänsla baserad på upplysningens idéer växte fram och nu blev Europa och civilisation nya synonymmer. I "Om lagarnas anda" skrev den franske författaren och filosofen Montesquieu år 1748 om Europa som en kontinent befriad från despotism. I Europa stod lagarnas anda i motsatsställning till ett sådant system. Han kopplade därför inte samman Europa med kristendomen utan med frihetsbegreppet.

Även Voltaire förespråkade ett antiklerikalt Europa. Han såg Europas dominerande position som en följd av utvecklingen inom konst och vetenskap. Tack vare sin förankring i dessa hade Europas folk alltid kunnat återhämta sig efter alla olyckor och krig. Europa ersatte nu nationalstaterna: "I dag finns det inte längre fransmän, tyskar, spanjorer eller ens engelsmän; vad folk än säger så finns det bara europ,er - alla har samma smak, samma känslor, samma vanor eftersom ingen har erfarenhet av någon speciell nationell daning."

Jean-Jacques Rousseau såg å sin sida fram mot en tid "när det inte längre finns ett Frankrike, ett Tyskland, ett Spanien, inte ens ett England, det finns bara européer. Alla har samma intressen, samma passioner, samma livsstil."

Uttrycket "la civilisation européenne" användes veterligen för första gången i ett arbete om de amerikanska kolonierna av den franske fysiokraten abbé Baudeau. De amerikanska indianerna borde inte bara omvändas till kristendomen utan också till den europeiska civilisationen så att de kunde utvecklas till riktiga fransmän. Kristendom och europeisk civilisation var således inte synonyma begrepp, vilket dock Frankrike och civilisation var. Franskan hade ersatt latinet som diplomatins och de högre samhällsklassernas språk. Att vara europ, var för de kosmopolitiska europeiska eliterna förknippat med franska språket och franska vanor.

Den konservative brittiske filosofen Edmund Burke skrev år 1796 att "No European can be altogether an exile in any part of Europe". I grund och botten var religion, lagar och seder lika över hela Europa men Burke talade om Europa i förfluten tid. Den

franska revolutionen hade utgjort ett brott mot detta arv. Dess idéer om frihet, jämlikhet och broderskap skakade om Europa och fick till resultat att de som företrädde den etablerade ordningen också var de som mest talade om Europa.

Den europeiska konserten

Revolutionen omvandlades snart till ett franskt imperialistiskt politiskt program. I stället för lojalitet med 1789 års politiska ideal krävdes lojalitet med Frankrike. Europa drabbades av ett inbördeskrig mellan, för att återigen citera Burke, dem som stödde "Europas gamla civila, moraliska och politiska ordning mot en sekt av fanatiska och äregiriga ateister ... det var inte Frankrike som försökte etablera herravälde över hela Europa utan denna jakobinska sekt som först erövrade Europas centrum och nu försökte härska över återstoden."

Napoleon antog år 1804 kejsartiteln som ett tecken på att det romerska imperiet återuppstod med det franska. Napoleons Europa var ett romanskt Europa med Rhen som sin östgräns. Det heliga romerska riket av tysk nation som sades vara varken romerskt, tyskt eller heligt avskaffades 1806. Det så kallade Rhenförbundet som blev dess ersättning utgjorde en buffertzonen mellan öst och väst med sin östgräns längs den gamla germansk-slaviska gränsen.

Napoleon försökte skapa ett Europa efter franska föreställningar men misslyckades.

Restauration och återupprättande av den europeiska jämvikt och maktbalans som Napoleon rubbat var huvudmålsättningen för Metternich, Castlereagh och Talleyrand, de främsta aktörerna under "den dansande kongressen" i Wien 1814-15. Den franska revolutionen och dess idéer var problemets kärna. Europa måste glömma de farliga idéerna om en politisk demokrati i nationalstater. Den konstitutionella monarkin - "l'ancien régime" - var den ideala statsformen. Genom en "europeisk konsert" skulle en stabil maktbalans skapas mellan de fyra europeiska stormakterna: Österrike, Preussen, Storbritannien och Ryssland. Denna krets utvidgades sedan efter en karenstid till Frankrike. Ingen av dessa stater skulle ha förutsättningar att ensamt dominera det Europa som då bestod av ett femtiotal stater mellan Atlanten och Ural. Det var under denna europeiska konsert som den svenska neutralitetspolitiken började utformas och formuleras

I denna konsert sågs det ortodoxa Ryssland för första gången som en med övriga europeiska stormakter jämställd partner.

På samma sätt som världen under antiken delats upp i orient och occident och Europa sedan ställts i motsats till först de arabiska erövrarna och sedan det osmanska riket hade också relationerna mellan Europa och Ryssland haft denna dualistiska och

identitetsstiftande karaktär. Under 1600-talet hade Ryssland, på ett sätt som påminde om islam, använts för att som ett yttre hot cementera en europeisk ordning. På 1700-talet hade det placerats i ett slags europeiskt väntrum eftersom det, trots Peter den stores reformansträngningar enligt upplysningens idéer, ännu inte ansågs vara civiliserat nog för att utgöra en del av europeisk kultur. Efter napoleonkrigen sågs Ryssland som en av räddarna av en kristen civilisation som råkat ut för andligt och moraliskt förfall. Några politiska skribenter gick till och med så långt som att hävda att de slavisk-ortodoxa folken kunde revitalisera det germansk-protestantiska och latinskt-katolska Europa.

Denna syn var dock snabbt övergående. Den franske politiska filosofen Alexis de Tocqueville såg till exempel redan 1840 motsättningarna mellan USA och Ryssland avteckna sig och hävdade att Europa måste hitta sin roll mellan dem.

Nationalstaternas och inbördeskrigens Europa

Revolutionerna 1848 skakade om detta balanssystem och sände chockvågor över hela Europa. Även om de gamla regimerna överlevde hamnade Europa mer och mer i nationalismens grepp. Italiens och Tysklands enande och rivaliteten mellan nationalstaterna både inom Europa och i kampen om kolonierna ledde till att tanken på ett enat Europa och känslan av en europeisk gemenskap kom i bakgrunden. För den tyske rikskanslern Otto von Bismarck var Europa bara ett geografiskt begrepp utan politiskt innehåll. "Qui parle Europe a tort. Notion géographique." (Den som talar om Europa har fel. Geografiskt begrepp.) När han en gång efter att ha givit den engelske ambassadören en redogörelse för sina utrikespolitiska avsikter fick svaret att "Europa inte skulle tillåta detta" replikerade han kort och gott: "Vem är Europa?"

Efter 1870-71 års fransk-tyska krig förklarade han att Europa var helt oförenligt med preussiska intressen: "Jag har alltid funnit ordet Europa på läpparna hos de statsmän som önskar något av en främmande makt som de inte skulle våga be om i eget namn."

Denna nationalismens tidsålder var emellertid också en epok som präglades av övertygelsen om den europeiska civilisationens överlägsenhet. Föreställningen att de europeiska nationerna hade det gemensamt att de var överlägsna alla andra lade en grund för deras expansion utanför Europa. Världshistorien hade nått sin utvecklingshöjdpunkt i den europeiska civilisationen och det var därför dess plikt att lyckliggöra andra folk.

När 1900-talet inleddes var Europa världens obestridliga centrum men första världskriget gjorde det omöjligt att likställa Europa med civilisation. När kriget var slut togs freds- och samarbetstanken upp på nytt, fast då i global skala genom Nationernas Förbund. Europatanken fick aldrig någon riktig

renässans under mellankrigstiden, även om ansträngningar gjordes på sina håll, exempelvis av den paneuropeiska rörelsens grundare, den österrikisk-japanske greven och utopisten Richard Coudenhove-Kalergi.

Hitler ville skapa "das neue Europa". Hans propgandachef Joseph Goebbels sammanfattade hans ambitioner: "Meningen med detta krig, det är Europa." Hitlers kamp för ett Europa enligt hans sjuka föreställningar fördes österut mot sovjetkommunismens nya variant av "österns barbari", västerut mot den dekadens som han såg i ett effeminerat Storbritannien, ras- och kulturblandningens Paris och det kommersiellt förflackade USA. Nazismens Europa var en "Festung Europa", militariserad, sluten, etniskt exklusiv och fientlig också till sådana kulturelement som under århundraden bidragit till Europas mångfald. Enhetsdrömmen var också en pervers renhetsdröm, för vilken judarna fick betala ett fruktansvärt pris. När seklet inleddes var Europa världens obestridliga centrum, i mitten hade det delats och trängts ut i den världspolitiska periferin.

Det kalla krigets Europa

Med det kalla kriget drogs en ny gräns rakt genom Europa. ("Asien står nu vid Elbe" för att citera Konrad Adenauer.) Economic Commission for Europe (ECE), som enligt FN:s planer skulle tjäna samarbete i och rekonstruktion av det krigshärjade Europa, förvandlades snart till ett tomt skal. Som en följd av Marshallplanen bildades OECD 1947. Europarådet skapades 1949 och 1951 lade den europeiska Kol- och stålunionen grunden för 1957 års romfördrag, ur vilket EG, som först formades som ett karolingiskt Europa, växte fram. EFTA gav det icke-kommunistiska Europa en yttre ekonomisk ram. Genom den europeiska pelaren inom det atlantiska säkerhetssystem som bildades med NATO 1949 fanns också ett militärt Europa. Sovjetunionen replikerade med Comecon (1949) och Warszawapakten (1955) och Europas delning cementerades.

Medlemskapen i de västliga organisationerna vidgades under årens lopp men Europa blev efterhand alltmer synonymt med EG. Enligt Romfördragets artikel 237 står det fritt för "varje europeisk stat" att söka medlemskap i den Europeiska gemenskapen. Det blev därför första prioritet för regeringarna i Grekland, Spanien och Portugal att efter diktaturernas fall få ett kvitto på sin demokratiska halt och europeiska hemhörighet genom ett EG-medlemskap. Utanför den Europeiska gemenskapen uppmanade europeiskt orienterade politiker sina regeringar att "ansluta sig till Europa" medan de som av olika skäl motsatte sig ett EG-medlemskap fick epitetet "antieuropeiska".

1970-talets avspänning och den process som inleddes 1975 i Helsingfors med konferensen om säkerhet och samarbete i Europa (ESK) både vidgade och snävade in europabegreppet. ESK inkluderade

inte bara USA och Kanada utan också mikrostaterna som Liechtenstein, San Marino och Vatikanen. Genom att ESK-Europa geografiskt sträckte sig från Vancouver till Vladivostok förstärktes tendensen att betrakta EG som det "riktiga" Europa.

Det europeiska huset - ett projekt med många arkitekter

I slutet av 80-talet dök begreppet "det gemensamma europeiska huset" ständigt upp i den europeiska politiska retoriken. Det tillskrevs Michael Gorbatsjov men var betydligt äldre. Redan den 7 mars 1936 talade Hitler i den tyska riksdagen om det europeiska huset och den där boende europeiska familjen, som till hans beklagande inte hade några gemensamma ordningsregler. "De europeiska folken utgör nu en gång en familj i denna värld, ofta grälsjuka men trots allt släkt med varandra ... För att upprätthålla denna europeiska familj av olika folk är en överstatlig rättsordning nödvändig i ett så begränsat hus som Europa."

Gorbatsjov var inte heller den förste sovjetiske politiker som använde sig av begreppet. Leonid Brezjnev talade om det gemensamma europeiska huset vid sitt besök i Bonn i november 1981 och i samma stad konstaterade Andrej Gromyko i januari 1983: "Både Förbundsrepubliken Tyskland och Sovjetunionen lever i ett gemensamt europeiskt hus under ett tak." För Brezjnev och Gromyko var begreppet expansivt och implicerade att USA skulle trängas ut ur Europa. Det europeiska husets tak skulle således, såsom Kremls, prydas av lökkupoler.

Redan före sitt makttillträde talade Gorbatsjov i december 1984 i en annan byggnad - det brittiska underhuset - om Europa som "vårt gemensamma hus". Som en följd av den tilltagande interna sovjetiska kritiken mot Brezjnevs utrikespolitik fick denna byggnad nya men oprecisa konturer. Detta frambesvärjande av en förment gemenskap - 1987 talade till exempel Gorbatsjov i Prag om "en viss odelbarhet" vad Europa beträffar - och försöken att sopa grundläggande skillnader mellan de väst- och östeuropeiska samhällena under mattan kunde ses som en strävan att dominera övriga Europa genom vänskapliga omfamningar i stället för som tidigare genom hot. Det europeiska huset var i rysk optik att betrakta som ett stort hyreshus med gemensamma ordningsregler som skulle bestämmas av den största hyresgästen. Även om de övriga invånarna gavs rätt att möblera någorlunda på egna villkor skulle de inte låta radio eller TV stå på så högt att invånarna i den största lägenheten stördes.

Hegemoniaspirationerna fanns således kvar och tog sig bland annat uttryck i att samarbetet i det europeiska huset skulle inskränkas till områden som inte hotade status quo i Östeuropa som ekologi, "säkrande av freden", nedrustningsförhandlingar och framför allt ekonomiskt samarbete. Begreppet skulle tjäna som ett instrument

för kapital- och teknologiöverföring från väst till öst utan att därmed utgöra ett hot mot den reellt existerande socialismen. Det skulle således ha en kapitalistisk och en socialistisk flygel, där den förra skulle stötta och därmed indirekt legitimera den senare.

Genom att presentera Sovjetunionen som en europeisk makt hoppades Gorbatsjov säkerligen även att få de egna nationalitetsproblemen under kontroll. Liksom Peter den store för 300 år sedan försökte motverka splittringen av det gentemot Europa efterblivna heterogena ryska imperiet genom att europeisera Ryssland, insåg Gorbatsjov att han endast skulle kunna hålla sin multinationella ryssdominerade stat samman genom att europeisera Sovjetunionen.

Gorbatsjovs föregångare hade helt enkelt felbedömt dynamiken i den europeiska integrationsprocessen och alltför länge satt sin tilltro till "kapitalismens inneboende motsättningar". Visserligen befann sig sovjetimperiet i mitten av 80-talet ytligt sett på höjden av sin makt ("Ondskans imperium" för att tala med Reagan), men i Moskva började man inse att nedgången var förprogrammerad även om ingen kunde ana att utvecklingen skulle gå så snabbt. I detta läge blev en skicklig diplomati med både konkreta politiska och rent propagandistiska initiativ nödvändig för att få del av västeuropeiskt kapital och kunnande samtidigt som den västliga försvarsviljan urholkades. Utsikterna för en sådan politik betecknades förmodligen som goda eftersom demokratier ju endast är beredda till extra försvarsansträngningar i tider av yttersta fara.

Intensifierade kontakter med väst var således absolut nödvändiga för att förhindra att Sovjetunionen och dess allierade än mer hamnade på efterkälken. Den årtiondelånga indoktrineringskampanjen hade emellertid satt sina djupa spår. Slagordet "det gemensamma europeiska huset" skulle därför tjäna syftet att mentalt bereda marken för ett intimare samröre med vad som i en årtiondelång propaganda kallats "revanschistiska och militaristiska kretsar". Det var säkerligen även avsett som en signal till Sovjetunionens östeuropeiska allierade att Moskva nu avsåg att släppa efter på linan vad dessas västkontakter beträffar. Behovet av ett ekonomiskt och tekniskt samarbete med Västeuropa var så desperat att man i Moskva också var beredd att godta de konsekvenser detta skulle få för sammanhållningen med och mellan randstaterna i Östeuropa, även om ingen i sina vildaste fantasier kunde föreställa sig den utveckling som följde.

Även i Västeuropa började efterhand många politiska arkitekter skissa på ritningarna till detta hus, eftersom den som kommer för sent ju som bekant bestraffas av livet. Meningsskiljaktigheter uppstod dock redan vid grundritningen. Den tusenåriga frågan om Ryssland är en del av Europa eller ej fick ny aktualitet. Fanns det överhuvudtaget plats för Sovjetunionen? Om så var fallet, hörde då inte rimligen också USA och Canada till hyresgästerna?

Eller utgjordes huset av en rad "koncentriska cirklar" med Bryssel som medelpunkt såsom tycktes föresväva EG-kommissionens ordförande Jacques Delors?

Något förenklat föreföll man i Paris ha sett konstruktionen som ett sätt att med hjälp av svårdefinierade konfederativa strukturer bevara "la grandeur de la France" och befästa ett franskt ledarskap i det fädernesländernas Europa som var general de Gaulles vision. För Storbritannien, i synnerhet under Margret Thatcher, var det europeiska huset liktydigt med ett samarbete mellan självständiga och suveräna stater på en fri europeisk marknad, dock utan förfång för Storbritanniens speciella relationer med USA.

För Förbundsrepubliken Tyskland blev det europeiska huset först ett instrument i den återföreningspolitik som få innerst inne trodde på. Det europeiska huset kunde inte ha en mur och taggtråd genom sin trädgård och en skyttegrav som gick rakt genom ett av vardagsrummen, ej heller skarpskyttar och schäferhundar i källarvåningen, framhöll den tyske presidenten von Weizsäcker för Gorbatsjov 1987. Efter enheten förvandlades betoningen av den tyska hemhörigheten i ett europeiskt hus till ett nytt instrument, nu ägnat att dämpa farhågorna bland grannarna i såväl öst som väst för det enade Tysklands styrka och få tyst på spekulationer om en ny tysk "Sonderweg" mellan öst och väst.

Folken i Baltikum och i de stater i Öst- och Centraleuropa som själva skakat av sig det kommunistiska oket såg i sin tur det europeiska huset som en garanti för sin egen politiska och kulturella identitet och som en säkerhetsgaranti mot den tidigare självutnämnde storebrodern. För de serbiska kommunisterna skulle det däremot innehålla en separat sydslavisk paviljong, där de själva under åberopande av en serbisk brezjnevdoktrin skulle kunna påtvinga de bröder och systrar som ville gå sin egen väg en fortsatt serbisk dominans.

Även i Sverige var och är ju perspektiven olika. Lite tillspetsat kan man väl säga att socialdemokraternas europeiska hus har röda rosor i blomsterlådorna. Det badar i nordiskt ljus och präglas av full sysselsättning och kamp mot tvåtredjedelssamhället, samtidigt som många vill att ett rum skall förbli unikt. För våra inhemska kommunister och miljöpartister och för stora delar av centern är det däremot ett enda betonggetto befolkat av farliga främlingar som bara väntar på tillfället att roffa åt sig de röda stugorna i vårt Idyllien, medan en hemhörighet i det europeiska huset för moderaterna ses som en möjlighet att genomdriva en moderat politik i "det här landet".

Som så många andra politiska begrepp beskrev således inte det gemensamma europeiska huset någon verklighet utan blev en metafor för en rad vitt skilda föreställningar. Det kan därför betecknas

som ett europapolitikens lustiga hus som ändrar fason beroende på vilken spegel man betraktar det i och på betraktarens egen utgångspunkt.

Europa efter järnridåns fall

Enligt den polsk-franske historikern Krzysztof Pomian markerar snarare sommaren 1914 än 1939 eller 1945 det brott som fick till följd att en århundradelång gemenskap splittrades. Redan då uppstod ett Europa utan samhörighetskänsla, utan medvetenhet om ett gemensamt ursprung och utan strävan mot en gemensam framtid. 1989 innebar därför mer än järnridåns fall och slutet på Tysklands delning. Nu erbjöds en möjlighet att revidera den politiska katastrofen från sommaren 1914 med alla dess följder, däribland bolsjevismens seger i Ryssland.

Europa var plötsligt inte längre en kontinent som hölls i nödortftig ro av de båda supermakterna. Central- och Östeuropa steg fram ur historiens skugga och mer än så. Delningen av Europa började plötsligt att betraktas som en förolämpning även i dess västra del. Nu insåg man även där att en gemensam historia och kultur inte kunde förträngas trots mer än fyrtio års idoga försök av ett totalitärt system.

Så sent som hösten 1989 var "Europa" i den allmänna politiska debatten så gott som synonymt med EG. Nu har det geografiska Europa återerövrat scenen även om definitionerna skiljer sig åt. Sträcker det sig från Brest till Brest (Litovsk), det vill säga från Atlanten till den polsk-vitryska gränsen, till Ural eller ända till Vladivostok? Frankrike, som betraktat sig som Europas centrum, är i dag på väg ut i dess geografiska periferi. En jämförelse mellan Pragvåren 1968 och Praghösten 1989 gör konturerna av det nya Europa synliga. Det är nu inte längre tal om att försöka hitta tulipanarosen socialism med ett mänskligt ansikte utan i stället gäller sökandet en kapitalism, eller snarare en marknadsekonomi, med detta utseende. Kraven på rättsstatlighet och pluralism har blivit allmängods i hela Europa och därmed har även en ideologisk grund lagts för en ny europeisk ordning.

Murens fall och kommunismens kollaps ledde till framväxten av en ny flora av europeiska organisationer, som nordatlantiska samarbetsrådet (NACC), den europeiska återuppbyggnadsbanken (EBRD) och Östersjörådet. Samtidigt har de redan existerande expanderat, då främst ESK, umer OSSE (Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa), som omedelbart i sin medlemskrets inte bara tog upp de postjugoslaviska staterna utan även de transkaukasiska och de ännu mindre europeiska centralasiatiska stater som uppstått ur sovjetimperiet. Europarådet öppnades i sin tur för de stater i det forna östblocket som uppfyller dess demokratiska inträdeskrav.

Ordningsregler för samlevnaden i ett europeiskt hus finns redan i OSSE-processen och dess nya mekanismer som emellertid inte klarat sitt första prov i det forna Jugoslavien. En stomme för detta så omskrivna hus finns dock i EU som har den solida bas och fasta ekonomiska grund som är nödvändig för ett större bygge. I det enade Tyskland finns dessutom en bärande vägg för en utvidgning österut.

Var går Europas gränser?

På nytt aktualiseras frågan om tomtdragningen för det europeiska huset men nu mera konkret än när Gorbatsjov försökte agera arkitekt. Liksom Grekland, Spanien och Portugal på sin tid ser även de potentiella hyresgäster som redan klappar på den östra porten ett medlemskap i EU som kvittot på sin demokratiska halt och europeiska hemhörighet.

Samtidigt försöker de själva dra Europas gränser utifrån sina egna föreställningar och intressen. Ungrare, rumäner, tjecker, slovakier, polacker och balter förnekar en rysk hemhörighet i Europa. Slovenerna drar gränsen vid Kroatien, medan kroaterna anser sig vara en självklar del av det Europa där serberna anses sakna hemhörighet. Dessa vill, liksom de likaledes ortodoxa bulgarerna, i sin tur se Europas gräns som den som skiljer kristendom från islam. Turkiet i sin tur åberopar sitt sekulära politiska system som bevis för europeiskhet.

Tvivlet på Rysslands politiska hemhörighet i Europa möts med förståelse i vida kretsar inom EU. Om Ryssland är europeiskt, varför räknas inte i så fall USA, Canada, Australien och Nya Zeeland dit? De segrande idéerna i dagens Europa är ju marknadsekonomi och demokrati. Med denna definition är också USA, Canada, Australien och Nya Zeeland europeiska makter.

Murens fall och Sovjetunionens kollaps har placerat Europa i en tidsmaskin. Denna för inte bara tillbaka till tiden före 1945 utan har visat sig leda vidare via 1918 till 1800-talets nationalistiska strömningar för att på sina håll, som i det forna Jugoslavien, fortsätta till medeltiden. Inte bara här återuppstår plötsligt en gammal religiös och kulturell gräns inför våra ögon. Öst- och Centraleuropa kontrasterar alltmer mot Sydösteuropa och gränsen är den gamla mellan de habsburgska och ottomanska världena och mellan katolsk och ortodox kristendom.

Den kulturella gränsen går ytterst tillbaka till delningen av det romerska imperiet år 395 mellan ett bysantinskt Östrom och ett latinskt Västom som sedan fullbordades med den formella kyrkosplittningen mellan ortodoxi och katolicism år 1054. När litauerne som sista europeiska folk kristnades år 1387 och då antog katolicismen och inte ortodoxin befästes en religiös och kulturell gräns som har fortbestått in i våra dagar och som

utgjort stridslinjen i krigen mellan serber, kroater och muslimer i det forna Jugoslavien.

Liksom det forna Jugoslavien delas också Rumänien av gränsen mellan det latinska och det ortodoxa och även här följer den en etnisk skiljelinje. Väster om Karpaterna bor de latinskt präglade ungerska och tyska minoriteterna, även om den senare kraftigt decimerats och nu är på väg att försvinna. Gränsen mellan det ortodoxa och det latinska skär också genom västra Ukraina, där man betraktar sig som en del av Västerlandet. Man har andra historiska erfarenheter än moskoviterna, andra kontakter med den europeiska kulturen och vill därför nu komma tillbaka till Europa.

På sina håll ses denna gräns mellan det latinska och det ortodoxa Europa som evig och oföränderlig - en "hjärnridå" mera ogenomtränglig än järnridån. Inte minst har Harvardprofessorn Samuel Huntington, med de teser om en förestående civilisationernas kamp som han presenterade i Foreign Affairs sommaren 1993, givit trovärdighet åt dessa föreställningar.

Krigen i det forna Jugoslavien har visserligen följt kulturgränserna mellan Öst- och Västrom och utvecklats till ett krig mellan ortodoxi och katolicism och mellan dessa båda och islam. De är dock i första hand ett resultat av serbisk nationalism kombinerad med kommunistpampars beslutsamhet att till varje pris behålla makten. I Bosnien är det muslimerna som står för ett sekulärt, civiliserat tänkande medan de katolska kroaterna och de ortodoxa serberna uppträder som autistiska nationalisterna och visar en inskränkthet och trångsynthet som kan jämföras med den islamska fundamentalismens värsta exponenter.

Det slavisk-ortodoxa block som Huntington talar om finns inte. De västslaviska icke-ortodoxa polackerna, tjeckerna, slovakerna och slovenerna har aldrig känt någon affinitet med Moskva. Under den kommunistiska perioden betraktade de sig med Milan Kunderas ord som ett "kidnappat västerland". Paradoxalt nog betonas det ortodoxa arvet nu särskilt starkt i Grekland som trots sitt EU-medlemskap i Balkankrisen snarare kan räknas in i det ortodoxa än i det västerländska blocket, även om Athen ligger i öppen konflikt med det likaledes ortodoxa Makedonien. Var hör Grekland, den västliga civilisationens vagga, hemma? Genom sin hemhörighet i ortodoxin och den långvariga islamska osmanska ockupationen har det inte gått samma väg som den västerländska kulturkrets det sägs ha skapat.

Svårigheten att dra civilisatoriska skiljelinjer illustreras än tydligare av det faktum att det var arabvärlden och muslimska lärde som omhändertog, förvaltade och till Europa förmedlade det antika arv som vi betraktar som den västerländska civilisationens fundament.

Huntington identifierar Europa med dess latinska och protestantiska delar. Han har därmed inte bara fastnat i öst-västkonfliktens koordinater utan motsäger även vad han själv skrev så sent som 1991 i en artikel med titeln "Religion and the third wave".

"I motsats till protestantismen associerades katolicismen med frånvaro av demokrati eller med begränsad eller försenad demokratisk utveckling. Som Seymour Martin Lipset noterade föreföll 'katolicismen vara en antites till demokratin i förkrigstidens Europa och Latinamerika'."

Då, således endast två år innan han förde fram sina teser om civilisationernas oundvikliga kamp, hävdade Huntington att "argumenten att vissa kulturer utgör ett permanent hinder för en utveckling i en eller annan riktning måste mötas med viss skepsis ... Varje större kulturkrets, även konfucianismen, har vissa element som är förenliga med demokrati på samma sätt som både protestantismen och katolicismen har element som är klart odemokratiska".

Huntington har således själv levererat de bästa argumenten mot sina teorier. Kulturer, liksom de för dagen härskande trosföreställningarna, är stadda i ständig förändring. Många kulturella element förblir konstanta, andra ändrar sig under loppet av en eller två generationer. Den ekonomiska utvecklingen är en huvudfaktor i denna förändringsprocess. Så betecknades den spanska kulturen på 50-talet som traditionsmedveten, auktoritär, hierarkisk och religiöst orienterad. Nu karaktäriseras Spanien inte längre i sådana termer.

Europas identitet ligger i mångfalden och de olika kulturkretsarnas särart. Både Bysans och islam har genom historien präglat Europa, där det i dag genom den växande invandringen och den "inhemska" muslimska befolkningen på Balkan finns flera muslimer än protestantiska nordbor.

I väst och norr har Europas gränser bestämts av geografien, i öster och söder har de rört sig fram och tillbaka som en följd av erövringar.

I dag som tidigare är Europas gräns flytande i öster. "Västern, där ligger den, västern" skrev den ryske författaren Isaak Babel i sin dagbok, när han 1920 kom till den då fortfarande av polacker och bolsjeviker omkämpade gränsstaden Brody. När han sedan närmade sig Lvov (det habsburgska Lemberg och dagens ukrainska Lviv) noterade han att han inandats lukten av Europa som kom med västanvinden. I Lvivs centrum är barockfasaderna fortfarande, om än förfallna, österrikiska till sin karaktär och erinrar om Wien eller Graz men de är bara potemkinkulisser över ett dött förflutet. I Czernowitz, fram till 1918 huvudstad i det

österrikiska kronlandet Bukovina, därefter rumänskt och efter 1945 sovjetiskt, växte bland andra religionsfilosofen Martin Buber och poeten Paul Celan upp. Stadens intellektuella utstrålning var under den österrikiska tiden så stark att hela fakulteter kunde fyllas med folk som var födda i Czernowitz för att citera historikern Eric Hobsbawm. Här fanns det före första världskriget fem tyskspråkiga dagstidningar och på de bättre kaféerna hade gästerna hundratals tidningar och tidskrifter på olika språk att välja mellan. På universitetet undervisades och examinerades på tyska med undantag för den teologiska fakulteten vars språk var rumänska, ukrainska och kyrkoslaviska. Efter att tidigare ha utgjort en kosmopolitisk europeisk utpost i öst har Czernowitz förvandlats till den ukrainska provinsstaden Tjernovisij.

Med varje östutvidgning kommer frågan var den europeiska unionens gränser går att ställas på nytt. Klart står endast att dagens inte är de slutgiltiga och att morgondagens bestäms av respekten för grundläggande demokratiska principer. En stat som vill betraktas som europeisk måste ha en regering med sin bas i ett parlament som är valt i fria val och med allmän rösträtt, som respekterar yttrandefrihet och en fri press, ger skydd åt sina nationella minoriteter och uppfyller den internationella rättens förpliktelser.

Varken Ryssland eller andra stater med rötter i det forna sovjetimperiet som Ukraina kan en gång för alla utdefinieras ur Europa.

Om "zapadniki" - "västermännen" - skulle vinna den urgamla kampen mot de slavofiler som betonar Rysslands särart och utanförskap innebär dock detta inte automatiskt en rysk inträdesbiljett till EU. Relationerna mellan den europeiska unionen och ett demokratiskt, marknadsekonomiskt Ryssland skulle snarare bli jämförbara med dem som rådde mellan Preussen och Österrike i det tyska förbundet eller Österrike och Ungern i dubbelmonarkin. Två stormakter var en för mycket för att dessa politiska konstruktioner skulle bli hållbara. På samma sätt är och förblir Ryssland för stort och för mycket sui generis för EU. Ett demokratiskt Ryssland skulle visserligen räknas som europeiskt men målsättningen måste vara att ge relationerna mellan Ryssland och EU samma karaktär som dem som i dag råder mellan den europeiska unionen och USA.

Kapitel 2

CENTRALEUROPA MELLAN DRÖM OCH VERKLIGHET

Problemet med att ens tillnärmelsevis bestämma var Europas gränser går illustreras av att också definitionen av Europas mitt - Centraleuropa - skiftat genom historien och präglats av politiska snarare än geografiska utgångspunkter. Även i dag efter murens fall och de tidigare sovjetsatelliternas återkomst till Europa råder regeln "Säg mig hur Du definierar Centraleuropa och jag kan säga vem Du är".

Förkrigstidens Centraleuropa

Vid mitten av 1800-talet syftade begreppet mestadels på en tänkt ekonomisk union baserad på Preussen och de österrikiska landen men med en geografisk utsträckning från Köpenhamn till Trieste. Efter det att Bismarck med blod och järn skapat sitt tyska rike försköts Europas militära och ekonomiska centrum österut och Centraleuropa definierades nu i grova drag som områdena mellan Tyskland och Ryssland med Wien som fokus.

Med tsardömetts fall och de österrikisk-ungerska och osmanska imperiernas upplösning efter första världskriget försköts perspektiven på nytt. Polen återuppstod, Tjeckoslovakien och Jugoslavien skapades, och Ungern och Österrike reducerades till småstater. Vad tillhörde nu Centraleuropa? Vad var öst och vad var väst i ett område där de politiska gränserna hade stuvats om till oigenkännlighet inom en livstid?

Enligt en definition var Centraleuropa det område som varken tillhört Karl den stores rike eller varit ortodox. Det hade inga fasta gränser och just detta utgjorde dess fascination. Det bestod av idel periferier; Böhmen, Mähren, Istrien, Vojvodina, Banatet, Kroatien, Slovenien, Slovakien och Galizien.

Centraleuropa eller "Mitteleuropa" var ett område där kulturerna korsades och blandades och där det rådde en förvirrande språklig och etnisk mångfald, men där ändå en kulturell samexistens var möjlig.

I Tyskland fick det en annan innebörd. "Mitteleuropa" var nämligen titeln på en omdiskuterad bok som den tyske socialpolitikern och evangeliske teologen Friedrich Naumann skrev 1915 med tanken att den skulle utgöra ett bidrag till diskussionen om målsättningen för den pågående tyska krigsföringen. Med "Mitteleuropa" förstod Naumann en tysk inflytelsesfär i Centraleuropa, där tyskar och tysk-österrikare omkring sig skulle gruppera magyarer och slaver i en politisk enhet som sedan skulle kunna hävda sig såväl väster- som österut. "Omkring 'das Deutschtum' växer den centraleuropeiska kulturen fram, växer den människotyp som mellan fransoser,

italienare, turkar, ryssar, skandinaver och engelsmän utgör mitten. Låt oss söka denna mittpunkt."

I Tysklands grannstater var definitionen föga oväntat en annan. Tomas Masaryk, den förste tjeckoslovakiske presidenten, definierade till exempel Centraleuropa som "en särpräglad zon av små nationer som sträcker sig från Nordkap till Greklands sydspets och omfattar lappar, svenskar, norrmän och danskar, finnar, ester, letter och litauer, polacker, sorber, tjecker och slovakier, ungrare, serber, kroater och slovener, rumäner, bulgarer, albaner, turkar och greker men varken tyskar eller österrikare".

I en fransk studie från 1931 sades Centraleuropa omfatta Österrike, Ungern, Tjeckoslovakien, Polen, Rumänien, Jugoslavien och Italien. Inte heller här fanns av uppenbara politiska skäl någon plats eller särskild roll för Weimarrepubliken. Dessutom utelämnades de nya baltiska staterna trots framför allt Vilnius obestridliga centraleuropeiska karaktär.

Hitler kom att diskreditera den tyska definitionen av begreppet "Mitteleuropa" ytterligare. Den nazistiska expansionspolitiken och kraven på tyskt "Lebensraum" inriktades ju först mot just detta område; Österrike, Polen och Tjeckoslovakien invaderades, Ungern blev den första fascistiska satellitstaten och Kroatien och Slovakien avstyckades för att sedan spela samma roller.

Det kidnappade Västerlandet

Under det kalla kriget försvann så helt enkelt "Mitteleuropa" från kartan. Det troskrig som uppstod mellan de båda politiska systemen i efterkrigstidens Europa tillät ingen tredje väg eller några geografiska buffertzoner. I stället skapades en helt ny geopolitisk struktur. Västeuropa hade tidigare aldrig sträckt sig till Elbe och Östeuropa hade aldrig omfattat Ungern, Böhmen, Mähren och Slovenien.

För att citera den tjeckiske exilförfattaren Milan Kundera vaknade några nationer som alltid betraktat sig som västerländska en vacker dag och insåg plötsligt att de befann sig i öst. Historiska särdrag, geografisk samhörighet och kulturell gemenskap hade spelat ut sin roll och skulle nu ersättas med lojalitetsbetygelser mot Washington och Moskva. I München skulle hjärtana slå i takt med New York-bornas medan tyskarna i de längre västerut belägna Weimar och Wismar skulle tala med samma röst som moskoviterna. Spårvägen mellan Wien och Pressburg (Bratislava) revs upp. Familjer som tidigare pendlat till varandra under veckosluten splittrades och åtskildes av en lika ogenomtränglig som onaturlig gräns. Vad som tidigare varit Europas mitt förvandlades till gränsland. I stället för grannar blev Centraleuropas metropoler slutstationer, gräns- eller till och med frontstäder.

"Mitteleuropa" blev ett begrepp som endast återkom i väderleksrapporter, som M i tidsbegreppet MEZ - "Mitteleuropäische Zeit" - och i den förkortade formen "Mitropa" på östtyska Deutsche Reichsbahns restaurang- och sovvagnar. I Österrike fick man, för att citera den förre förbundskanslern Sinowatz, inte ens nämna ordet och även i Förbundsrepubliken var det politiskt stigmatiserat och länge mer eller mindre tabubelagt av historiska skäl.

Först nästan 40 år efter den europeiska delningen gjorde begreppet "Mitteleuropa" eller Centraleuropa en verklig comeback. Diskussionen togs först upp av intellektuella från just de stater som hårdast drabbats av Europas delning och tog fart efter det att den redan nämnde Milan Kundera 1983 i sin exil i Paris publicerat en essä med titeln "Ett kidnappat västerland". Ungraren György Konrad, jugoslaven Milovan Djilas och polacken Czeslaw Milosz aktualiserade, jämte många andra östeuropeiska intellektuella, samma tema om ett gemensamt öst- centraleuropeiskt rum som fortfarande utgjorde en del av det gamla Europa men som, förslavat av Ryssland, var på väg att försvinna utan att någon notis togs härom i Västeuropa.

Inte minst i ungersk och tjeckisk dissidentmiljö uppstod i början av 80-talet ett "Mitteleuropa" som inte bara avgränsade sig mot den sovjetiske giganten i öst utan också mot de båda tyska staterna. Budskapet löd att Europas intellektuella mitt låg österut och markerades av de kraftcentra som stadskulturerna i Budapest, Wien, Prag, Krakow och Warszawa utgjorde. Denna glömda värld måste räddas. Ett Europa utan en renässans för dess försvunna mitt var inte tänkbart. Centraleuropa blev således ett slags intellektuellt Atlantis, en utopi för alla dem som inte kände sig hemma i den socialistiska världen.

För György Konrad var begreppet en "världsåskådning och inte ett medborgarskap". Han definierade Centraleuropa som "en dröm som överskuggats av öst-västkonflikten, vanställt av vaktorn och gränsbommar och övermålats av gräll ideologi, trist materialism, uniformt civilisationsglitter och fet konsumism".

Milan Kundera såg Centraleuropa som den del av vår kontinent som "geografiskt ligger i centrum, kulturellt i väst och politiskt i öst". Av Berlin hade Centraleuropa inget gott att vänta: "Inträngda mellan tyskarna på den ena och ryssarna på den andra sidan tvingades dessa nationer uttömma sina krafter i kampen för sin överlevnad och sina språk. Ur stånd att väcka tillräckligt intresse i det europeiska medvetandet förblev de Västerns minst bekanta och sårbaraste del, till råga på allt dolda bakom en ridå av sällsamma och svårtillgängliga språk." Centraleuropa var enligt Kundera "kultur och öde" och inte någon stat. "Dess gränser är imaginära och måste korrigeras och dras på nytt i varje ny historisk situation."

Såväl György Konrad som Milan Kundera och dennes landsman Vaclav Havel använde begreppet Östeuropa när de beskrev negativa företeelser medan Centraleuropa eller "Mitteleuropa" i stället hade en positiv, bejakande och ofta sentimental klang. Centraleuropa stod för det demokratiska, rationella och västliga i deras hemländer medan Östeuropa kopplades till de negativa sidorna. I Centraleuropa hörde alla "Dichter und Denker" (diktare och tänkare) hemma medan efterkrigstidens "Richter und Henker" (domare och bödlar) placerades i Östeuropa.

I sin essäsamling om Centraleuropa "The Uses of Adversity" konstaterade den brittiske samtidshistorikern Timothy Garton Ash att Adam Michnik, liksom många andra polska intellektuella, däremot aldrig använde sig av begreppet Centraleuropa. Visserligen hävdade de att de små staterna mellan Tyskland och Sovjetunionen genom sina nationella rivaliteter under mellankrigstiden själva bidrog till sin egen undergång och därför måste samarbeta om de en gång återfick sin reella självständighet. Inte bara emotionellt och kulturellt utan även geopolitiskt riktade dock fortfarande de flesta polacker blicken österut mot de områden som under århundraden var en del av det historiska Polen. Czeslaw Milosz skrev såväl i sin lyrik som i sin prosa om ett förlorat halvmytiskt Litauen och, påpekar Ash, när påven Johannes Paulus talar om Europa ser han inte bara utöver EU:s syntetiska europeiska gränser mot Prag, Budapest och sitt älskade Krakow utan ännu längre bort över Pripjet-träskan mot Ukraina, Vitryssland och lökkupolerna i Zagorsk.

Centraleuropa som protest mot Europas delning

Med några års försening fick även begreppet "Mitteleuropa" ett stort utrymme i den västtyska debatten. Det återfanns visserligen redan i slutet av 50-talet i socialdemokratiska dokument och Willy Brandt använde begreppet när han som förbundskansler lanserade sin nya "Ostpolitik" 1973. Två år senare sade hans partikamrat och efterträdare Helmut Schmidt att "DDR som en centraleuropeisk stat måste leva upp till sitt ansvar för avspänningen i Europa".

Begreppet fördes dock först in i en bredare diskussion när författaren Karl Schlögel i Berlin år 1986 i en bok med titeln "Die Mitte liegt ostwärts. Die Deutschen, der verlorene Osten und Mitteleuropa" knöt an till Kunderas tes om ett gemensamt centraleuropeiskt kulturområde som alltid haft en samhörighetskänsla som riktats dels mot det preussiska Tyskland, dels, och i synnerhet, mot den östliga stormakten med dess tidigare främmande bysantinska kristendom och senare kommunistiska lära.

Även i Förbundsrepubliken ledde det centraleuropeiska begreppets renässans till en diskussion om hur området rätteligen borde

definieras. Var till exempel "Mitteleuropas" västgräns identisk med Förbundsrepublikens eller gick den rakt igenom Västtyskland? Bayern med sitt grannskap till Tjeckoslovakien och sina historiska förbindelser med Österrike och Böhmen hörde tvivelsutan till Centraleuropa men kunde Schleswig-Holstein och hansestäderna räknas dit eller Niedersachsen och Hessen? Kunde Adenauer och Kohl betecknas som "Mitteleuropäer"? Var det en tillfällighet att det var en rhenländare som efter 1949 var pådrivande bakom Förbundsrepublikens anknytning till den västliga alliansen medan det var berlinare, saxare och nordtyskar som drev igenom den nya östpolitiken och sedan konsoliderade denna? Eller var det fortfarande så att "die linksrheinischen Katholiken" betraktade Karl den stores Aachen som Europas egentliga huvudstad och såg dess östgräns gå vid Elbe?

Även om meningarna gick isär präglades ändå den västtyska debatten om "Mitteleuropa" av att de båda tyska staterna sågs som Europas mitt: "Förbundsrepubliken har blivit västerns östern, DDR däremot österns västern. Trots detta dubbla periferiläge förblir emellertid Tyskland präglad av de villkor som följer av dess läge i Europas mitt. Mittan är visserligen delad men den förblir mitt." Så formulerade sig förbundspresident von Weizsäcker i ett tal år 1985 som blivit klassiskt ("die Rede"). Denna definition kunde sägas utgöra en utgångspunkt för de flesta tyska inläggen på temat "Mitteleuropa".

I den diskussion som fördes parallellt i Österrike var emellertid den geografiska definitionen genomgående en annan. Inslagen av nostalgiskt drömmeri tillbaka till Kakanien var ofta omisskännliga och dubbelmonarkin sågs då inte längre som ett folkfängelse ("Völkerkerker") utan som ett exempel på hur ett samarbete över den mur som delade Europa skulle kunna te sig. I de konkreta förslag till samarbetsprojekt som framfördes i den österrikiska diskussionen tycktes dock Centraleuropa framför allt vara liktydigt med Donaubäckenet och det habsburgska väldets italienska delar. Diskussionen, som huvudsakligen begränsades till intellektuella kretsar i Wien och östra Österrike men däremot betecknande nog inte väckte något intresse i Tyrolen och Vorarlberg, möttes på många håll med olust i synnerhet bland dem som betonade det moderna Österrikes hemvist i Västeuropa och förespråkade ett medlemskap i EG. En alltför stark tonvikt vid en centraleuropeisk gemenskap skulle enligt dessa resonemang kunna tolkas som ett erkännande av en lika stor hemhörighet på med Balkan som i Västeuropa.

För de många slovenier och kroater som inte kände sig hemma i en multinationell sydslavisk federation som omfattade andra folk som aldrig ingått i något europeiskt imperium blev begreppet Centraleuropa en fråga om vilken periferi man tillhörde, det serbdominerade Jugoslavien eller den del av Centraleuropa som den

gamla dubbelmonarkin utgjorde. Sprängkraften i dessa strömningar visade sig ju sedan komma som en överraskning för Västeuropa.

Även i de tidigare österrikiska delarna av Italien - Trieste, där ett "civilta mitteleuropea" bildats var de nostalgiska inslagen och protesterna mot våra dagars romerska styre påtagliga, stämningar som sedan bland annat resulterade i den regionala partibildningen Lega Nord.

För många på ömse sidor om den järnridå som delat "Mitteleuropa" var emellertid begreppet snarare liktydigt med en särpräglad kultur och livsform med gemensamma seder och bruk, det område där tomater kallas för paradisäpplen på respektive språk (även tyska) och pepparrot heter kren, där kyparna även på enklare syltor ofta uppträder i flottig och fläckad smoking och servitriserna bär vita högklackade skor, vars läder täcker vristen men inte hälen och tårna, ett område där det fortfarande finns riktiga kaffehus, barockkyrkor med lökformade torn och där järnvägsstationer och skolhus har sin speciella gulaktiga färgton; kort sagt en miljö som gör att en Münchenbo fortfarande trots allt kan känna ett slags hemkänsla om han skulle komma på tanken att besöka Sibiu (Hermannstadt) i Rumänien och som får en sloven från Ljubljana att genast känna sig hemmastadd i Krakow och Vilnius.

En annan kategori såg den europeiska judenheten som den viktigaste bäraren av de element som utgjorde "Mitteleuropa". Ur detta perspektiv försvann begreppet därför definitivt från kartan i och med förintelsen. Debatten sågs i dessa kretsar främst som en transnationell "Vergangenheitsbewältigung" och som ett försök att rekonstruera en andlig och kulturhistorisk geografisk zon präglad av det tysk-judiska kulturarvet och befolkad av personer som, för att citera den tjeckiske författaren Johannes Urzidil, betraktade sig som "hinternational", det vill säga levde "bakom nationerna". Ett exempel på en sådan "hinternationalist" var Franz Kafka som sade sig vara "pragbo men ej tjeck, jude men utan judiskt rotfäste och författare på det tyska språket men förvisso inte någon tysk".

En tredje kategori såg begreppet som synonymt med förtryck på nationalistisk och etnisk grund. Påståendena om en centraleuropeisk samhörighet sades endast vara en kliché. I verkligheten blev detta område redan under 1800-talet ett huvudslagfält för chauvinistiska antagonismer, där varje nationalitet utgjorde ett emancipationshinder för en eller flera andra. De intellektuella i mellankrigstidens Ungern, Polen och Tjeckoslovakien hade vidare mycket litet gemensamt. När de sökte sig utanför de egna gränserna gick inte blickarna mot Moldau, Weichsel eller Donau utan över Wien och Berlin mot London och Paris.

I denna nu förment så toleranta miljö förtryckte, för att ta Galizien som ett av många exempel, tysk-österrikarna polackerna.

Dessa gav sig sedan på rutenerna, som i sin tur trakasserade judar och zigenare.

Tjeckoslovariens öde efter 1938 visade vidare, enligt de till "Mitteleuropa"-tanken skeptiskt inställda, att allt tal om en region som såg sig som en tredje möjlighet och ett gemensamt svar på övermäktiga grannar i öst och väst inte var något annat än en myt. När Hitler väl tagit sin del av den första tjeckiska republiken anmälde sig de övriga grannarna, den ene med större anspråk än den andre. Teschen-området tillföll Polen, områdena öster om Bratislava blev ungerska, det övriga Slovakien förklarade sig självständigt och Karpato-Ukraina ville bli ett autonomt område men kom i stället att inkorporeras med Ungern.

Ej heller kunde man med bästa vilja i världen, hävdade kritikerna, påstå att befolkningen i de tyska "öarna" i Östeuropa hade någon samhörighetskänsla med sina slaviska, ungerska eller rumänska grannar eller att det fanns någon vikänsla som förenade tyskar, polacker, tjecker, slovakar, ungrare och rumäner mot ryssarna.

Tvärtom präglades tyska centra som Bromberg (Bydgoszcz), Riga, Thorn (Torun), Kronstadt (Brasov), Fünfkirchen (Pecs), Lemberg (Lviv), Czernowitz (Tjernovisij) etc snarare av en chauvinistisk nybygggaranda, och i de tyska samhällena i de östeuropeiska utmarkerna blomrade tyskeriet med särskild styrka. Vårdshus med namn som "Zum deutschen Haus" eller "Zum preussischen Adler" var betydligt vanligare där än i Tyskland och det tyska Österrike.

Mot denna bakgrund var det, hävdade skeptikerna, fel att hänge sig åt alltför mycken nostalgi och skylla alla problem på de båda supermakterna och Jalta. När allt kom omkring hade regionen upplevt en för sin historia unik fredsperiod som varat i över 40 år. Var det kanske inte rentav så att Warszawapakten tjänat som en stabilitetskrycka och lyckats djupfrysa en rad konflikter som åter skulle komma att tinas upp i takt med att det sameuropeiska politiska klimatet förbättrades och disciplinen inom Warszawapakten mjukades upp? Etniska motsättningar och chauvinistiska konflikter skulle kanske åter ta sig samma uttryck som under förkrigstiden och Centraleuropa därmed åter utvecklas till ett politiskt högspänningsområde. Vägen bort från kommunismen förde kanske inte fram till ett europeiskt hus utan i stället tillbaka till den egna historien med allt vad detta innebar på gott och ont för relationerna mellan de centraleuropeiska folken. Motsättningarna mellan Bukarest och Budapest om den ungerska minoriteten i Siebenbürgen var kanske bara ett första exempel på vad som komma kunde och på att motsättningarna endast hade konserverats under alla dessa år, påpekade skeptikerna.

Sammanfattningsvis kunde emellertid begreppet "Mitteleuropas" renässans främst förklaras med att det utgjorde en protest mot Europas delning och bottnade i en växande insikt om att vår

kontinent var något betydligt större än de 12 medlemsstaterna i EG och hade ett betydligt större potentiellt innehåll än den inre marknad som framställdes som den europeiska utopin. "Centraleuropé är var och en som känner sig sårad, berörd, behindrad, instängd och oroad av vår världsdels delning" skrev György Konrad i sin essä " Drömmen om Centraleuropa". Gorbatsjovs perestrojka med de förhoppningar denna väckte om inte enbart reformer av de politiska systemen i öst utan också om en ny öppenhet västerut kom därför att utgöra ett ytterligare näringstillskott till diskussionen kring temat Centraleuropa.

I Förbundsrepubliken kom freds rörelsen att se ett förverkligande av en centraleuropeisk gemenskap som ett sätt att dra sig undan det nukleära damoklessvärd som de båda militärblocken ständigt låtit hänga över området. Befriad från å ena sidan det bolsjevikiska oket, å den andra från ställningen som en amerikansk vasall skulle hela regionen gå en glansfull framtid till mötes.

Dessa stämningar försökte framför allt De gröna fånga upp med förslag om bildandet av en "centraleuropeisk fredsunion" som skulle leda fram till de två militärblockens gradvisa upplösning. De båda tyska staterna skulle enligt deras resonemang tjäna som en bro mellan öst och väst under den tid en sådan neutraliseringsprocess pågick.

Även socialdemokrater tänkte i liknande, om än ej så långtgående, banor. Under den första tysk-tyska historikerkongressen som hölls i det socialdemokratiska partiets regi i Bonn i mars 1987 pläderade till exempel den dåvarande partisekreteraren Peter Glotz för att centraleuropabegreppet skulle användas som ett instrument i avspänningspolitikens andra fas.

Enligt Glotz borde utgångspunkten vara de många gemensamma intressen som naturligt knöt samman folken i denna region. Här fanns den största anhopningen av förintelse- medel. Området var starkt industrialiserat med inte bara gemensamma ekonomiska och handelsintressen utan framför allt präglad av ett hårt resursutnyttjande med så svåra ekologiska problem som följde att de endast kunde lösas i ett gränsöverskridande samarbete. Som konkreta förslag nämnde Glotz en kemvapenfri zon omfattande DDR, Förbundsrepubliken och Tjeckoslovakien eller en atomvapenfri korridor omfattande de båda tyska staterna. Även Palmekommissionens kärnvapenfria zon var ju ett centraleuropeiskt projekt.

På det ekonomiska planet skulle energipolitiska överenskommelser åter knyta regionens nu splittrade delar närmare varandra. Ett intensifierat varuutbyte skulle kunna bidra till en "Wandel durch Handel" (förändring genom handel). Bildandet av ett slags centraleuropeiskt UNESCO för att till exempel ta tillvara och restaurera kyrkor, offentliga platser och andra

byggnadsminnesmärken skulle göra sitt till för att återställa något av det kontaktnät som tidigare karaktäriserade denna "familj av små nationer".

SPD:s säkerhetspolitiske talesman Karsten Voigt talade om en "Entblockung Europas" och en "Entfeindung des Denkens" medan den socialdemokratiske författaren och skribenten Peter Bender talade om en "de delningsskadade ländernas nödgemenskap".

I konservativa tyska kretsar sågs begreppet som en väg mot Tysklands enhet. I en potentiell konflikt mellan de båda blocken skulle de båda tyska staterna vara förutbestämda slagfältet. 1987 skrev CDU-parlamentarikern Bernhard Friedmann boken "Enhet i stället för raketer. Teser om återförening som ett säkerhetskoncept", en skrift som förbundskansler Kohl avfärdade som "rena rama smörjan". Andra konservativa tyska skribenter förordade en centraleuropeisk federation mellan de båda tyska staterna, Tjeckoslovakien och Österrike med gemensam författning, ekonomisk ordning och försvarspolitik.

Erich Honeckers besök i Bonn hösten 1987 bidrog till att ytterligare popularisera tanken på en särskild centraleuropeisk gemenskap. Återföreningen tycktes då definitivt ha skjutits på en utopisk framtid, där militärblocken i Europa spelat ut sin roll och Gorbatsjovs europeiska hus blivit en verklighet. På vägen dit gällde det att bygga ut kontakterna inte bara med DDR utan med hela Östeuropa på så många områden som möjligt. I ett sådant scenario hade ju id,erna om ett särpräglad Centraleuropa som levat kvar även efter 40 års delning sin givna framskjutna plats. Inom ramen för ett återuppståndet "Mitteleuropa" skulle ett återupprättande av den tyska enheten bli en självklarhet, enligt dessa resonemang. Det Europa som en gång delades utifrån skulle nu åter växa samman från mitten, en process som i sig även innebar en lösning av den tyska frågan, även om ingen kunde säga i vilken form detta skulle komma att ske: återförening, konfederation eller två tyska stater som inte längre skildes åt av en ogenomtränglig mur.

Begreppet Centraleuropa utvecklades så till ett slags intressegemenskap för de delar av förkrigstidens Europa som drabbats hårdast av kontinentens delning men det hade även populariserats från andra utgångspunkter och blivit en inkörspport för vitt skilda och ofta mycket grumliga politiska ambitioner och föreställningar. På tysk sida var det således en mycket heterogen skara som pläderade för "Mitteleuropa". Såväl stortyska nationalisterna som pacifister och neutralister, förespråkare för en tysk "Sonderweg", personer som hyste en romantisk längtan bort från det rationella industrisamhället till flydda kejserliga tidernas annorlunda livsformer och sist, men kanske inte minst, de som ville förtränga de mörkaste sidorna av den tyska historien tog "Mitteleuropa"- begreppet som utgångspunkt för mer eller mindre

genomtänkta politiska drömmars förverkligande. Det löpte därför risken att förvandlas till en metafor för vitt skilda och ofta motstridiga politiska målsättningar som dessutom ofta diskuterades på oförenliga argumentationsnivåer.

Gemensamt för alla dessa tyska debattinlägg om "Mitteleuropa" var emellertid att de förespråkade en neutralisering av regionen, vad den nu än ansågs omfatta, och därmed således ett slags nytt internationellt säkerhetssystem med Centraleuropa som en buffert mellan supermakterna.

Medan åberopandet av Centraleuropa i Budapest, Prag och Krakow betydde en bekännelse till Europa, blev begreppet i Tyskland snarare ett avståndstagande till förankringen i väst och ett uttryck för ett försök att spela en ny roll i öst. Diskussionen avfärdades därför på många håll som rent nonsens och "geopolitiskt tam-tam" för att citera en av dess främsta kritiker, filosofen Jürgen Habermas. I efterhand bör väl i rättvisans namn konstateras att den utgjorde en för många kretsar behövlig påminnelse om att Europa var något mera än EG och att känslan av en gemensam kulturell identitet i hög grad var levande ännu efter mer än 40 års delning.

I den dramatiska utveckling som kulminerade i november och december 1989 spelade begreppet "Mitteleuropa" otvivelaktigt en roll just som en konkret påminnelse om en inte alltför svunnen tid och om det faktum att Sibirien inte började vid Checkpoint Charlie utan att Östberlin, Prag, Warszawa och Budapest hade ett annat geografiskt läge än Kiev och Minsk. Hur diffus den än må ha varit och vilka motiv som än må ha legat bakom hade därför diskussionen kring temat "Mitteleuropa" sitt värde.

I sin ovannämnda bok "Die Mitte liegt ostwärts" uttryckte Karl Schlögel förhoppningen att begreppet "Mitteleuropa" skulle "utgöra en provokation mot muren i våra huvuden" och härvidlag kan han sägas ha blivit bönhörd. Nu har Berlinmuren raserats, de båda tyska staterna har enats och de stater som tvingats tillhöra det så kallade östblocket försöker nu så snabbt som möjligt återvända till Europa och bli en del av de västliga institutionerna.

Var ligger Centraleuropa i dag?

"Centraleuropa" kan länge sägas ha varit ett begrepp för framtidsorienterade nostalgiker. Vilken roll kan det spela nu när Europas delning tillhör det förgångna? Någon buffertzonen eller cordon sanitaire i kontinentens mitt efterfrågas inte längre och varje form av gråzon skulle utgöra ett hinder på vägen mot ett enat Europa. Den uttalade politiska målsättningen på ömse sidor om den tidigare muren är nu integration och inte separation.

En ny geopolitisk situation har uppstått. Men vad har länderna gemensamt nu när de sovjetiska stridsvagnarna försvunnit?

Den 15 februari 1991 träffades presidenterna och premiärministrarna från Polen, Tjeckoslovakien och Ungern i den ungerska orten Visegrad vid Donaukröken och enades om ett nära samarbete för att påskynda reintegrationen i Europa. Vaclav Havel underströk i sitt tal att "våra största chanser att förkorta vägen till och hinna i fatt Väst Europa ligger i att vi hjälper varandra".

Mötet sågs av många kommentatorer som ett bevis för att tanken på en centraluropeisk gemenskap nu konkretiserats. I mötets slutdeklaration sägs också att "den likartade situation som uppstod i de tre staterna under de senaste decennierna gör det nödvändigt för dem att verka för att uppfylla mål som i allt väsentligt är gemensamma".

Politiker som Havel hoppades också att Centraleuropa skulle bli en motvikt till växande nationalism och att den regionala solidariteten skulle visa sig starkare än nationella rivaliteter. I realiteten visade sig Centraleuropa vara en vision för ett fåtal. Inte bara Jugoslavien föll sönder utan Tjeckoslovakien delades.

Risken finns nu att hemkomsten till Europa förvandlas till ett nollsummespel med föreställningen att man bara kan närma sig väst på bekostnad av sina grannar. Denna inställning kan bli farligt kontraproduktiv. Om de nya demokratierna inte uppträder som ett block med gemensamma intressen ges argument åt de krafter inom EU som är emot en utvidgning.

Tjeckerna var de första att se negativa effekter av de centraleuropabegreppet. Premiärminister Vaclav Klaus fruktade att det skulle användas som en parkeringsplats eller ett väntrum för stater som vill in i EU men som av olika skäl inte kan ges omedelbar plats. Han har sagt sig kunna acceptera begreppet om det även inbegriper Österrike och Tyskland. Med Slovakiens tillkomst har enligt Klaus en optisk illusion definitivt försvunnit. Nu finns det en buffertstat mellan Tjeckien och Central- och Östeuropa som åter gjort Böhmen och Mähren till självskrivna delar av väst och Tjeckien till en västeuropeisk stat. För Tjeckien spelar relationerna med Wien visserligen en roll, men den huvudsakliga attraktionspunkten ligger på andra sidan Elbe i Tyskland och framför allt i Bayern. Från Prags perspektiv är Centraleuropa ett ingenmansland, ett "Zwischeneuropa" - "Mittemellaneuropa" - mellan väst och öst.

Även slovenerna ser sin utbrytning ur Jugoslavien som en återkomst till Europa. Tjeckerna ses som närmare allierade än kroaterna, en syn som möts med gillande i Prag där man nu halvt på skämt halvt

på allvar talar om Československo (Tjeckoslovenien) i stället för Československo (Tjeckoslovakien). Ur ett slovenskt perspektiv räknas Zagreb till Balkan, medan man där i sin tur ser Centraleuropas yttre gräns som identisk med den kroatisk-serbiska.

För Slovakien innebär självständigheten att man blivit en jämbördig partner, en stat med hemhörighet i såväl Centraleuropa som i en större europeisk gemenskap. Genom Bratislavas läge ligger Slovakien visserligen geografiskt närmare Västeuropa än Ungern men geografien och de politiska realiteterna medför också att landet måste orientera sig både mot Budapest och Kiev.

Polen i sin tur riktar sig mot fyra håll; Tyskland, grannarna i söder, de nya staterna i öst, framför allt Ukraina och det bakomliggande Ryssland samt Skandinavien.

Ungern ser sin plats i Europa som självskrivna inte minst mot bakgrund av den roll som regeringen i Budapest spelade för att utlösa revolutionerna 1989. Samtidigt ser ungerska nationalisterna Centraleuropa som en möjlighet att återupprätta den tidigare ungerska hegemonin i Donaubäckenet. Nu är ungerska politiker mera upptagna av situationen i Jugoslavien och de ungerska minoriteterna i Rumänien och Slovakien än av sina relationer med Österrike.

Centraleuropa har därför olika innebörd inte bara för utan inom alla dess potentiella medlemsstater. Även efter kommunismens kollaps är dess konturer oklara, vilket framgår av följande tre exempel.

År 1978 bildades Alpe-Adria som en sammanslutning för gränsprovinserna i Ungern, Österrike, Jugoslavien och Italien för samarbete inom miljövard, transportfrågor, telekommunikation, turism, kultur med mera. 1989 förvandlades det till en sammanslutning av fyra stater för att med Tjeckoslovenskiens medlemskap året efter bli den så kallade Pentagonalen som med Polens inträde i samarbetet året därpå blev en Hexagonal. I juli 1992 blev de nya sydslaviska staterna Slovenien, Kroatien och Bosnien-Herzegovina medlemmar. Gruppen döptes då om till Centraleuropeiska initiativet för att utan ytterligare namnändringar kunna ta emot nya medlemmar. Så skedde också när Tjeckien och Slovakien anslöt sig separat sommaren därpå och följdes av Makedonien. Nu deltar Rumänien och Bulgarien som observatörer och Ukraina och Vitryssland inbjuds till vissa arbetsgrupper.

Cocen - EU:s arbetsgrupp för Centraleuropa - diskuterar frågor som rör de tre baltiska staterna, Polen, Tjeckien, Slovakien, Ungern, Rumänien och Bulgarien medan State Departments nya avdelning för Centraleuropa är uppdelad i en nordlig enhet som omfattar Polen, Ungern, Tjeckien, Slovakien, Slovenien och Rumänien medan

Bulgarien, Albanien och resten av det tidigare Jugoslavien tillhör den södra centraleuropaenheten.

"Centraleuropa är ett vidsträckt område med obesvarade frågor och olösta motsägelser, en region av halvhjärtade krav som nu lika lite har förverkligats som deras motkrav, och som tycks vara ett utslag av visionära nycker eftersom de har något helt, något nytt och enormt som mål."

Så skrev den tyske teologen och filosofen Bruno Bauer 1854. Hans definition kan sägas gälla än i dag. "Plus ça change, plus c'est la meme chose."

Kapitel 3

REGIONERNAS EUROPA - ETT MODEBEGREPP ELLER EN POLITISK REALITET?

Enligt den franske historikern Fernand Braudel kunde man runt år 1500 tala om ett Europa som var indelat i tre stora regioner - en i sydväst, en annan i öst samt en i nordväst. Dessa regioner kunde sedan i sin tur delas upp i underregioner som till exempel Skandinavien.

Underregionerna bands framför allt samman av städerna. Hanseregionen sammanhölls av i praktiken självstyrande städer som Köln, Bremen, Lübeck, Riga, Visby och Bergen. Det rika Flandern i våra dagars Belgien och norra Frankrike hade sin ekonomiska bas i framstående städer som Gent, Bügge, Liège, Maastricht, Bryssel och Antwerpen. Liknande handelsregioner uppstod kring nedre Rhen - Rotterdam, Amsterdam, Utrecht - och övre Donau - Regensburg, Nürnberg, Augsburg, Ulm och Passau.

Europas omkring 80 miljoner invånare var då uppdelade på mer än 500 territoriella enheter: självständiga stater, grevskap, biskopsdömen och fria städer. Det starkaste motståndet mot de framväxande nationalstaterna fanns just i de områden där nätverken mellan städerna utvecklats till en regional gemenskap.

Regionen och riket var således inte samma sak, vilket ju i hög grad gällde "Det heliga romerska riket av tysk nation" som sades vara varken tyskt, romerskt eller heligt. Politiska enheter kunde inte definieras i etniska eller kulturella termer eftersom samhällena uppvisade en sådan mångfald och var så uppsplittrade i olika skikt och regioner.

Fäderneslandet var inte nödvändigtvis identiskt med det land där man föddes. Man kunde mycket väl ha två eller flera - ett där man var född, ett legalt och ett där man var verksam.

Regionernas återkomst

Det "regionernas Europa" som nu alltmer lyfts fram som en modell eller utopi i den europapolitiska debatten var således en realitet när nationalstaterna började växa sig starkare från 1500-talet och framåt.

Kommer det nu att göra en comeback när nationalstaternas makt naggas i kanten av den framväxande europeiska unionen? Fram till Maastricht är det nationalstaterna som har försökt bygga en europeisk federation efter sina föreställningar. Bli i stället regionerna byggstenarna i ett framtida demokratiskt Europa som

växer fram enligt den katalanske regeringschefen Jordi Pujols föreställning: "Staterna har skapat Europas benstomme, nu blir det regionernas sak att förse Europa med kött och blod"

Som en följd av den europeiska integrationen och upprättandet av överstatliga myndigheter och institutioner försvagas visserligen den nationella centralmakten och vi får en alltmer mosaikartad regional och ekonomisk utveckling. Än så länge är dock de europeiska regionerna alltför heterogena och diffusa i sina konturer för att utgöra basen för en politik som förs vid sidan av nationalstaterna. I dag är regionernas Europa ett Europa med en synnerligen variabel geografi och mera ett slagord än en politisk realitet.

När man talar om regionernas Europa måste man därför först urskilja olika huvudtyper av regioner.

Historiska regioner

Dessa, som också kan betecknas som identitets- eller nationalregioner, definieras med utgångspunkt från befolkningens historiska och kulturella rötter och identifikation. Vid University of Berkeley of California har man katalogiserat den mångfald av kulturregioner och /eller nationer som finns i världen. Registret över tänkbara nationer i Europa omfattar ett hundratal områden som Katalonien, Friesland, Vallonien, Bayern, Bretagne, Cornwall och Friaul.

Många av dessa regioner präglas nu av stark dynamik och önskan att synliggöra sig på den europeiska arenan. Här spelar inte minst språket en viktig roll. I norra Holland möts man till exempel nu av vägskyltar på frisiska och tidningar och böcker publiceras på detta språk. De sju provinser som bildades efter freden i Utrecht 1579 är fortfarande basen för våra dagars holländska regioner och de belgiska regionerna Vallonien, Flandern och Bryssel kan härledas till det belgiska kungadömet uppkomst 1831.

I Tyskland går statsstäderna Bremens och Hamburgs identitet tillbaka till medeltiden. I maj 1989 firade till exempel Hamburg åttahundraårsminnet av de stadsrättigheter man en gång fick av Fredrik Barbarossa. Bayern å andra sidan, med sina drygt 70 000 kvadratkilometer och elva miljoner invånare, hade nått sina nuvarande gränser redan på 800-talet under Ludvig den fromme och styrdes från 1180 fram till 1918 av Wittelsbachdynastin.

Ända till 1914 hade Bajern sin egen ambassad i Paris och har nu som alla andra tyska delstater en representation i Bryssel. Under måndagsdemonstrationerna i Leipzig före DDR:s kollaps var de grönvita sachsiska flaggorna lika talrika som de tyska. Inte bara sachsarna utan brandenburgare, mecklenburgare och invånarna i de övriga länderna som Walter Ulbricht upplöste och ersatte med

"Bezirke", i de kommunistiska försöken att uppnå en total likriktning, återfinner nu sin egen historiska identitet.

Katalonien firade sin tusenåriga existens år 1988. Språket och kulturen har sina rötter i medeltiden. Utan egen regering och egna institutioner lyckades denna region behålla sin särart under trehundra år, för att efter Francos fall återfå en autonomi som tog sina tydliga uttryck under olympiaden i Barcelona, där Katalonien och katalanskan kom i första hand.

Andalusien är ett annat exempel på en av historien särpräglad region med sju miljoner invånare som fortfarande bär spår av den islamiska tiden.

Italien är den kanske mest regionaliserade av Europas stater. En rad regionala ligor har bildats i protest mot centralstyrningen från Rom, till exempel i Ligurien, Venetien, Piemonte och Emilia-Romagna. Mest omtalad och framgångsrik har Lega Lombarda, numera Lega Nord, varit. I sin valkampanj inför valet 1990, då ligan fick 19 procent av rösterna, använde den sig av en ed som det lombardiska stadsförbundet 1167 skall ha svurit mot Fredrik Barbarossa: "Vi skall kämpa tills Lombardiet är fritt och den italienska staten är federalistisk."

I Sverige kan vi notera hur de som arbetar för upprättandet av en "Skånelandsregion" ser denna som inte bara omfattande de tidigare danska landskapen Skåne, Blekinge och Halland utan även Bornholm.

Europeiska makroregioner

Europa kan från olika utgångspunkter delas upp i en rad makroregioner. Nordvästra Europa kan betecknas som huvudstädernas och storstädernas region med stor befolkningstäthet, väl utvecklade kommunikationer och ett intensivt flöde av varor och människor. Regionen representerar en femtedel av EU:s befolkning och en fjärdedel av dess BNP.

Periferins Europa sträcker sig från Skottland över Irland via Wales, Cronwall och Bretagne längs Atlantkusten till Andalusien och Sicilien.

Vidare talas det till exempel om det alpina Europa med Lyon och Wien som slutpunkter, ett område med flera öeurostäder på en till två miljoner invånare.

De ekonomiska, sociala och kulturella skillnaderna i den europeiska väven är också uppenbara. Med utgångspunkt från dessa brukar tre olika typer av regioner definieras: ledarregioner, regioner med föråldrad eller obsolet industristruktur och agrara regioner som ännu bara marginellt påverkats av industrialiseringen.

Det talas redan om två kommande kraftfält i Europa, dels den så kallade bananen, som omfattar en framtida ömegalopolis från Sydengland via Rhen och Rh"nedalarna in i Lombardiet med London och Milano som slutpunkter och Frankfurt som centrum, dels det så kallade solbältet från Toscana via Milano och Lyon till Barcelona och Valencia som brukar associeras med Kaliforniens roll i USA. Nya teknologier, råvaruoberoende industrier och en ny servicekultur skall göra den före detta halvperiferia södern till Europas tillväxtzon nummer ett.

I Tyskland har regionforskarna präglat begreppet Tvåflodslandet, vars ena arm sägs komma att gå via Bryssel, Köln, Ruhrområdet, Hannover och Berlin bort mot Warszawa, medan den andra sträcker sig från Dortmund och Kassel vidare mot Leipzig och in i det schlesiska industriområdet i Polen för att fortsätta in i Tjeckien. Tankar finns ju också på att göra Östersjöområdet till en region som ett slags motvikt i norr. Framför allt har den förre regeringschefen i Schleswig-Holstein och förre tyske socialdemokratiska partiledaren Björn Engholm drivit dessa tankar. Hansan, som förlorade sin maktposition när utvecklingen började gå mot centraliserade nationalstater, skall således återfå sin position när nationalstaternas roll minskar och Europa integreras.

Administrativa regioner

Dessa omfattar så skilda enheter som svenska landsting och kommuner, brittiska "counties", franska "departements" och tyska och österrikiska "Lände". Gemensamt för dem är att de är underordnade en politisk centralmakt i ett hierarkiskt beslutssystem. Kommun-, läns- eller fylkegränser låter sig inte förändras utan vidare, eftersom de administrativa regionerna är underkastade den tröghet som gäller all byråkrati och därför inte är lika föränderliga som andra regiontyper.

Funktionella regioner

De funktionella regionerna karaktäriseras framför allt av sin föränderlighet. De definieras utifrån en växelverkan mellan olika funktioner, till exempel arbetsmarknad, kommunikationer, handel, turism eller miljö. Dessa kan också vara processer i mer eller mindre snabb förändring men också leda till strukturer som består eller förändras långsamt. Från funktionella utgångspunkter kan ett geografiskt område ingå i en eller flera regioner och tillhöra en region enligt arbetsmarknadsmässiga kriterier och en annan enligt ett kommunikationskriterium.

Denna regionkategori kan således sägas vara flytande. Basen är inte etnicitet eller språk och regionen är inte en gång för alla given eller avgränsbar utan speglar den ekonomiska och politiska situationen vid en given tidpunkt. Funktionella regioner ändras

således i takt med den ekonomiska och sociala utvecklingen och de kan därför sägas existera i ett ständigt spänningsförhållande till de trögrörliga administrativa regionerna. En funktionell region behöver inte heller vara geografiskt sammanhängande utan kan vara knuten till en stadsregion dit människor pendlar för arbete och service.

Sociala regioner

På senare tid har även begreppet sociala regioner börjat användas. Sådana definieras av politiska händelser och sociala erfarenheter som förenar invånarna i ett område i gemensamma aktioner mot till exempel byggande av motorvägar, dammar eller atomkraftverk.

Frontregioner

Ett trettiotal regioner kan betecknas som frontregioner. De karaktäriseras av en särskilt stark identitet med sin bas i språk, religion eller etnicitet. Exempel på sådana regioner är Flandern, Skottland, Nordirland, Katalonien, Baskien, Alsace, Bretagne, Korsika, Sardinien, Grönland, Färöarna och Öland. Många av dessa regioner, som utgör omkring 10 procent av befolkningen i Västeuropa, har under tidigare perioder varit självständiga. Ofta tillhör de även de ekonomiskt mest eftersatta delarna av sina stater, vilket ytterligare stärkt den regionala samhörighetskänslan. Ett femtiotal politiska partier verkar nu med dessa frontregioner som sin bas och ett tiotal finns redan representerade i Europaparlamentet. De politiska målen sträcker sig från krav på federalisering till autonomi och full självständighet. I Baskien (ETA) och Nordirland (IRA) finns organisationer med terrorism som politiskt vapen.

Fattiga och rika regioner

Det finns även ett de fattigas och de rikas Europa. Vallonien, Lorraine, Wales och Baskien är europeiska önorrlandsproblemö, där de tidigare basindustrierna råkat ut för stora svårigheter. Bretagne är ett exempel på en region som alltid varit eftersatt och samma förhållande gäller för till exempel södra Italien.

Det visar sig generellt att inkomst och sysselsättning inom EU är mycket ojämnt fördelade på regionerna. Med EU:s utvidgning söderut förstärktes denna tendens. Den rikaste regionen inom EU, holländska Groningen, har en per capita-inkomst som är femfalt större än den i den fattigaste, det grekiska Thrakis. Andra regioner har lyckats ta sig ur sin nedgång och omvandlats till högteknologiområden som till exempel Ruhrområdet och de tidigare agrara Bayern och Baden-Württemberg.

Baden-Württemberg, Rhones-Alpes, Lombardiet och Katalonien har bildat en samsamarbetsaxel som kallas Europas fyra motorer. Dessa

regioner har störst tillväxt såväl i sina hemländer som i Europa som helhet. Samarbetet är i första hand teknologiskt och ekonomiskt men det finns också en strävan efter ett ökat politiskt inflytande.

Städernas Europa

Den franske geografen Jean Labasse hävdar i sin bok "L'Europe des régions" att det är dynamiken hos stora städer som ger en region dess identitet. En region är därför ofta liktydig med en expansiv stad och dess omgivning. Den dynamiska utvecklingen längs norra medelhavskusten är en myt enligt Labasse. Tillväxtkraften kommer i stället helt och hållet från en rad städer med "en europeisk dimension" som Lyon i Rhones-Alpes, Turin i Piemonte, Milano i Lombardiet och Barcelona i Katalonien.

Baden-Württemberg, den kanske mest dynamiska regionen i Europa, baserar även den sin utveckling på sju städer med över 100 000 invånare.

Transnationella regioner

Dessa har ofta en historisk identitet som bottnar i att de antingen delats av nationalstater eller bytt nationstillhörighet under historiens gång, som till exempel Tyrolen och Elsass. Historien har givit dem en gemensam identitet som kan ta sig uttryck i språk, religion, gemensam kultur och uråldriga familjeband och andra nätverk över nationsgränserna. I Norden kan Örestad och Mittnordkommittén, där Jämtlands och Västernorrlands län samarbetar med regioner på motsvarande breddgrader i Norge och Finland, sägas utgöra exempel på sådana transnationella regioner liksom Kvarkenområdet, ett samarbetsorgan mellan Västerbottens län och Vasa län i Finland. Ännu större är den Barentsregion som nu tar form och som omfattar finska Lappland, Finnmarks, Troms och Nordlands fylken i Norge, Norrbottens län och Murmansks och Archangelsks oblaster och den karelska republiken i Ryssland.

Det transnationella samarbetet har redan tagit sig organiserade former. Först på plan var Regio Basiliensis som omfattar det nordschweiziska Oberrhein, franska Elsass (Alsace) och tyska Baden och som hunnit fira sitt 25-års-jubileum.

1800-talets nationalstatsgränser rev sönder de historiskt framvuxna strukturer som förenade invånarna i Liège, Maastricht och Aachen under århundraden. Nu skall den 1976 grundade Euregio Maas-Rhein öka detta historiska områdes chanser på den inre marknaden. På samma sätt knyts nu Vallonien och norra Frankrike samman. Kent och Nord-Pas de Calais, som nu förbinds direkt genom tunneln under Engelska kanalen, lanseras som Région Transmanche. Saar-Lor-Lux, det tyska Saarland, det franska Lorraine och Luxemburg marknadsför sig som en europeisk kärnregion.

Intressant med Saar-Lor-Lux är det faktum att helt olika administrativa och politiska strukturer här söker en gemensam nämnare: Luxemburg, såsom självständig stat; Lorraine (Lothringen), en av i Paris centralt fattade beslut beroende fransk region och Saarland, en av det federala Tysklands delstater. Till samarbetet knyts nu även trakten kring Trier i den tyska delstaten Rheinland-Pfalz och den belgiska provinsen Luxembourg. Förslag har framförts om att regionen skulle ändra sitt namn till det historiska Lotharingien, som på 800-talet omfattade landet mellan floderna Rhen, Schelde, Meuse och Saone. Begreppet skulle täcka ett "europeiskt distrikt mellan fyra nationer". Saarlands regeringschef Oscar Lafontaine ser regionens betydelse öka ytterligare när den tyska regeringen flyttar till Berlin. Då kommer Saarland att befinna sig i samma randläge gentemot sin egen huvudstad som Lorraine nu befinner sig gentemot Paris, vilket ytterligare stärker förutsättningarna för ett samarbete.

I Innsbruck talar man om en Vision Tirol. I en gränsöverskridande öuropeisk region Tirol-Trentinoö skall de båda sedan 1919 åtskilda delarna av Tyrolen åter växa ihop. I ett regionernas Europa, där den kulturella samhörigheten betyder mera än nationerna, kommer ett samarbete över de tidigare gränserna mellan de baskiska respektive katalanska områdena i Spanien och Frankrike, mellan Alsace och Baden, mellan Schleswig-Holstein och Jylland att framstå som en självklarhet.

Redan före östblockets sönderfall gjordes ansträngningar att skapa ett samarbete över blockgränserna. På österrikiskt initiativ bildades mot 1970-talets slut det så kallade Arbeitsgemeinschaft Alpe-Adria. Avsikten var att binda samman delar av övre Italien, Österrike, Ungern och norra Jugoslavien. Genom ett nät av täta regionalpolitiska, ekonomiska, kulturella och inte minst mänskliga kontakter skulle ett embryo till en mellan- och östeuropeisk Donaufederation skapas. Detta samarbete ändrar nu karaktär och är på väg att utvecklas till att bli mellanstatligt snarare än regionalt och tycks alltmer präglas av en strävan från de deltagande staternas sida att balansera det enade Tyskland.

Nordvästböhmen, Oberpfalz i norra Bayern och västra delen av Sachsen har redan bildat en Regio Egrensis, uppkallad efter det tyska namnet på den böhmiska staden Cheb. Dessa tre områden skall grunda ett regionalparlament, i vilket de lokala politiska församlingarna skall vara representerade

I regionen skall man gemensamt lösa problem rörande trafik, miljö, vattenförsörjning, kultur och handel. Regionen skall behandla sina frågor utan inblandning av regeringarna i Prag, München eller Dresden. Enligt Jiri Dienstbier, utrikesminister i Tjeckoslovakien när regionen bildades, skall Regio Egrensis tjäna som ett mönster för utraderingen av alla gränser i Europa.

Vorpommerska städer och områden i de forna svenska besittningarna i det forna DDR Tyskland samarbetar med det polska vojevodskapet Szczecin i en euroregion med namnet Pomerania. Tyska och polska kommunalpolitiker enades i november 1992 om en handlingsplan på områdena ekologi, turism och ekonomi. En lista över gemensamma projekt har utarbetats som framför allt innehåller förslag för förbättring av de gränsöverskridande trafiklederna. Politikerna hoppas att också kommuner på Bornholm och i Sydskanen skall komma att medarbeta i denna euroregion.

Även i gränsområdet mellan Polen, Tjeckien och Tyskland har en euroregion Neisse bildats. Målsättningen är inte bara att förbättra kommunikationerna och modernisera en föråldrad industristruktur genom att dra investeringar till regionen som har 1,6 miljoner invånare, utan även att göra sig kvitt fördomar genom gemensamma kulturella projekt, språkkurser och idrottsutbyte.

I februari 1993 bildades vidare en Karpatisk euroregion i den ungerska staden Debrecen i närvaro av inte bara Polens, Ukrainas och Ungerns utrikesministrar utan även Europarådets generalsekreterare. De slovakiska och rumänska regeringarna har av olika skäl ställt sig skeptiska till initiativet och deras utrikesministrar uteblev från ceremonin. Detta har dock inte hindrat de lokala rumänska och slovakiska myndigheterna från att delta i verksamheten som inte bara inriktats på ekonomiskt samarbete utan även på utbildning och miljövård. Euroregionens sekretariat är beläget i Uzgorod i subkarpatiska Ukraina.

De transnationella regionerna kommer att växa sig starkare av två skäl. Nedtoningen av nationsgränserna och den fria inre marknaden med dess gränslösa konkurrens är en faktor och den har direkt samband med en andra, nämligen en decentralisering av besluten och därmed hierarkierna inom såväl politik som näringsliv. De lokala aktörernas handlingsutrymme kommer att växa, samtidigt som de funktionella regionerna blir större och sprider sig över nationsgränserna.

EU och regionernas Europa

Regionbegreppet har funnits i EG ända sedan Gemenskapen bildades. I Romtraktaten från 1958 fastslås att en minskning av de regionala skillnaderna är ett av EG:s mål. År 1975 inrättades en regional utvecklingsfond och målsättningen att utjämna de regionala skillnaderna upprepas 1986 i Enhetsaktens femte stycke: "I syfte att befrämja en övergripande harmonisk utveckling skall Gemenskapen utveckla och eftersträva att dess agerande leder till ekonomisk och social sammansmältning... Särskilt skall Gemenskapen ställa i utsikt att reducera skillnader mellan olika regioner och underutvecklingen i de minst gynnade regionerna".

EU har hittills framför allt använt begreppet regioner som ett instrument för sin strukturpolitik. Det har därför betecknat områden som varken är administrativa enheter eller karaktäriseras av en historisk, kulturell eller religiös samhörighet. Regionerna benämns NUTS-regioner, vilket står för "Nomenclature Units for Territorial Statistics". Varje stat ges möjlighet att själv avgöra hur dessa NUTS-regioner, som indelas i tre nivåer, skall utformas. Inga andra krav ställs än att de skall kunna fungera som enheter för bedömning av bland annat utvecklingsnivå och stödbehov. I storlek varierar de mellan 100 000 invånare (den franskspråkiga Aostadalen i Italien) och 10,5 miljoner (Ile-de-France). I Sverige utgör de 24 länen den tredje och minsta nivån.

Av EUs medlemmar har förutom Tyskland endast Österrike och Belgien ett fullt utbyggt federalt system. EU:s övriga tolv medlemmar kan delas in i tre kategorier: unitära, decentraliserade och regionaliserade stater. Till den första gruppen hör Sverige, Finland, Danmark, Grekland, Irland och Luxemburg, till den andra Frankrike och Nederländerna och till den tredje Italien och Spanien. Storbritannien och Portugal kan beskrivas som ett mellanting mellan unitära och decentraliserade. De 17 spanska och 20 italienska regionerna förfogar över viss lagstiftningskompetens, medan endast förvaltningsuppgifter åligger Frankrikes 22 regioner, vilket också gäller Nederländernas 12 "provincien" och Portugals 18 "distritos".

Tyskland - pådrivare för regionernas Europa

I Förbundsrepubliken ersatte federalismen efter andra världskriget den nationalism som fört Tyskland i olycka. Federal struktur både uppåt i Europa och nedåt i det egna landet har varit själva kärnan i den tyska efterkrigspolitiken konsekventa strävan att till varje pris eliminera riskerna för att Hitlertidens historiska katastrof skall kunna upprepas. Efterkrigstidens federalism har blivit en del av den tyska identiteten. Det talas ju också ofta om att tysk "författningspatriotism" ersatt den tidigare nationalismen. Tyska politiker ställer därför ofta den för dem retoriska frågan varför inte hela Europa skall kunna lyckliggöras enligt ungefär samma principer. Ett enat federalt Tyskland i ett enat federalt Europa var därför inte bara ett tomt slagord för att dämpa farhågorna för ett "Stortyskland" när muren föll. Federalism, regionalism, subsidiaritet och utvidgat demokratiskt inflytande är integrerade beståndsdelar i den tyska visionen av det nya Europa.

De tyska delstatsregeringarna är vana att kämpa för den egna regionens intressen hos förbundsregeringen i Bonn och agerar nu på samma sätt i Bryssel, där samtliga tyska delstater har sina egna representationer, men även regionala och lokala företrädare söker sig i ökande utsträckning dit. Formerna för närvaron varierar och till och med aktiebolagsformen finns. Målsättningen är emellertid

ungefär densamma, nämligen för att citera en tysk delstatsrepresentation, att verka som ökontaktställen med öppen linje till EU, väktare av regionala intressen, skyltfönster för regional mångfald på det industriella, kulturella och konstnärliga området. Tyngdpunkten i deras verksamhet ligger i att bevaka den egna delstatens intressen mot andra tyska regioner.

I februari 1990 enades förbundsrådet i Bonn om en resolution, som manade EG:s medlemsstater att "upprätta eller bibehålla" regioner med demokratiska institutioner, långtgående legislativa och administrativa befogenheter samt en lämplig grad av finansiell självständighet.

Vid ett nytt möte i juni samma år preciserades dess krav ytterligare: subsidiaritetsprincipen skulle förankras genom ett uttryckligt fastläggande av en tredje nivå inom EG och ett särskilt regionalråd borde skapas och tillerkännas omfattande utfrågnings- och besvärsmätt. På sikt skulle rådet byggas ut till en regional kammare med vittgående befogenheter.

Förbundsregeringen drev dessa krav i förhandlingarna om Maastrichtavtalet och hade knappast heller något val. Delstaterna hade flera gånger klargjort att de var fullt beredda att i förbundsrådet blockera ratificering av ett fördrag som inte var förenligt med deras intressen.

Maastricht och regionernas Europa

Deras krav vann dock endast delvis gehör i Maastricht till exempel när det gäller subsidiaritetsprincipens förankring, möjligheten för regionföreträdare att delta i rådet och beträffande den regionala kommitté, som inrättades, om än bara med rådgivande röst. Genom Maastrichtavtalet tog EU ändå ett steg, om än litet, mot regionernas Europa.

Enligt dess artikel 198 a har en rådgivande kommitté, upprättats bestående av representanter för regionala och lokala organ. Antalet medlemmar uppgår till 222 med enlandfördelning som varierar från 24 - Tyskland, Frankrike Italien och Storbritannien - till Luxemburgs sex. Sverige har liksom Belgien, Nederländerna, Portugal och Österrike 12 medlemmar i kommittén.

Dessa utses för fyra år genom ett enhälligt beslut av Rådet på förslag av respektive medlemsstat. Deras mandat får förnyas. Kommitténs medlemmar får inte vara bundna av tvingande instruktioner. De skall, i Gemenskapens allmänna intresse, vara fullständigt oavhängiga vid fullgörandet av sitt uppdrag.

Enligt nuvarande fördelning har Luxemburg således en regional representant per 60 000 invånare, Sverige en per 750 000 och Tyskland en per 3,3 miljoner. Bland det regionala utskottets

medlemmar återfinns tyska landsfurstar med reella politiska befogenheter sida vid sida med borgmästare från Skottland och Grekland vilka måste förankra sitt agerande i London och Athen i alla frågor som går utöver den strikt kommunala nivån.

Kommitténs befogenheter är dessutom synnerligen begränsade och dess roll helt och hållet rådgivande. Den kan visserligen höras av Kommissionen eller Rådet i de fall som anges i Maastrichtfördraget och i samtliga övriga fall där en av dessa institutioner anser det lämpligt, och den får också på eget initiativ avge yttrande "i sådana fall där den anser att en sådan åtgärd är lämplig".

Varken Kommissionen eller Rådet behöver emellertid ta någon som helst notis om kommitténs yttranden. Detta nya organ är således så tandlöst att flera av dess förkämpar redan talar om ett konstruktionsfel.

På tysk sida kräver man redan att Maastricht-fördraget måste omarbetas och förbättras vad gäller kommitténs kompetenser. Delstaternas krav uppfylldes inte på långt när i Maastrichtavtalet. Detta betraktas därför bara som ett steg på vägen mot ett europeiskt trekammerssystem som reflekterar ett Europa organiserat i tre nivåer. På den första återfinns delstater och regioner, på den andra nationalstaterna och på den tredje EU. Det krav som nu ställs från tyska delstatspolitiker är i första hand att det regionala utskottet skall uppvärderas till att bli en tredje kammare med medbestämmanderätt när Maastrichtfördraget blir föremål för en första översyn under den förestående regeringskonferensen.

Framför allt vill de tyska delstaterna att den regionala kommittén ges möjlighet att vaka över att subsidiaritetsprincipen ges ett reellt innehåll och att kommittén blir ett slags skiljedomstol i tvister om dess tillämpning. För att spela denna roll måste kommittén ges rätt att överklaga av Kommissionen fattade beslut hos den europeiska domstolen. Dessa krav har en stor politisk sprängkraft. De kan leda till en ständig dragkamp inte bara mellan EU, nation och region utan också mellan de olika medlemsländerna med tanke på de stora skillnaderna som råder i synen på centralregeringens roll vis--vis regionerna och därmed subsidiaritetsprincipen.

Sverige och regionernas Europa

Först med medlemsansökan till EG vaknade regionaldebatten till liv även i Sverige. 1991 tillsattes en ensamutredare och när denne, Bengt-Ove Birgersson, sommaren 1992 presenterade sitt resultat innehöll detta slutsatsen att man inte kan ändra en trehundrafemtioårig länsindelning mer eller mindre över en natt. Sverige skulle dock fungera bättre om de nuvarande 24 länen ersattes av 8-12 storlän. Birgersson gav också tre olika

alternativ till hur dessa framtida storlän skulle kunna styras. Ett var inrättandet av direktvalda regionala parlament.

I debatten har bland annat förslag förekommit om en indelning av Sverige i sju funktionella regioner: Skåne; Västsverige bestående av Hallands, Skaraborgs, Älvsborgs samt Göteborgs och Bohus-län; Sydost av Blekinge, Gotlands, Kronobergs, Jönköpings, Kalmar och Östergötlands län; Bergslagen av Värmlands, Kopparbergs och Gävleborg län; Mälardalen av Stockholms, Sörmlands, Uppsala-Västmanlands och Örebro län; Norrlands kustland av Västernorrlands län samt Västerbottens och Norrbottens landskap och slutligen Norrlands inland omfattande Lappland och Jämtlands län.

I Mälardalen pågår redan ett konkret arbete på att skapa en mälardalenregion. I december 1991 bildades en kommunal samarbetsorganisation för detta syfte. Regionen förutses omfatta 60 kommuner fördelade på Stockholm, Uppsala, Västmanlands, Södermanlands och Örebro län.

Även i Västsverige finns samma strävanden. Den västsvenska regionen var ursprungligen tänkt att omfatta de fem länen Värmland, Halland, Göteborg och Bohus, Skaraborg och Älvsborg, men de sydhalländska kommunerna Halmstad och Laholm samt Hyltebruk, som geografiskt dessutom ligger i Småland, känner större hemmahörighet i en skånsk region. Såväl mälardalenregionen som den västsvenska regionen utvecklar redan sina egna internationella kontakter. Den senare hade redan före vårt EU-medlemskap under namnet West Sweden ett eget kontor i Bryssel.

När EU:s medlemskrets utökades den första januari 1995 var för Österrikes del de nio förbundsländerna naturliga medlemmar i den regionala kommittén medan situationen för svenskt vidkommande var en helt annan. De tolv svenska representanterna kom att utses efter gemensamma överläggningar mellan Kommun- och Landstingsförbunden, där frågan om jämn könsfördelning tycks ha varit minst lika viktig som den regionala förankringen och representativiteten.

I Regionberedningens betänkande "Regional Framtid" som lades fram förra året förslås en ny indelning i län. Denna omfattar inte några historiska regioner. De tidigare danska landskapen Skåne och Blekinge ingår visserligen i det sydligaste länet men vad Halland beträffar dras gränsen strax norr om Halmstad.

Kan man överhuvudtaget skapa nya regioner genom politiska beslut? En regionalisering som skall vara både hållbar, ha demokratisk förankring och kulturell substans måste utgå från andra kriterier är byråkratiska och ekonomiska värderingar. Man kan helt enkelt inte skapa livskraftiga regioner genom direktiv från ovan eller lagstiftningsvägen, utan en region kan först bli verklighet när den är uttryck för en sociologisk realitet som har sin grund i en

historisk och kulturell kontinuitet. Den måste således så att säga växa fram underifrån. Någon regional vision utifrån dessa utgångspunkter har ännu inte skisserats.

Trots att länsindelningen funnits sedan Axel Oxenstiernas tid identifierar vi oss regionalt med vår landskapshemmahörighet. En smålänning skulle till exempel aldrig komma på tanken att betrakta sig som "jönköpingslänare", däremot som västboit eller finnveding, det vill säga en historisk regional subidentitet utan administrativ motsvarighet.

Det är förmodligen bara i Skåne som en sammanslagning av länen med den regionala gränsen rakt genom landskapet skulle kännas helt naturlig. Även på Gotland och i Jämtland finns samma utpräglade regionala identitet som i Skåne, men landskapen är befolkningsmässigt för små för att kunna ta två av de 12 svenska platserna i det regionala utskottet. Hur skall vi kunna skapa nya regioner med förankring hos en väljarkår i synnerhet som det är oklart vilka befogenheter de regionala organen skall få såväl på hemmaplan som i Bryssel? Finns det inte en risk för att det regionala utskottet och det nymornade talet om ett regionaliserat Sverige i ett regionernas Europa i stället ses som ett nytt påfund från Bryssel och leder till ytterligare skepsis mot det europeiska projektet?

Den enes dröm den andres mardröm

En regionalisering av Europa som inte bara går utöver nationsgränser utan även tidigare blockgränser kommer att prägla de närmaste decennierna, men det är ännu för tidigt att måla upp bilden av nationalstaten i hård kläm mellan eurokrati och regionalism. En utvecklingstendens under de kommande åren blir dock säkerligen att framför allt att de större EU-ländernas nationella identitet kommer att naggas i kanten, samtidigt som den kulturella, politiska och ekonomiska identiteten hos deras ösubnationerö blir allt starkare.

Redan nu kan vi notera ett slags hembygdsrenässans inom EU från Skottland via Västfriesland i Nederländerna, Bretagne och Korsika i Frankrike till Katalonien i Spanien och Sicilien. Denna kan tjäna till att brygga över nationsgränserna genom att mångfalden inom dessa ges ökat spelrum.

Ekonomiskt starka och politiskt stabila stater har lättare att fördrå minoriteter och regionala särarter. Först med demokratiseringen och medlemskapet i EG erhöll Spaniens regioner en långtgående kulturell autonomi och katalanskan blev officiellt erkänd som ett nationellt språk. Inte bara katalanerna utan även flamländare, lombarder, walesare, skottar, korsikaner och skåningar söker nu direktkontakter med Bryssel och vill undslippa nationalstaternas förmyndarskap.

Detta är en utmaning som västeuropeiska politiker i framtiden måste bemöta och bemästra genom ordnad reträtt och eftergifter. För traditionella nationalstater som Storbritannien, Frankrike och Sverige blir denna väg kantad med svårigheter, eftersom dessa har sin grund i en alltmer arkaisk princip om nationell suveränitet och de inte inser hur viktig federalismen är i Tyskland och hur mycket den regionala autonomi betyder i Belgien och Spanien.

De regionalistiska rörelserna är emellertid långtifrån enhetliga utan kan mot bakgrund av sina målsättningar delas in i tre huvudkategorier: federalister, autonomister och separatister.

Till den första gruppen kan man till exempel räkna den tyska och österrikiska "delstatspatriotism" som är särskilt utpräglad i Bayern och Tyrolen, och delar av de katalanska, galiciska och andalusiska regionalistiska rörelserna i Spanien.

Bland autonomisterna återfinns de elsassiska och occitanska regionalisterna i Frankrike, Südtiroler Volkspartei i det italienska Sydtyrolen, skotska, walesiska, flamländska och bretonska nationalister och olika regionala rörelser i Spanien.

Till den separatistiska kategorin hör smärre högerradikala grupper i Alsace och Sydtyrolen som vill se en anslutning till Tyskland, respektive Österrike, underjordiska grupper som det baskiska ETA, korsikanska FLNC och det nordirländska IRA och flamländska och vallonska separatister, Skotska nationella partiet, Rassemblement jurassien i det tyskspråkiga Schweiz och det baskiska partiet Herri Batasuna.

Ett regionernas Europa blir således inte automatiskt någon salighetens ö. I stället kommer de regionala spänningarna att öka inom länder som Spanien och kanske framförallt Italien, där de norra delarna kommer att få uppleva en fortsatt snabb tillväxt medan Mezzogiorno i söder blir alltmer likt Nordafrika. Vi kan även inom EU få uppleva folkvandringar från stagnerande till dynamiska regioner.

I "vinnarregionerna" kan en "välståndschauvinism" uppstå, präglad av motvilja att dela med sig åt de "svaga". En sådan inställning finns hos företrädare för nationalpopulistiska rörelser som Lega Nord i Lombardiet, ett exempel på hur befolkningen i en region kan mobiliseras mot centralregeringen med motiveringen att denna bromsar den regionala utvecklingen genom att tillskansa sig dess resurser.

Dessa motsättningar mellan centrum och periferi kan också ytterligare förstärkas av etniska eller språkliga skillnader som i fallen Wales och Skottland och Baskien och Katalonien.

Sådana tendenser kan bli ödesdiga, i synnerhet om de kombineras med en framtidsrädsla hos dem som förlorar på moderniseringen. Denna frustration kan lätt kanaliseras i aggressiva attityder mot allt och alla som uppfattas som öfrämmande. Många av de regionalistiska rörelserna är snarare antimodernistiska och provinsiala än anticontralistiska, och vill avskärma den egna regionen från det moderna samhället och dess konsekvenser i form av utländska TV-program, invandring med mera. Regionen ses som ett skydd mot all storskalighet. Udden i dessa rörelser riktas mot det moderna samhället i största allmänhet.

Regionbegreppet används även av motståndarna till den europeiska enhetstanken. Från den italienska och franska debatten har till exempel miljöpartiet hämtat uttrycket "Europas förenta regioner" som man förde in i sitt partiprogram 1991. Detta regionernas Europa skall sträcka sig "från Atlanten till Ural" och sätts i motsats till "de rika ländernas sammanslutning i EG".

En regionalisering kan inte bara leda till nationella spänningar utan även till att den nationella sammanhållningen ställs på sin spets. Skottland och Katalonien kan tänkas vilja gå sin egen väg, medan Belgien å andra sidan fortfarande består som stat just tack vare den regionalisering som ägt rum. Utan denna och medlemskapet i EU hade landet säkerligen varit uppsplittrat i två stater, Flandern och Vallonien.

Det finns nu en uppenbar risk för att skillnaderna mellan tillväxtområdena och de underutvecklade regionerna snarast ökar ytterligare. De starka regionerna kommer att dra mest nytta av den inre marknadens genomförande. Den höga efterfrågepotentialen, de små avstånden mellan producent och marknad, den väl utbyggda infrastrukturen, urbaniseringsgraden etc gynnar de centrala regionerna. Huruvida de perifera områdena i ett andra utvecklingssteg kommer att kunna hämta in denna centrala Europas dynamik och när detta i så fall kommer att ske är i hög grad ovisst.

Parallellt med att gränserna nu monteras ned inom EU och integrationen mellan de tidigare nationalstaterna fortskrider växer, som framgått ovan, nygamla och nya regioner fram. Detta sker även utanför EU och inom det gamla östblocket. "Det som hör samman växer nu samman." Så karakteriserade Willy Brandt konsekvenserna av murens fall. Dessa ord beskriver inte bara den tysk-tyska utvecklingen, utan även på andra håll i Europa växer nu regioner samman över de tidigare nationella gränserna.

Transnationella regioner kan bidra till att lösa gränskonflikter och minoritetsproblem. Detta gäller till exempel Baskien, de ungerska minoriteterna i Slovakien och Rumänien och den öschlesiska frågan. I det gamla Östeuropa kan en regionalisering verka som ett motgift mot den framväxande nationalismen och de

etniska motsättningarna. Ett regionalt samarbete mellan gränsregioner i Tyskland och Polen och Tyskland och Tjeckien förekommer redan. Den tidigare nämnda Regio Egrensis är ett exempel på regionalt samarbete i ett tidigare omstritt område. Nu ser man i Prag i stället regionen som en etapp på Tjeckiens väg in i Europa. Med tiden kommer också ett samarbete att utvecklas naturligt mellan de tjeckiska, slovakiska och österrikiska gränstrakterna liksom mellan Österrike och Ungern och bidra till att den tidigare öst-väst-gränsen inte blir en abrupt välfärdsgräns rakt igenom Europa.

Denna typ av samarbete är dock långt ifrån oomstritt. En hetsig debatt har till exempel flammats upp i Polen, där de som förespråkar euro-regioner anklagats för att vilja kränka Polens suveränitet och sälja ut landet till tyska intressen.

Inom EU kommer nationalstatens grepp över framgångsrika transnationella regioner att stadigt försvagas, vilket i sin tur kommer att skapa svårlösta institutionella problem. Detta gäller inte minst under en övergångsperiod, när de transnationella regionerna så att säga hamnar mitt emellan nationalstaten och den europeiska nivån.

Vi kan kanske snart få se hur transnationella regioner kräver att få konstituera egna valkretsar till Europavalen och hur regionala partier bildas för dessa val med de risker för en fragmentering av det europeiska partisystemet som detta innebär.

Regiontankens renässans kan även ses som ett uttryck för behovet av trovärdiga argument gentemot dem som hävdar att EU enbart innebär ökad centralstyrning. Genom att aktivt stödja regionaliseringsprocessen kan Bryssel visa att EU kan föra sina institutioner närmare medborgarna och på så sätt skapa större utrymme för kulturell och språklig mångfald än vad nationalstaterna förmått göra. Genom att bidra med en ny vision - mångfaldens och det regionala självstyrets Europa på subsidiaritetsprincipens grund - kan Europatanken göras mera begriplig och attraktiv.

De regionala identiteterna kan på så sätt förstärka den europeiska. När regionerna alltmer tyr sig till EU i sin kamp för resurser för den regionala utvecklingen och för att attrahera investeringar, kan Bryssel och EU komma att ses som regionens vän snarare än den egna huvudstaden. Denna utveckling kommer att leda till nationalistiska strömningar men de kommer att vara av en ny art. Med ett regionalt samarbete ges de eftersatta regionerna ökade möjligheter att hävda sina egna intressen mot det nationella centralstyret. En samverkan mellan perifera och eftersatta regioner kan också bli en motvikt till centralistiska tendenser i Bryssel. EU kanske snart kommer att ha 30 medlemmar. För att kunna

fungera demokratiskt och accepteras av medborgarna måste beslutsfattandet föras närmare dem på regional nivå.

Kanske är vi på nytt på väg tillbaka till regionernas Europa, som nationalstaterna utvecklades ifrån. En sådan utveckling torde vara en förutsättning för att de europeiska utvecklingstendenser som kommer att dominera de närmaste årtiondena skall kunna länkas in i harmoniska banor.

Endast genom en kombination av en övernationell enhet och regional mångfald kan vi skapa de kosmopolitiska attityder som är nödvändiga för att förena framväxten av ett starkt Tyskland i Europas mitt, integrationen i väst och desintegrationen i öst.

Kapitel 4

Nationen - ett födelsemärke eller en daglig folkomröstning?

Över hela världen är i dag med få undantag nationalstaten den ram inom vilken det politiska livet är organiserat. Antalet nationalstater har dessutom vuxit kraftigt under senare år och de flesta motiverar sin existens med att de förkroppsligar en nations politiska aspirationer. Förenta Nationerna är ju också forum för samarbetet mellan världens stater.

Detta är väl huvudförklaringen till att nationerna så ofta betraktas som av naturen givna fenomen eller rentav av Gud skapade inrättningar som förenar folk av samma historiska ursprung.

I realiteten är nationalstaten en modern företeelse. Förenta Staterna är en äldre nation än Tyskland och Italien. Nationalstaten har framför allt sin bas i 1800-talets romantik och i en reaktion mot den franska revolutionens universalistiska idéer, men den är också en produkt av moderna krafter som industrialism, kapitalism, byråkrati, framväxten av masskommunikationer och moderna media samt samhällslivets sekularisering.

Även nationalismen är således ett modernt fenomen. Den kan heller inte, som så ofta sker, betecknas som en ideologi eftersom den saknar universalitet. Man kan bara vara en rysk, svensk, tysk eller baskisk nationalist men det finns inte en nationalism som sådan. I stället borde vi tala om nationalismen som alla har sina specifika historiska och dagsaktuella förklaringar.

Nationsbegreppet har alltid varit omstritt. Medan det råder enighet om att det måste skiljas från andra kollektiva identiteter som klass, ras, kön eller religion har det alltid rått olika meningar om rangordningen av de faktorer som karaktäriserar en nation; gemensamma traditioner och ett gemensamt politiskt medvetande, gemensam härkomst, tillhörigheten till en stam eller ett folk, gemensamt territorium, gemensamma seder och språk, kultur och religion.

Mot alla dessa faktorer kan invändningar resas. Invånarna i USA utgör således en nation trots sin vitt skilda härkomst. Schweizarna är trots sina olika språk, religioner och kulturer otvivelaktigt en nation medan alla de som talar tyska inte tillhör den tyska nationen.

Den brittiske historikern Hugh Seton-Watson skrev att han efter livslånga studier av nationalismen kommit till slutsatsen att man inte kan ge en vetenskaplig definition av en nation, men ändå har

fenomenet existerat och existerar. "Det enda jag kan säga är att en nation existerar när ett signifikant antal människor i ett samhälle betraktar sig själva som en nation eller uppträder som om de utgjorde en. Det är inte nödvändigt att hela befolkningen behöver känna eller uppföra sig så och det är inte möjligt att dogmatiskt fastställa vilken minimal andel av befolkningen som måste känna så. När en signifikant grupp har denna tro besitter den ett nationalmedvetande."

De första nationsbegreppen

Nationsbegreppet har undergått flera förvandlingar genom historien.

Ordet nation kommer från latinets "natio" (börd) som i sin tur har sin rot i verbet "nascor", födas.

För romarna var en "natio" beteckning för en större grupp som sträckte sig utöver familjen, släkten eller stammen. Den utgjorde inte ett folkslag, "gens", och än mindre ett folk, "populus". Det var heller inte alltid den berörda gruppen själv som betecknade sig som en nation utan den betraktades som en sådan i andras ögon.

Romarna beskrev sig följaktligen alltid som "populus romanus", det romerska folket och inte "natio romanorum", den romerska nationen. För Cicero var nationen liktydig med aristokratin medan en "natio" för historikern Plinius var en filosofisk skola.

Ofta hade emellertid begreppet en nedsättande klang och sattes i motsatsställning till "civitas". De som inte kunde tala latin felfritt, hade konstig brytning, klädde sig annorlunda och levde enligt annorlunda seder blev av sin romerska omgivning med lätt ironi betraktade som "nationella" ungefär som när svenska storstadsbor i dag talar om "lantisar" eller när engelsmän talar om "natives" och tyskar om "die Eingeborenen". Den tidiga medeltidens germanska stammar, franker, langobarder, burgunder med flera betecknades som "nationes" eftersom de uppenbarligen var av ett gemensamt ursprung men samtidigt saknade de institutioner som präglade ett civiliserat folk som det romerska.

Under medeltiden dyker begreppet nation åter upp - denna gång i universitetsstäderna. Där möttes studenter från Europas alla hörn och de kände ett behov av att använda sitt eget språk, bevara sina seder och vara bland de sina. De slöt sig därför samman och eftersom latin var de bildades umgängespråk som de behärskade och använde vid sidan av sitt modersmål kallade de sina förbund för "nationes".

De medeltida bildningsanstalterna var kyrkliga institutioner och tjänade kyrkans enhet. Latin var som sagt det gemensamma språket och den gemensamma kulturella bakgrunden var latinsk-kristen. De

som tillhörde dessa universitetsnationer räknades till eliten och som sådana betraktades de också av sin omgivning. Deras "nationalitet" uppvisade därför få av de kännetecken som vi i dag tillskriver en nation.

Universitetet i Paris bestod under medeltiden av fyra nationer: Den aktningvärda franska nationen (L'honorable nation de France), den trofasta picardiska nationen (La fidèle nation de Picardie), den vördnadsvärda normanniska nationen (La vénérable nation de Normandie), den ståndaktiga germanska nationen (La constante nation de Germanie).

Den franska nationen bestod dock inte bara av fransmän utan också av italienare, spanjorer och portugiser. I den picardiska ingick också holländare och till den normanniska räknades alla studenter från den höga norden, medan även slaver ingick i den germanska.

Universitetet i Orléans var på 1300-talet uppdelat i tio nationer, en fransk, en normansk, en picardisk, en aquitansk, en champagnisk, en lothringisk, en tourainsk, en burgundisk, en skotsk samt en germansk. Principen för nationsindelningen var rent pragmatisk. Eftersom de flesta studenter kom från närområdet behövdes en mera detaljerad uppdelning av dem. Ju avlägsnare hemtrakterna var, desto mindre var studentantalet och desto större blev nationens geografiska omfattning. Till den germanska nationen räknades utöver studenter från det tysk-romerska riket även de från Polen, England, Danmark, Italien och Dalmatien.

Nationstillhörigheten varade så länge man studerade vid universitetet, men samtidigt tilldelades dessa universitetsnationer som framgått ovan vissa karaktärsattribut - de aktningvärda, de trofasta etc - det vill säga en motsvarighet till de nationella schabloner som i dag anger folkkaraktärer som den flitige tysken, den ridderlige fransmannen, den kylige britten, den opålitlige italienaren, den snåle skotten, den tröge skåningen, den intelligente smålänningen etc.

Att uppdelningen i nationer inte bara var konstlad visade den inre sammanhållning som uppstod hos dessa nationer och de strider som förekom dem emellan. Ett slagsmål mellan den picardiska och den normanniska nationen i Paris år 1328 krävde flera dödsoffer och ledde nästan till ett inbördeskrig på Paris gator. Då hade universitetet i Oxford redan gett upp nationsprincipen just för att få slut på de ofta förekommande slagsmålen mellan nationerna. "Vi mot dom"-mekanismen fungerade således redan hos de medeltida universitetsnationerna. De som tillhörde samma språkfamilj upplevde inte sin enhet i hemlandet utan utomlands.

På kyrkokonciliet i Konstanz (1414-1417) beslutades att omröstning skulle ske på nationsbasis. De kyrkliga representanterna från det

heliga tysk-romerska riket uppträdde då som "natio germanica", förutsatt att de var "av tysk tunga", men till denna tyska nation räknades även de kyrkliga dignitärerna från England, Ungern, Polen och Skandinavien medan prelaterna från Savoien, Lothringen och Provence av språkliga skäl tillhörde den franska nationen, trots att de verkade inom det tysk-romerska rikets gränser. Den italienska nationen, som då ej fanns som ett politiskt begrepp, omfattade inte bara de konciliatedeltagare som talade italienska utan även de som kom från Slavonien, Cypern och Grekland. Några klara kriterier för att definiera en nation fanns inte och hela konciliet präglades av strider om deras antal och avgränsning.

I det medeltida Europa var "natio" framför allt ett legalt begrepp och en beteckning för dem som i kraft av sin födsel tillhörde samma rättsgemenskap. I Transsylvanien var till exempel på 1400-talet tre i lag erkända "nationes" representerade i lantdagen, ungrare, szekler och saxare. Den ungerska nationen omfattade adeln och inte dem som talade ungerska, vilket även var szeklernas modersmål. I likhet med saxarna men i motsats till ungrarna höll sig szeklerna inte med livegna och dessa båda nationer representerade därför hela sin befolkning.

När det tyska riket längre fram i historien, nämligen 1711, ingick en fred med den ungerska nationen sades det uttryckligen i fördraget att överenskommelsen gällde "baronerna, prelaterna och adeln i Ungern". Även Polen var då fortfarande en uttrycklig adelsnation. Den tyska nationen bestod i sin tur av riksadeln, rikskyrkan och riksstäderna som samlades till riksdagen.

Det var således inte folket i dess helhet utan dess styrande skikt som utgjorde nationerna. Ända fram till den franska revolutionen 1789 bestod även den franska nationen av de individer som tillhörde den politiska klassen - status politicus - och som hade en särskild relation till kronan. Montesquieu gjorde i mitten av 1700-talet konstaterandet "la nation, c'est-...-dire les seigneurs et les évêques" - nationen, det vill säga adeln och biskoparna.

De första nationalstaternas framväxt

Det är svårt att exakt ange när den process som ledde fram till nationalstaterna inleddes. Klart står att de framväxande politiska nationernas vikänsla gradvis uppstod i mötet med det främmande under medeltiden. Med växande befolkningstal växte också antalet resenärer. Allt flera vallfärdade, gesäller vandrade kring och studenter flyttade från ett universitet till ett annat. Kontakterna med det främmande ökade. Detta gällde i ännu större utsträckning för korstågen och här befinner vi oss på fastare mark eftersom det finns dokumentärt material.

I "Descriptio terrae sanctae", en sorts handbok för pilgrimer till det Heliga landet daterad år 1165, lovordas de tyska riddarnas

bravader under det första korståget 1096-99. Det hade inte varit "franci", det vill säga fransmännen, utan "francones", de tyska frankerna, som befriat Jerusalem från det hedniska oket. De tyska riddarna hade emellertid fått hemlängtan och lämnat den heliga staden. I stället övertog andra folk - fransmän, lothringare, normanner, provensaler, italienare, spanjorer och burgunder - deras roll i Palestina. Trots att Gottfried av Bouillon, Jerusalems erövrare, och hans bror Balduin, som kröntes till Jerusalems konung, kom från Tyskland ("från vår del av Germania") hade man fråntagit frankerna deras andel i hjältedådet, bland annat genom att avlägsna gravstenar med tyska namn. Hade tyskarna stannat kvar, menar den i sina nationalistiska känslor kränkte krönikören, skulle korsriddarstatens gränser ha sträckt sig över Nilen och bortom Damaskus. Sedan tyskarna lämnat området hade de andra nationerna inte utträttat något positivt. Krönikören skriver inte om "teutonici", utan om "germani", det vill säga invånarna i Germania, landet öster om Rhen. Därmed blev det fransktalande Lothringen avgränsat trots att det hörde till det tyska riket.

Liknande klagomål hopade sig under de följande korstågen och bidrog till framväxten av ett nationellt medvetande. För att ta ett exempel så medger Odo von Deuil, den franske kungen Ludvig VII:s fältskaplan och en av deltagarna i det andra korståget (1147-1149), en viss arrogans hos sina landsmän, men tyskarna (nu "alemanni" hade varit outhärdliga. Fransmän och tyskar kunde inte ens ha gemensamma läger eftersom tyskarna alltid började bråka. Framför allt berodde detta på att deras språk var så annorlunda och obegripligt. Tyskarna spred därmed allmän förvirring. Den gemensamma attacken mot Damaskus och därmed hela korståget var därför från början dömd att misslyckas.

Språken var således tidigt identitetsskapande och blev ett medel att skilja grupper från varandra. År 1295 sammankallade till exempel den engelske kungen Edvard den förste parlamentet med motiveringen att den franske kungen samlat en stor flotta och ett stort antal krigare "för att fullständigt förrinta det engelska språket vilket Gud måtte förhindra".

Motsättningarna mellan tyskar och deras slaviska grannar spelade kanske en ännu större roll än de tysk-franska och fransk-engelska relationerna för framväxten av nationella identiteter. Detta gällde framför allt Böhmen, som genom den tyska koloniseringen österut under 11- och 1200-talet blev delat i språkligt hänseende. Stadsbefolkningen talade huvudsakligen tyska medan bönderna och adeln på landsbygden hade tjeckiskan som modersmål. Tyskarnas ringaktning av slaverna var lika outhärdlig för dessa som fransmännens arrogans mot det tyska var för tyskarna. Som en tidig tjeckisk självdefiniering tjänade en rimmad krönika från början av 1300-talet. Denna handlar om hertig Oldrich som under en jakt möter och blir så tagen av den undersköna bondeflickan Bozena att

han omedelbart gifter sig med henne. Hans gelikar gör sig lustiga över detta äktenskap men han svarar dem:

"Hellre skulle jag skratta med en tjeckisk bondflicka än vara gift med en tysk prinsessa, ty varje hjärta brinner för det egna språket och en tyska skulle inte vara mitt folk huldig. Hon skulle ha tyskt tjänstefolk och lära mina barn tyska. På så sätt skulle en språksplittring uppstå som skulle leda till vårt lands förfall. Mina herrar, ni vet inte vad som är bra för er när ni kritiserar mitt äktenskap. Varifrån skulle ni få tolkar om ni stod framför en tysk furstinna?"

De förment negativa egenskaperna hos "de andra" bekräftade också den egna identiteten. Philippe de Comynes, en fransk diplomat och historiker, beskrev ett möte som utspelade sig 1467 i Bryssel mellan hertigen av Burgund Karl den djärve och Fredrik den segerrike från Pfalz: "Hertigens män sade att tyskarna var smutsiga, att de kastade sina stövlar på de vackert bäddade sängarna och att de inte hade samma fina sätt som vi, varför vår aktning för dem var mindre än innan vi träffat dem. Tyskarna å andra sidan tyckte illa om allt som prålade, så som de avundsjuka brukar göra. Efter detta möte tyckte de inte längre om varandra och gjorde varandra inga tjänster mer."

Den erfarna diplomaten drog därav slutsatsen att furstar från två nationer helst aldrig borde träffas om de ville förbli vänner.

Omkring år 1200 fanns inga franska och engelska nationalstater men fyra hundra år senare var de politiska realiteter. Vid den första tidpunkten styrdes båda territorierna av monarker och adelsmän som talade samma språk. Ibland slogs de mot varandra om territorier men de stred också gemensamt i korstågen. Undersåtarna var livegna utan egen röst. De talade ett flertal olika språk och hade sina lojaliteter gentemot kyrkan och sina feodalherrar, men efterhand betraktade sig alltfler som engelsmän respektive fransmän och accepterade sina plikter mot kungen. Skillnaderna mellan de franska och engelska områdena blev allt påtagligare. Framför allt under hundraårskriget 1337-1453 började en gryende känsla av nationell gemenskap växa fram även om stora områden fortfarande stod utanför denna process.

Den engelska egenarten stärktes ytterligare när tudorstaten på 1400-talet bröt sig loss från det katolska Europa. Protestantismen blev tillsammans med parlamentets krav på att få del i landets styre den engelska identitetens emblem. Denna förstärktes av den nästan ett och ett halvt sekel långa kampen mot Frankrike. På så sätt skapades ett självmedvetande mot vilket allt främmande vägdes och befanns lätt.

Det var genom avgränsningen och fiendskapen mot grannar som de första europeiska nationerna fann sin identitet, men denna process

sträckte sig över århundraden och den omfattade framför allt de styrande skikten. Krigen blev således en katalysator för nationerna i vår tids mening.

I lugna tider stagnerade nationskänslan för att åter leva upp när oro var å färde. Det var under längre perioder av krig som de tidiga europeiska staterna fick moderna drag. När det feodala systemet bröts ned kunde krigen inte längre finansieras genom de tidigare herremännens privilegier utan dessa måste ersättas av ett administrativt system som baserades på nationell legitimitet. Det blev därför krigen och deras följder som skapade en kontinuerlig utveckling mot nationsbyggande och inte några filosofiska överväganden eller nationalistiska strävanden bland de breda befolkningslagren. Krigen gjorde staten och staten förde kriget och det var i sin tur staten som skapade nationen och inte nationen som skapade staten.

De statliga strukturerna kom således först och nationalkänslan och nationen följde i dess spår. De nationalstater som tidigt växte fram krävde därför inte a priori ett folk med en självupplevd gemensam kultur eller etnicitet. Både den kulturella och etniska blandningen i Europa var så stor att ingen nationalstat kunde hävda att den bestod av ett folk av en och samma ursprungliga ras.

De äldre europeiska nationerna, som de engelska, franska, svenska, danska, spanska och portugisiska, har alla formats av sina kungliga dynastier. Varje dynasti bedrev ofta en politik som stred mot den egna statens, arméns och byråkratins intressen men med tidens gång fick staten överhand över dynastin och gjorde den till sin egen symbol. Furstehuset blev på samma gång statsöverhuvud och statens första tjänare. I varje land gick denna utveckling i sin egen takt.

Den polsk-franske historikern Krzysztof Pomian ser nationalstatens framväxande som ett spel mellan sex krafter, ibland samverkande, ibland i motsatsförhållande till varandra nämligen:

de härskande dynastierna som personifierade ett land såväl i den egna befolkningens som i utlandets ögon; de var ofta sakraliserade och kunde därmed bli föremål för en trohet och tillgivenhet ur vilken en kollektiv identitetskänsla kristalliserade sig

staterna, det vill säga byråkratiskt-militära apparater med sina hierarkier, egna traditioner och symboler, som använde sig av organiserat våld och tvång för att utöva kontroll över sina undersåtar

territoriella sammanslutningar som städer, provinser och kanton, i vilka vissa av statens prerogativ togs till vara gemensamt av alla invånare och av valda instanser och där känslan av kollektiv

identitet inte knöts till en person utan till samhällslivets seder och bruk

de kulturella eliterna och institutionerna, där de andliga vetenskaperna, bildning och konst fungerade som objektiva och varaktiga stöttor för ett kollektivt historiskt minne och för en språkgemenskap

de religiösa institutionerna och deras auktoriteter, dvs den katolska kyrkan med sina regionala filialer, de ortodoxa och protestantiska kyrkorna med sin nationella prägel

slutligen de framväxande nationerna själva som med tilltagande tryck utifrån tog egna initiativ och inte bara förblev passiva objekt utan aktiva medgestaltare av historien.

Dessa sex krafter bestämde enligt Pomian de tidiga europeiska nationernas framväxt och öde även om deras roller och relativa vikt varierade från fall till fall.

Den moderna nationalismens födelse

Dagens Europa kan delas upp i gamla och unga eller nya nationer. De nya formades under 1800-talet. Många av dem hade en lång och ibland ärorik historia men det nationella medvetandet hade antingen varit svagt eller rentav obefintligt. Detta gällde tyskar och italienare men även till exempel greker och serber.

Med gamla nationer avses sådana som växt fram i växelspelet mellan de ovannämnda sex krafterna och hunnit utveckla åtminstone embryon till ett nationellt medvetande och en nationell identitet innan någon egentlig nationalstatsdoktrin formulerats. Detta gällde engelsmän, skottar, fransmän, holländare, spanjorer (kastilianer), portugiser, svenskar och danskar och i viss mån även norrmän samt ungrare, polacker och ryssar.

Skottarna styrdes visserligen sedan 1707 från London men hade bevarat sina egna politiska institutioner. När de nya nationalstaterna började formas lydde ungrare och polacker under främmande herravälde. Ungarna hade under en period varit uppdelade mellan tre riken, den habsburgska monarkin, det osmanska riket och furstendömet Transsylvanien, men var nu alla habsburgska undersåtar. I stället var Polen sedan 1795 tredelat mellan Preussen, Ryssland och det habsburgska väldet. De polska och ungerska adelsnationernas kontinuitet som självständighet hade således brutits men hos båda fanns ett sekellångt nationellt medvetande som var utvecklat i övriga Europa med ovannämnda undantag.

De historiska händelser som ofta används för att datera den moderna nationalismens födelse är Polens första delning år 1775,

den amerikanska självständighetsdeklarationen året därpå, den franska revolutionens inledning och andra fas 1789 och 1792 samt filosofen Johann Gottlieb Fichtes tal till den tyska nationen under vintern 1807/8 i det av fransmännen ockuperade Berlin. I detta framställdes det tyska folket som ursprungligt och oförfalskat i sin kamp för sin frihet och identitet mot det militära och kulturella förtrycket från de underlägsna fransmännen.

Den moderna politiska franska nationens uppkomst hänger direkt samman med den franska revolutionen. Det tredje ståndet fann sin gemensamma identitet i att vara *citoyen français*. Denna process hade förberetts av de franska kungarnas centralistiska politik som syftade till att skapa ett samhälle av undersåtar ("sujets"). Dessa revolterade emellertid mot den makt som skapat dem och tog över denna. Abbé Sieyès definierade 1789 nationen "som en gemenskap av förenade individer som står under en gemensam lag och företräds av samma laggivande församling".

Det var således inte etniska utan politiska kriterier som var de avgörande. Språket blev visserligen sedan i hög grad en identitetsskapande faktor men detta var en följd av och inte en orsak till nationstillhörigheten. Eftersom man bekände sig till den franska nationen talade man också dess språk. Därmed blev dock inte varje fransktalande person fransk medborgare.

Revolutionens grundläggande begrepp var inte "fransman" i någon etnologisk-kulturell mening utan just "citoyen" - medborgare. Då revolutionsledarna diskuterade om judarna skulle få franskt medborgarskap - vilket de också fick efter en viss tvekan - utgick man inte från frågeställningen om de utgjorde en del av en fransk kulturgemenskap utan om de kunde delta i ett politiskt samhälle som bestod av "fransmän".

Nationen blev nu ett revolutionärt begrepp som riktades mot aristokratins privilegier och mot den gamla regimen. Med massutskrivning till soldattjänst ("*levée en masse*"), alfabetisering, framväxten av centrala normer för språk och utbildning och effektivisering av statens administration integrerades massorna i den franska nationen. Men det tog tid. Under den franska revolutionen förstod folket i Marseilles inte det språk som marseillaisen sjöngs på. Franskan var de höga kyrkliga och världsliga herrarnas språk. Staten existerade först och den nationella gemenskapen byggdes därefter ut inom dess territoriella ramar genom en gradvis skeende integration och kulturell standardisering.

Vid mitten av 1800-talet talade fortfarande en betydande del av fransmännen andra språkvarianter än franska. Den tyske författaren Heinrich Heine skrev efter en resa: "De människor jag såg på den franska landsbygden såg alla ut som milsstolpar där skillnaden i

avstånd till Paris stod inskriven i deras pannor." Först under den tredje republiken i slutet av förra århundradet kunde bönderna i Frankrike betecknas som fransmän, men de baskiska, bretonska, korsikanska och katalanska delarna av Frankrike känner sig än i dag inte fullt integrerade i den franska staten och nationen.

Den amerikanska nationsbildningen påminner om den franska utan att vara identisk. Vad som fick medborgarna i Nya Englands stater att proklamera sin självständighet var viljan att försvara och hävda sina fri- och rättigheter. De lämnade sin bakgrund som brittiska kolonisationsvärdar och definierade sig som amerikaner genom att åberopa universella principer om individuell frihet och likhet inför lagen. Att vara "citizen of the United States" innebar att leva och verka inom ramen för demokratiska institutioner som inte var konstituerade på etnisk bas utan öppna för miljoner invandrare från alla länder. "The flag" blev symbolen för denna ordning och amerikanska identitet.

Romantikens nationsideal

I Tyskland skedde nationsgrundandet enligt helt andra principer.

Ännu i början av 1800-talet var tyskarna en statslös nation. Över de talrika småstatsgränserna började ett borgerligt samhälle växa fram under 1700-talet. I detta sattes den egna tyska kulturen i motsättning till framför allt det franska språket och litteraturen som dominerade vid hoven och bland adeln. Fredrik den store av Preussen talade till exempel franska till vardags och kunde bara rådbråka tyska.

De bildade tyska klasserna började alltmer värja sig mot det starka franska kulturinflytandet. Nationalanda, nationalstolthet, nationalkaraktär och nationalmedvetande blev nyckelbegrepp.

Det var i första hand Johann Gottfried von Herder (1744-1803) som formade denna nationella och kulturella patriotism. Han hävdade att varje folk var särpräglad och beskrev nationen som en "levande organism".

Alla människor delade enligt Herder en gemensam "Humanitet" men historien hade gjort dem olika. Varje folk utvecklade sin kultur som ett knippe av gemensamma idéer, minnen och känslor som vuxit fram genom århundradena till följd av gemensamma kollektiva erfarenheter. Resultatet blev särpräglade nationer, alla produkter av sina särskilda omständigheter.

Inget folk var ett annat överlägset. Varje nations ande - "Volksgeist" - förverkligades i kulturyttringar. Det nationella språket var här den viktigaste faktorn. För Herder var de nationella kulturerna kapitel i mänsklighetens historia som var och en skulle förstås och uppskattas utifrån sina egna

förutsättningar. Kulturernas mångfald var nyckeln till människans framsteg. Historien var en trädgård och varje nationell blomma hade sin speciella skönhet. Den fick därför inte trängas ut och vissna i sin grannes skugga eller ryckas upp av någon kejserlig trädgårdsmästare.

Staterna skulle därför vara identiska med folken och nationerna och ett samarbete dem emellan fick inte störas av imperialistiska regimers arrogans eller av hegemonistiska kulturer. Herder var på detta sätt både nationalist och internationalist och övertygad kosmopolit. Endast genom en trygg nationell kulturgrund kunde den enskilda nationen bidra till världscivilisationen. "Ingen nationalitet har blivit av Gud utsedd som jordens utvalda folk. Framför allt måste vi utveckla sanningen och odla det gemensamma goda. Därför får ingen nationalitet i Europa avgränsa sig och i dumhet säga 'Bara hos oss finns all visdom'."

Men Herder var inte den ende som kom att utveckla den tyska nationalistiska doktrinen. Gradvis överflyglades hans internationalism och nationalistiska jämlikhetslära av de tyska romantikerna - den redan nämnde Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Schlegel, Friedrich Schleiermacher, Ernst Moritz Arndt och Friedrich Ludwig Jahn - och deras organiska nationalitetstanke. Enligt denna var nationen och inte individen historiens subjekt och den sades vara objektiv och naturlig. Utanför nationens gemenskap saknade individen självständig existens. Nationerna hade ett eget liv och nationens medlemmar besatt objektivt påvisbara mentala kännetecken som skilde dem från icke-medlemmar och som hade sin bas i de olika språk, vanor, traditioner och religioner som existerade i Europa.

Liksom för Herder var språket det viktiga kittet. Varje språk, skrev Schleiermacher, representerar ett särskilt sätt att tänka, och vad som formas i ett språk kan inte upprepas i ett annat. Den främsta uppgiften i det splittrade Tyskland var därför enhet, inte demokratisering eller den franska revolutionens syn på folksuveränitet.

Den tyska romantiken krävde en renässans för den "tyska anden". De stora omvälvningarna under den franska revolutionen, revolutionskrigen, det tyska rikets undergång 1806, de preussiska förlusterna på slagfälten vid Jena och Auerstedt och den napoleonska ockupationen stärkte den nationella samhörighetskänslan bland invånarna i de tyska staterna. En identitet växte fram under konfrontationen med den franska arvfjenden och det "korsikanska monstret" som Napoleon kallades. I motsats till Frankrike såg sig denna framväxande kulturnation inte som identisk med den politiska nationen. De som ville väcka den tyska nationen tog till kulturnationens kriterier: språk, historia, folksagor och -seder. Dessa faktorer politiserades nu alltmer. Etnisk-kulturella kännetecken kom att definiera den tyska

nationen. I Brockhaus konversationslexikon från 1815 definieras nationen som "en del av mänskligheten som kännetecknas av samma härstamning och språk".

Herders öppna nationalism fick ge vika för en sluten nationalitetsdyrkan baserad på etnologiska kännetecken såsom språk, ras, blod, historia och nationella aspirationer. Språk- och kulturnationen var således identisk med den politiska nationen och den skulle i det tyska fallet territoriellt omfatta det område där tysktalande bor. "Was ist des Deutschen Vaterland" frågade Ernst Moritz Arndt i den "Deutschlandsliedö" som han skrev 1813. Svaret blev att det tyska fäderneslandet finns överallt där tyska talas. Arndt var för övrigt född på Rügen och professor i Greifswald och således svensk undersåte när han skrev sången. Inte nog med detta. Han hade i sin ungdom varit svensk patriot och pläderat för livegenskapens avskaffande i svenska Pommern.

Den politiska sprängkraft som denna definition av nationen bar inom sig och de olyckor den medförde konkretiseras i definitionen av Tyskland i "Das Lied der Deutschen" som skrevs omkring 1840 av Hoffmann von Fallersleben och än i dag är tysk nationalsång. Första strofen "Von der Maas bis an die Memel, von der Etsch bis an den Belt" kan inte längre sjungas eftersom den innebär territoriella anspråk inte bara på alla Tysklands grannstater utan även på Litauen och Italien.

I Polen stod nationsbildningen i direkt samband med den långa kampen för att återfå den frihet som gått förlorad genom Polens tre delningar. En polsk nation, den så kallade adelsnationen, hade visserligen funnits tidigare. Till denna önarodö hörde alla som hade politiska rättigheter, då framför allt adeln. Nationstillhörigheten grundades inte på etnisk härkomst eller modersmål. Den som var fri medborgare och som hade medbestämmande i Polens öde hörde till den polska nationen. På frågan vem någon var kunde man i Polen få svaret: "Canonicus cracoviensis, nazione Polonus, gente Ruthenus, origine Judaeus" (präst från Krakow, av polsk nation, rutensk släkt och judiskt ursprung).

Frihetskampen efter 1815 fördes först ur detta perspektiv. Den gällde att återbörda den polska adelsnationens frihet även om så skedde inom ett nytt och förminskat territorium. Detta krävde ett samarbete mellan nationalisterna i de tre delade områdena. Kampen både förutsatte och byggde upp ett polskt nationellt medvetande. När det väpnade upproret misslyckats kunde kampen inte längre bara föras av adelsnationen utan även de breda folklagren måste fås att inse att deras hopp om en bättre framtid låg inom ramen för en polsk nationalstat.

Den polska nationen utvecklades på så sätt till en språkgemenskap. Kampen för det polska språket i skolor, och inför myndigheterna och kampen mot kulturell assimilering i de delade områdena blev

den främsta politiska målsättningen. Ännu in på 1800-talet talade bondebefolkningen nordost om Warszawa ett språk som de kallade mazoviska och själva betecknade de sig som mazovier. Detta ledde också till att de ukrainare, rutener, vitryssar och litauer som tidigare tillhört den polska adelsnationen inte längre betraktades som medborgare i den polska nationen.

Kyrkan kom här att spela en särskild roll. Den hade bevarat och försvarat sin språkliga och kulturella egenart. Katolicismen avgränsade även mot härskarna i två av de tre uppdelade områdena. Preussen var protestantiskt och Ryssland ortodoxt. Endast i den habsburgska delen sammanföll religion och politisk överhöghet. På så sätt fick den politiska polska nationen sin identitet genom att vara katolsk och polsktalande i motsats till de ortodoxa i öster, de med Rom unierade grekiska katolikerna i söder och judarna mitt ibland dem. Under mellankrigstiden, när bara 70 procent av Polens befolkning var polsktalande och 35 procent tillhörde en annan kyrka än den katolska, ledde detta till starka spänningar.

De franska, tyska och polska exemplen visar att de komponenter som skapar en nations självbild och som utgör grunden för samhörighetskänslan växlar från fall till fall beroende på de politiska och historiska omständigheterna och sammanhangen. De följer inte ett förutbestämt mönster eller ett enda fast nationsbegrepp. Fransmännen ser till exempel som framgått ovan sin nation som en produkt av staten medan tyskarna däremot ser sin nation som statens bas.

Nationalstaternas byggstenar

När kom en undersåte i den habsburgska monarkin eller det osmanska imperiet på att han skulle betrakta sig som tjeck, ungrare, italienare eller serb, grek och bulgar?

Skälen varierade. Herders nationalitetsidéer gav impulsen till en anmärkningsvärd kulturell renässans av intellektuell och konstnärlig skaparkraft och självupptäckt. Hela det band av stater som nu sträcker sig från Finland, via Baltikum, Polen, Tjeckien, Slovakien, Rumänien, Bulgarien och Albanien till Grekland uppstod genom utbrytningar från multinationella imperier under en hundraårsperiod som sträckte sig till första världskrigets slut, då även det Jugoslavien som nu splittrats skapades. Fenomenet var emellertid inte begränsat till multinationella imperier. Belgien lämnade det Förenade nederländska kungariket 1831, Norge bröt sig loss från Sverige 1905, Irland från Storbritannien 1922 och Island sade upp sin union med Danmark 1944.

"Chosen traumas" och "chosen glories" spelade en stor roll. Det fanns gott om slag - såväl segrar som förluster - och historiska

händelser som kunde utnyttjas för nationell propaganda: slaget vid Marchfeld 1278, då kung Ottokar av Böhmen förlorade mot Rudolf av Habsburg, Kosovo Pole 1389, då den serbiska armén besegrades av turkarna, den polsk-litauiska triumfen över Tyska Orden vid Tannenberg-Grünwald 1410 för att ta några tidiga exempel från en oändlig lista.

Folks och nationers vagga ligger således inte i ett hemlighetsfullt mytologiskt dunkel, på historiska slagfält i Troja eller på Trastfältet utan mellan historieböckernas omslag. I många fall är det nationalromantiska historiker som skapat nationen. De började söka efter vad en nation in spe kunde ha gemensamt. Historia, språk, folksjäl, "Volksgeist", kultur och ras kom på så sätt med i spelet. I detta nationsbyggande spelade skriftspråket en viktig roll men också detta var en konstruktion sammanfogad av de för tillfället dominerande dialekterna. De flesta av de europeiska nationalspråken uppstod under 1800-talet genom att dialekter omformades till standardiserade skriftspråk med sträng grammatik. Adamantios Korais, en i Paris bosatt grekisk läkare, utvecklade den moderna grekiskan genom att kombinera talspråket med element ur den klassiska forngrekiskan, den serbiske diktaren Vuk Stefanovic Karadzic utgav inte bara en samling folksånger utan skrev både en serbisk ordbok och en grammatik. Utan prästen Anton Bernolaks och Ludovit Sturs ansträngningar att skapa ett slovakiskt skriftspråk skulle det, för att ta ytterligare ett av många andra exempel, förmodligen inte finnas ett slovakiskt folk i dag. I våra trakter skapade Ivar Aasen landsmålet som en motvikt till den dominerande danskan.

De mindre statslösa folkens självkänsla och egenvärde stärktes också genom etnografisk och historisk forskning. Deras musik blomstrade (Grieg, Smetana, Sibelius), de fick en nationallitteratur (Björnson, Ibsen, Lönnrot) och de återupptäckte dans, folkkonst, hemslöjd, arkitektur och folkliga traditioner. Språket föregick alltså inte nationen utan förhållandet har i stället varit det motsatta. Den framväxande nationalstaten skapade sitt nationella språk för att legitimera sig. Skillnaden mellan ett språk och en dialekt är, enligt en klassisk definition, att språket har en regering och en armé.

Allmän värnplikt, obligatorisk skolgång och framväxten av massmedier med överregional spridning var de kanaler som arkitekterna bakom 1800-talets framväxande nationalstater använde för att skapa kontakt mellan centrum och periferi, och gränser som föreföll naturliga med utgångspunkt från geografi, språk, etnicitet eller religion. Inte minst bidrog uppkomsten av nationella undervisningssystem och massmedier till att förmedla känslan av samhörighet i en nationell gemenskap, att utvidga de kulturella horisonterna och komma bort från den provinsiella inskränktheten. Skapandet av nationella symboler och myter samt en

omskrivning av historien hörde också till denna nationsbyggnadsprocess.

Nationen kan därför ursprungligen sägas ha varit en idé på jakt efter en verklighet som en minoritet ofta med våld påtvingat en majoritet. Denna har sedan vidmakthållits med likriktning som mål och med en hård hand som medel för att utplåna den tidigare mångfalden. Nationerna var således konstruktioner och uppfinningar. Folket såg sig i första hand som hemmahörande i en provins, en stad eller ett imperium snarare än i en nationalstat och de protesterade föga när de fördes över från ett rike till ett annat.

När ett nationellt medvetande väl slagit rot förstärktes det och spreds från de ledande politiska skikten och intelligentsian till de bredare folklagren allteftersom dessa alfabetiserades. Skolan blev nationens skola. Där skapades ett kollektivt medvetande och ett kollektivt minne som blev en självbärande kraft. Det "äkta" behövde det "falska" och "främmande" för sin egen självdefinition. Just därför att de proklamerade nationella identiteterna var så svaga och föga trovärdiga, behövde de en polarisering för att kunna slå rot.

Den brittiske filosofen John Stuart Mill skrev år 1861 att det var ett villkor för fria institutioner att regeringens gränser sammanföll med nationalitetens gränser. Den offentliga mening som är förutsättning för ett representativt styre kunde enligt Mill inte existera hos ett folk utan gemenskapskänsla och gemensamt språk. Hans huvudargument var emellertid att en multinationell stat saknade den garanti och de spärrar mot diktatur som han trodde existerade i rena nationalstater. En nationell gemenskap var visserligen inte i sig en garanti mot diktatur, men i en nationalstat skulle till exempel armén inte kunna bli ett instrument för repression eftersom den rekryterades från det egna folket.

Han blev ett år senare motsagd av sin konservativt-liberale landsman, historikern lord Acton, som drev den rakt motsatta tesen. Enligt honom var en kombination av olika nationer i en stat en förutsättning för ett civiliserat liv. Multinationalitet gav den vitalitet och de spänningar som ett samhälle behövde för att utvecklas. Nationalitetsprincipen betydde däremot isolering, stagnation och förfall. Om staten likställdes med nationen reducerades alla andra nationaliteter till en andra rangens status. De kunde aldrig få samma rättigheter som den styrande nationen eftersom staten då skulle upphöra att vara nationell och principen för dess existens således undergrävas. Imperier som de brittiska och österrikisk-ungerska var därför den ideala styrelseformen eftersom de innehöll flera nationaliteter utan att förtrycka dem.

I vår tids debatt ges nationalstaternas framväxt även rent ekonomiska förklaringar. Den nyligen avlidne tjeckisk-judisk-brittiske historikern Ernest Gellner förklarade nationalstaternas framväxt på 1800-talet med industrialismens behov av en homogen kultur, läskunnighet och ett undervisningssystem som kontrollerades av staten:

"Den industriella människan kan jämföras med en artificiellt producerad eller uppfödd art som inte längre kan andas naturligt i den av naturen givna atmosfären utan som bara kan fungera effektivt och överleva i en ny speciellt blandad och konstgjord luft ... Hon behöver en särskild anläggning. Denna anläggning kallas ett nationellt undervisnings- och kommunikationssystem. Den ende som effektivt kan upprätthålla och skydda detta är staten."

Den brittiske marxisten Tom Nairn ser nationalismen som en följd av kapitalismens framväxt: "När kapitalismen spreds och krossade de gamla sociala strukturerna som omgav den visade dessa en benägenhet att alltid falla samman längs de sprickor som fanns inom dem. Det är en elementär sanning att dessa sprickor nästan alltid var nationella även om religiösa motsättningar i vissa välkända fall kunde fylla samma funktion."

Den likaledes marxistiske brittiske historikern Eric Hobsbawm resonerar i liknande termer: "Nationalismens paradox var att den i utformningen av den egna nationen automatiskt skapade en motnationalism hos dem som tvingades till ett val mellan assimilering eller underordnande." Enligt Hobsbawm är nationalismen en uppfinning av den politiska eliten för att legitimeras sin makt i ett århundrade präglad av demokratisering och revolutioner.

Professor Elie Kedourie, som skrev flera klassiska verk i ämnet, närmade sig nationsbegreppet från idéhistoriska utgångspunkter. Han såg nationalismen som en stark och destruktiv kraft med sin bas i den sociala omvälvning som följde på de traditionella värdenas kollaps och uppkomsten av en sekulariserad, utbildad och makthungrig generation. "De som uppfann doktrinen försökte bevisa att nationerna är självklara och naturliga indelningar av människosläktet. De gör så genom att vädja till historia, antropologi och lingvistik. Men försöken kollapsar eftersom det - oavsett vilken etnologisk eller filologisk doktrin som är på modet för tillfället - inte finns något övertygande skäl varför det faktum att folk som talar samma språk eller tillhör samma ras i sig skulle berättiga dem att ha ett eget exklusivt styre."

Gemensamt för dessa teorier är att de slår fast att nationerna och nationalstaterna inte är några en gång för alla givna storheter utan att de skapas. De är för att använda den irländske antropologen Benedict Andersons begrepp "imagined communities", tänkta gemenskaper.

En "öppen" eller en "sluten" nation?

Två motstridande nationsbegrepp har stått och står än i dag emot varandra. Å ena sidan tanken på en öppen och demokratisk nation, å den andra ett slutet etniskt nationsideal. Även om begreppen inte alltid varit entydiga, och de båda huvudfaktorernas betydelse varierat och inte alltid kunnat renodlas, är de ändå nödvändiga som utgångspunkter för en förståelse av den moderna nationalismens natur, uttryck och konsekvenser.

Den öppna och demokratiska nationen, eller för att använda den amerikanske professorn Hans Kohns begrepp en "självald och subjektiv nation", bygger på idén om ett civilt rättssamhälle med ett demokratisk styre. Den öppna och demokratiska nationen omfattar i alla historiska skeden alla de individer som levt under ett gemensamt rättssystem och som en följd av revolutioner eller politiska reformer fått möjligheten att utöva sin demokratiska självbestämmanderätt. Det är således minnet av att ha levt under gemensamma lagar och en demokratisk konstitution och utövandet av självbestämmande som gett de olika individerna en gemensam nationell identitet. Denna nation är inte bara demokratisk, den är också öppen. Dess medborgare definieras inte med hjälp av biologiska band utan alla som respekterar de demokratiska principerna är välkomna som medborgare.

Den öppna nationen får sin legitimitet från de styrdas samtycke genom att deras politiska fri- och rättigheter blir tillgodosedda. Den är för att citera den franske religionshistorikern Ernest Renan (1823-1892) "en daglig folkomröstning".

För dem som förespråkar det öppna demokratiska nationsbegreppet är historien inte förutbestämd utan ett äventyr som skapas av fria individer. Den skapas, skrev Ernest Renan, av en grupp människor som förenas av vad de upplevt gemensamt och av vad de glömt gemensamt.

Motsatsen är den slutna, etniska nationen eller, med Hans Kohns ord, "den deterministiska och objektiva" nationen. Denna definieras inte med utgångspunkt från dess enskilda medborgares legala och politiska relationer utan med hjälp av påstådda biologiska blodsband med sin bas i gemensamt ursprung, religion, kultur, språk och historia. De som saknar dessa band är antingen utestängda för alltid eller också måste de låta sig assimileras fullständigt. Endast på så sätt kan de få del av de unika kvaliteter som sägs karaktärisera en etnisk nation.

Denna har både en moralisk plikt och en naturlig rätt att försvara sina intressen och odla sin särart. Enligt de etniska nationalisterna har varje folk inte bara rätt till en egen suverän stat utan äger ett av historien förutbestämt område som för

evinnerlig tid är deras och ingen annans. Områden som någon gång tidigare i historien bebotts av statsfolket bör därför rättmätigt återställas till detta, om nödvändigt med våld och med fördrivning av de nuvarande invånarna som följd.

Den som lämnar denna mytiska gemenskap förses för evigt med ett kainsmärke. För nationalister av denna typ är tanken att olika folk skulle kunna leva samman i en stat otänkbar. Minoriteter tolereras i bästa fall men de är och förblir en andra klassens medborgare. Övernationella gemenskaper utgör ett hot mot nationalstatens rättsordning. Nationen ses således som en härstammingsgemenskap och nationaliteten som ett födelsemärke. Man föds som tysk eller svensk eller fransos. Människor av främmande härkomst betraktas som ett hot mot nationens enhet och renhet och mot en nationell kultur som definierar sig mot andra. Den gemensamma härstamningen är historiens slut och måste skyddas mot allt främmande.

I den öppna nationen ses kulturen däremot som ett uttryck för individuella prestationer, som ett resultat av en oförutsägbar process av individuell kreativitet, där nya medel ständigt används för nya syften.

I den öppna nationen är språket ett medel för en öppen kommunikation och diskussion och inte, som i den slutna, en demarkationslinje och en försvarsvall för en etnisk särart. Medan språkets betydelse i den öppna nationen betonas på grund av dess sociala och politiska funktion ses det i den slutna som ett medel för att bevara en unik kulturell substans. I en öppen nation ses litteraturen som ett kulturelement, i den stängda som ett unikt och naturligt utflöde av ett specifikt språk och en specifik folksjäl.

Skolsystemen blir i den öppna nationen ett medel för att ge det uppväxande släktet tillräckliga historiska kunskaper, politisk och samhällelig kompetens och språkliga färdigheter för att kunna delta i det civila samhället. Medan den öppna nationalismen bygger broar över tidigare konflikter dras den slutna till biologisk eller historisk determinism. Historien äger lagbundenhet. Det är drivkrafter av rasbiologisk natur som utgör och bestämmer nationens öde. I den stängda nationen syftar undervisningen främst till att stöpa alla individer i samma form i enlighet med i förväg fastlagda föreställningar om nationens unika historia, kultur och traditioner.

Denna slutna, etniska nationalism har i dag slagit särskilt starka rötter i Öst- och Sydosteuropa. Vi har dagligen tvingats bevittna dess härjningar i det forna Jugoslavien. Där folkblandningen är större än på de flesta håll förkunnar de nationella ideologerna rasens renhet och den gemensamma härstamningens primat. Historiker, filologer och författare konstruerar även i dag

nationella kulturer under totalt förbiseende av Esias Tegnér's ord att blott barbariet en gång var fosterländskt.

Nationalismen och nationerna är således inte några ursprungliga fenomen som legat slumrande hos mänskligheten sedan den babylonska språkförbistringens dagar och som till sist manifesterades i 17- och 1800-talets Europa för att sedan spridas över världen.

Nationsbildandet kan både vara en progressiv och en regressiv process. Den kan upphöra definitivt, göra en paus men återkomma med ny styrka som vi nu får se i det kollapsade sovjetimperiet. Dante Alighieri skrev i början av 1300-talet om "slaverna, ungrarna, tyskarna, saxarna, engelsmännen och andra nationer" och betecknade sin egen nationstillhörighet som "florentinsk". Av hans nationer återstår nu den ungerska, tyska och engelska. Av olika historiska skäl gick saxarna upp i de båda sistnämnda. Den tyska nationen kom dock inte att omfatta de lika germanska frisiska, holländska, flamländska och luxemburgiska nationerna, medan Dantes slaver splittrades upp i ett tiotal olika folk som alla i dag anser sig utgöra en särskild nation. För att ta ett senare exempel betecknade Friedrich Engels på 1860-talet waliserna, gaelerna i de skotska högländerna, serber, kroater, slovakar, tjecker och rutener som "folkreliker, folk utan framtid och absurditet".

Nationalstaten - en stabilitetsfaktor eller en permanent konfliktorsak?

Genom händelseutvecklingen i det forna Jugoslavien ses nationalismen nu som en enbart destabiliserande faktor men den har varit och blir också under överskådlig framtid ett nyckelelement både i internationellt samarbete och för en inhemska politisk stabilitet och ordning. Nationaliteten ger legitimitet åt statens administrativa apparat. Stabila statliga strukturer och ett överförande av politiska lojaliteter från lokal till nationell nivå är en förutsättning för demokrati och för folkligt maktutövande och deltagande i den politiska processen. Det är frånvaron av en stabil nationell identitet som är det största hotet mot stater som Moldova och Makedonien och det största hindret för omvandlingen av Ukraina och de nya centralasiatiska staterna till demokratier och marknadsekonomier.

Nationalstaten förblir ett centralt inslag i det internationella politiska landskapet, inte därför att den är en del av den mänskliga naturen utan därför att den visat sin effektivitet när det gäller att tillvarata medborgarnas intressen och ge dem en känsla av identitet och hemhörighet.

En politik som har sin bas i en nationalistisk ideologi kan som i det jugoslaviska fallet bli en källa till internationella konflikter, men samtidigt kan också en sund nationalism utgöra basen för mellanstatligt samarbete. En stat som känner sig suverän

och trygg i sin nationella identitet kan lättare lämna över en del av suveräniteten till överstatliga organ. Excesserna i Jugoslavien får inte leda till slutsatsen att alla nationalistiska yttringar till varje pris måste bekämpas. I stället gäller det att kanalisera den inneboende kraft som kommer från nationalismen i fruktbara banor och med hjälp av en sund nationalism bygga överstatliga strukturer och öppna och toleranta civila samhällen.

Nationalismen har ett janusansikte. Den är liktydig med självbestämmande för dem som kan leva i ett eget samhälle med egen historia, språk, kultur och religion men den kan också vara främlingsfientlig, intolerant, aggressiv, hegemonisk och auktoritär med en bristande beredskap, vilja och förmåga att ge andra vad man själv kräver.

Den nationella tillhörigheten måste bli en valhandling och inte ett födelsemärke. I stället för "etnos" där samhörigheten bygger på en sluten mytisk ras- och blodsgemenskap måste vår nationsuppfattning vila på "demos", ett öppet universalistiskt och på individen inriktat nationsbegrepp, där nationens bas vilar på medborgarnas acceptans och tilltro till en politisk ordning som skyddar deras fri- och rättigheter. Man kan välja att bli medlem men också lämna nationen. Den kan vara etniskt homogen men också bestå av flera folk som det schweiziska exemplet visar. Den nationella kulturen är inte statisk och av historien given utan en dynamisk skapelse av fria medborgare.

Utgångspunkten i kampen mot rasism och främlingsfientlighet måste därför vara det nationsbegrepp som definierades av den franske filosofen, orientalisterna och religionshistorikern Ernest Renan i ett klassiskt tal vid Sorbonne den 11 mars 1882, "Vad är en nation"?

"En nations väsen utgörs av att alla individer har något gemensamt men också av att de har glömt mångahanda. Ingen fransman vet om han är burgunder, alan eller västgot och varje fransman måste glömma bartolomeinatten och tolvhundratalets massakrer i söder. Det finns inte tio familjer i Frankrike som kan bevisa sin frankiska härkomst och även om de skulle kunna det är ett sådant bevis ofullständigt på grund av de många obekanta korsningar som bringar oreda i alla genealogiska system... En nation är en andlig princip med sitt ursprung i historiens djupa förvecklingar, en intellektuell familj och inte en bestämd grupp som formats av jorden. En nation är en stor solidaritetsgemenskap som bärs av känslan för de offer man gjort och för de offer man är villig att göra. Den förutsätter ett förflutet men kan sammanfattas i ett samtidigt gripbart faktum: överenskommelsen och den klart uttryckta viljan att fortsätta det gemensamma livet. En nations existens är en daglig folkomröstning".

Kapitel 5

DEN TYSKA BONDE- OCH ARBETARSTATEN OCH STORSERBIEN - TVÅ FALLSTUDIER OM HISTORIEOMSKRIVNING OCH NATIONELLA MYTER SOM POLITISKA INSTRUMENT

Filosofen Karl Popper konstaterade efter det andra världskrigets slut:

"Det har sagts att en ras är en samling människor som är förenade men inte av sitt ursprung utan av en gemensam missuppfattning om sitt ursprung. På samma sätt kan vi säga att en nation är en samling människor som förenas av en gemensam missuppfattning om sin historia."

Frankrikes förmenta ursprungsfolk, frankerna, utgjorde för att ta ett exempel bara en liten del av den brokiga blandning av romare, galler, kelter, bretoner, normanner, burgunder med många flera som från Ile de France gradvis växte ut till att bli dagens Frankrike. Endast i Seinebäckenet torde de ha utgjort 10 procent av befolkningen på fem- och sexhundralet.

Det är således inte etniska franker som utgör Frankrike. I stället lyckades ett antal härskarsläkter med frankiska inslag forma andra invandrade grupper till en enhet, en sammanhållning som fram till revolutionen bara omfattade de övre samhällsskikten. Även efter revolutionen förblev de enklare befolkningslagren vad de var, normanniska, provensalska, aquitanska, gascogniska, bretonska bönder, drängar, pigor, soldater och hantverkare och de talade många språk.

Den nordöstra tredjedelen av dagens Frankrike är rasmässigt mera germansk än södra Tyskland. Norra Bayern betecknas än i dag som Franken och Karl den store eller Charlemagne representerar ett centralt kapitel i både fransk och tysk historia. Spelas historiens film baklänges tillräckligt länge blir fransmännen tyskar och tyskarna fransmän och fortsätter vi ytterligare bakåt i tiden ändras bilden på nytt. Ernest Renan skrev för drygt hundra år sedan i sitt ovan citerade tal "Vad är en nation?":

"Det står utom tvivel att Lothringen en gång tillhörde det tyska riket men nästan överallt där de upphetsade tyska patrioterna åberopar gammal tysk rätt kan vi belägga en ännu äldre keltisk; innan kelterna bodde allophylerna, finnarna och lapparna där och före lapparna var det grottmänniskorna och före grottmänniskorna orangutangerna. För en sådan historiefilosofi finns det bara en rätt, bara orangutangernas rätt som orättfärdigt blivit fördrivna av den onda civilisationen."

En förutsättning för att vi skall komma till rätta med en aggressiv nationalism är att vi en gång för alla gör upp med de nationella myter som utgör dess råvara. Vid närmare analys visar sig alla vara lika ihåliga som de myter som de östtyska kommunisterna med växande desperation tillgrip i sina försök att rättfärdiga en tysk "arbetar- och bondestat" och som låg bakom den serbiska aggressionen i det forna Jugoslavien.

Historieomskrivningen i DDR

DDR kan sägas ha utgjort en ideologi som sökte efter en tysk nation, något som även den östtyske partiideologen Otto Reinhold i ett anfall av uppriktighet medgav i augusti 1989. "Vilket existensberättigande skulle ett kapitalistiskt DDR ha vid sidan av Förbundsrepubliken? Givetvis inget."

Omedelbart efter det tyska sammanbrottet 1945 började en ny historieskrivning odlas i den sovjetiska zonen. Enligt denna hade, bortsett från den revolutionära arbetarrörelsen, den tyska historien varit en enda lång misär. En starkt negativ historisk trend drogs från Luther via Fredrik den store och Bismarck till Hitler och den tyska katastrofen.

När DDR grundats 1949 började den tyska historien betraktas i ett något mera differentierat ljus. Walter Ulbricht uppmanade de östtyska historikerna att ta fasta på öprogressiva utvalda delar av det tyska arvet. Två diametralt motsatta kontinuitetslinjer drogs upp. En negativ och imperialistisk förde fram till Förbundsrepubliken, en annan positiv och antifascistisk, tog sin allra första början i Thomas Müntzer och 1520-talets bondeuppror. Svärmaren och den av hussiternas kommunism påverkade socialrevolutionären, som bland annat krävde att alla ogudaktiga skulle avrättas, firades i DDR som en "Repräsentant der frühbürgerlichen Revolution" och gjordes på tvivelaktiga historiska grunder till den tyska arbetarklassens anfader. Två städer och över 200 kollektivjordbruk, "folkägda fabriker", skolor, etc bar hedersnamnet Thomas Müntzer och 1989 firades 500-årsminnet av hans födelse till leda över hela DDR: "Es müntzert sehr im ganzen Land."

Müntzer avrättades efter 1524/25 års bondeuppror men hans arv fick enligt den östtyska historieskrivningen sin fortsättning i den gryende tyska arbetarrörelsen och ledde via kommunistpartiet fram till vad som framställdes som höjdpunkten i tysk historia - grundandet av DDR, "den första tyska bonde- och arbetarstate". Tysklands delning sades ej längre vara en oundviklig följd av Bonns "klyvningspolitik". DDR:s tillkomst var i stället en logisk konsekvens av de senaste hundra årens politiska utveckling i Tyskland.

Genom att plocka ut vad som ur ett kommunistiskt perspektiv var godbitarna i den tyska historien kunde man i DDR på så sätt avvisa all skuld för vad som hänt under tredje riket. Det obestridliga faktum att nazismens idéer haft en djup folklig förankring försökte man komma runt genom att kasta all skuld över muren till Förbundsrepubliken. Som en bieffekt kunde man därmed även erbjuda en ny ideologisk tillflyktsort för många av Hitlertidens medlöpare som fann det bekvämt och tilltalande att lasta skulden på en till storfinansen knuten reaktionär klick och dess fascistiska agenter.

Arv och tradition - den kommunistiska historieskrivningens verktyg

Under 70-talets andra hälft fick emellertid DDR-historikerna i uppdrag att gå utöver arbetarrörelsen och även göra anspråk på andra delar av tysk historia som inte nödvändigtvis behövde sammanfalla med den kommunistiska tyska statens territorium. Detta gällde till exempel reformationen och bondekrigen, den napoleonska ockupationen och befrielsekrigen samt revolutionen 1848/49.

Här kom begreppen "arv" och "tradition" att användas som verktyg. Arvet utgjordes av hela den tyska historien på gott och ont. Traditionen bestod av händelser och företeelser genom vilka den socialistiska tyska staten kunde se sig som fullföljaren av en historisk linje.

Traditionerna fick således en stark legitimerande roll. Med dessa instrument skulle de östtyska historikerna kunna tillägna sig nya områden av den tyska historien utan att för den skull göra några ideologiska avkall.

Den större flexibilitet som begreppen arv och tradition gav utrymme för ledde efter hand till att historieskrivningen blev mindre träsnittsartad och att även historiska personligheter som tidigare kort och gott avfärdats som representanter för "den härskande utsugarklassen" började betraktas med större objektivitet och förståelse. DDR började nu göra anspråk på hela den tyska historien i tre avseenden: kronologiskt, territoriellt och "socialstrukturellt".

Kronologiskt sades DDR:s historia börja med det tyska folkets allra tidigaste rötter. Den tyska bonde- och arbetarstaten hade således en tusenårig förhistoria. Territoriellt omfattade den inte bara alla delar av det tidigare tyska riket utan även områden som tidigare ingick i det tyska förbundet och i det heliga romerska riket av tysk nation. Att man tog hjälp av tyska områden som inte bara låg utanför DDR:s territorium utan även omfattade de tidigare tyska områden som avträtts till Polen och Sovjetunionen förklarades officiellt på följande sätt:

"DDR är arvtagare till och fulländare av alla progressiva traditioner i den tyska historien. Till dessa hör det tyska bondekriget 1525 i sydvästra Tyskland, de sydtyska jakobinernas aktiviteter efter den franska revolutionen och Mainz-republiken 1793, författningsstriderna 1849 i Elberfeld, Baden och Rheinpfalz, den röda ruhrarmén 1920 och upproret i Hamburg 1923. Det är legitimt för DDR att åberopa sig på alla dessa territoriellt åtskilda progressiva traditioner i tysk historia eftersom det är en objektivt given rättighet."

"Socialstrukturellt" fjärmade man sig från den tidigare inskränkningen till den "revolutionära linjen i arbetarklassens revolutionära kamp". Nu skulle alla klasser och skikt inom det tyska folket studeras med syftet att belysa vad som var "positivt och progressivt" i deras handlande. Den magra traditionslinjen skulle på så sätt göras intressantare och attraktivare för den egna befolkningen.

Genom denna metodik kunde Martin Luther förvandlas från "bondeförrädare" till "en av det tyska folkets största söner med en väsentlig plats i den tyska historiens progressiva traditioner" för att citera Erich Honecker. Med anledning av 500-årsdagen av reformatorns födelse den 10 november 1983 publicerade den östtyska vetenskapsakademien ett antal teser om Martin Luther, där tidigare omdömen som "furstefrom förrädare" och "furstedräng" lyste med sin frånvaro. I Honeckers förord till dessa teser sades i stället: "Bland de progressiva traditioner som vi vårdar och för vidare återfinns även gärningarna och arvet från alla dem som bidragit till framsteg och världskulturens utveckling oavsett vilka klassmässiga och sociala bindningar de hade."

Till Luthers obestridliga förtjänster hörde enligt dessa resonemang att han ifrågasatte den gamla kyrkans struktur och maktutövning och att han förenade sin på bibeln stödda kyrkokritik med politiska, sociala och ekonomiska krav. Genom sin kamp mot "feodalsystemets internationella centrum" (det vill säga Rom) utlöste han reformationen. "Däri ligger hans bestående historiska förtjänst." Luther sades vidare ha skapat nya teologiska grundvalar som under de givna samhälleliga villkoren fick en revolutionär verkan. Hans tidigare "skamliga roll" som försvarare av "det feodala våldets terror" under bondekrigen 1524/25 tonades nu ner efter att tidigare ha varit den med störst häftighet anförda anklagelsepunkten. Skriften "Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der Bauer", där Luther pläderade för att bondeupproren skulle slås ned med största kraft, sades nu ha publicerats för sent för att ha kunnat påverka konfliktens utgång. Den hade emellertid ändå skadat böndernas sak men var framför allt till förfång för Luthers egen popularitet:

"Hans tragedi bestod i att han hamnade i en motsägelsefull position i sin roll som initiator för en bred revolutionär rörelse

som omfattade alla klasser och samhällsskikt och sin egen begränsade målsättning som, när allt kom omkring, var grundad i hans borgerligt-moderata klassposition."

Trots dessa brister förkroppsligade ändå Luther den "humanistiskt-progressiva traditionslinje" som den tyska bonde- och arbetarstaten slagit in på, förkunnade ordföranden i det östtyska CDU - ett av de så kallade blockpartier som tjänade som pluralistiskt alibi - i det festtal han höll under jubileumsfirandet i sin egenskap av viceordförande i Martin Luther-kommittén. Honecker själv deklarerade: "Hos oss ligger hans arv i tillförlitliga händer" och när det nyrestaurerade Wartburg återinvigdes 1983 uttryckte han sin förhoppning att ett besök på borgen skulle "stärka de socialistiska tyskarnas national- och hembygdskänsla, öka deras medvetande om gångna tiders kamp och få dem att inse vad de bästa krafterna hos vårt folk gjort för framåtskridandet".

Inte bara Wartburg renoverades. Framför allt i Östberlin återställdes historiska platser och undangömda statyer kom åter på plats. Denna återupprättelse vederfors till exempel Fredrik den andre, som på sin häst fick återvända till Unter den Linden kort efter det att Honecker i sin 1980 utgivna självbiografi för första gången betecknat honom som "Fredrik den store". Samma år skrev den östtyska historikern Ingrid Mittenzwei en biografi över "der alte Fritz", där han gavs samma epitet.

Preussen och Bismarck - den tyska bonde- och arbetarstatens vägröjare

1947 upplöste segrarmakterna den största och mest inflytelserika tyska delstaten, Preussen, med motiveringen att den alltid varit en "militarismens och reaktionens bärbalk". Så löd länge även tongångarna i den östtyska historieskrivningen. Den "reaktionära klasslinjen" i tysk historia förde enligt denna utan omvägar från den preussiska politiken via den tyska imperialismen till den tyska fascismen, men i slutet av 1970-talet började andra tongångar göra sig hörda även vad Preussen beträffar.

Ingrid Mittenzwei skrev till exempel 1978 i en artikel med titeln "Preussens två ansikten" att "vår bild av Preussen var länge förvrängd av den polemik som den revolutionära arbetarrörelsen på 18- och 1900-talen tvingades föra med de reaktionära representanterna för 'das Preussentum'." Preussen hade emellertid haft två ansikten. Det rörde sig även om "ett framtidsinriktat dynamiskt statsväsen" och detta bestod inte endast av proletära och revolutionära krafter utan även av mångfaldiga borgerliga och adliga framstegsvänliga krafter. Det sades nu vara fel att endast förse den härskande klassen med attributet reaktionär. Även den hade, åtminstone till en början, bidragit till de samhälleliga framstegen, låt vara att detta ej varit Fredrik den stores och andra potentaters egentliga avsikter. I stället hade historiens

egen list och dynamik fört dithän. I en 1979 utgiven bok om Preussen och den tyska historien skrev Mittenzwei och Walter Schmidt, chef för vetenskapsakademins centralinstitut för historia:

"Preussens härskare bedrev en dynastisk maktpolitik. De ville stärka sin stat men i utsugarsamhällets historia är inte avsikt och verkan identiska. Visserligen nådde huset Hohenzollern sitt mål och blev under loppet av 1700-talet de mäktigaste furstarna i riket. Samtidigt luckrade de genom denna politik ofrivilligt upp de bestående feodalt präglade strukturerna."

Till de positiva inslagen i den preussiska historien hörde till exempel främjandet av produktivkrafterna genom industrialiseringen, den inre kolonisationen, utbyggnaden och centraliseringen av statsapparaten samt främjandet av konst, vetenskap och kultur.

Än August den starke blev föremål för en liknande omvärdering i en 1988 utkommen biografi, "August der Starke und Kursachsen". Författaren, Karl Czok, gav där en bild av denne sentida renässansfurste och tyske representant för absolutismen som var fri från marxistiska floskler och tillskrev kurfursten ambitionen att skapa grundvalarna för ett modernt statssystem. Möjligen kan denna biografi ses som uttryck för ett behov av att lyfta fram de i DDR statsbärande sachsarnas historia ur det mörker den tidigare fått befinna sig i. Samtidigt förbereddes nämligen också en "Regionalgeschichte der DDR" som skulle behandla Sachsen, Thüringen, Sachsen-Anhalt och Mecklenburg.

Den nya synen på Preussen beredde även vägen för en omvärdering av Bismarck. I februari 1983 betecknade det kommunistiska ungdomsförbundets tidning riksgrundaren som en "statsman av hög rang" och chefsideologen Kurt Hager prisade Bismarcks sinne för realiteter och hans nyktra kalkylering i synnerhet i utrikespolitiken. Ett exempel var hans bemödanden om goda förbindelser med Ryssland.

Mest påtaglig var dock rehabiliteringen av Bismarck i en biografi som utkom 1985, skriven av den östtyska historieforskningens nestor Ernst Engelberg. I boken "Bismarck, Urpreusse und Reichsgründer", som utgavs samtidigt i Östberlin och München och även blev en storsäljare i Förbundsrepubliken, framhöll författaren att de krig som ledde till det tyska rikets uppkomst måste ses som en revolution från ovan som motsvarade den tidens sociala och ekonomiska krav. Riksgrundandet påskyndade Tysklands industrialisering. När småstatssystemet slogs sönder fick visserligen den fria konkurrensen och därmed kapitalismen en kraftig skjuts framåt. Samtidigt växte ett industriproletariat fram, vilket gav den socialistiska arbetarrörelsen nya

förutsättningar att växa sig starkare och organiseras överregionalt.

Bismarcks riksgrundande var således nu inte längre en imperialistisk våldsakt av en politiker som skapade en stat "med blod och järn". I stället lade rikskanslern med sin revolution från ovan grunden för den revolution underifrån som i sin tur ledde till "den första tyska arbetar- och bondestaten". Bismarck-eran beskrevs som motsägelsefull men ändå som en tid som kom massorna till godo. Kanslern själv förvandlades på så sätt från socialisttätare till en realistisk fullbordare av en historisk nödvändighet.

Motiven bakom dessa omvärderingar torde ha varit flera och av såväl inrikes- som utrikespolitisk natur.

Medan de övriga östeuropeiska randstaterna skulle förbli särskilda nationer oavsett politiskt system kunde DDR endast grunda sin statliga legitimitet på en politisk ideologi. Sedan länge måste det dock för ledningen ha stått klart att denna statsbärande balk ej bars upp av något folkligt stöd och att regimens legitimitet aldrig skulle erkännas i fria val. Medvetandet om att DDR:s grundare bar sovjetiska officersuniformer och att SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) kom till makten uteslutande genom Röda arméns hjälp hade satt sina outplånliga spår. Omvärderingen och ianspråktagandet av centrala gestalter i den tyska historien var därför kanske framför allt ett försök från partiledningens sida att ersätta denna brist på legitimitet hos den egna befolkningen genom att förankra DDR i den tyska historien. Dessa strävanden gick till och med så långt att vederdöparna, som genom sitt kortvariga Messiasrike i Münster 1534 med våld försökte förverkliga en av de yttersta tidernas gudsförsamling, nu sades vara en del av socialismens rötter på tysk mark.

Tesen om de två tyska nationerna

Fram till slutet av 60-talet bejakade DDR-ledningen tanken på en enhetlig tysk nation och sade sig förespråka en återförening, då givetvis med socialistiska förtecken. I början av 70-talet slog man emellertid in på en ny kurs. I samband med att det så kallade "Grundlagenvertrag" ingicks med Förbundsrepubliken 1972 såg sig DDR-ledningen uppenbarligen föranledd att försöka åstadkomma en skarp nationell avgränsning och nu proklamerades tesen om de två nationerna i Tyskland.

Enligt denna hade DDR utvecklats till en socialistisk nation som inte hade något gemensamt med den borgerliga Förbundsrepubliken. I den författningsändring som antogs 1974 saknades varje hänvisning till "den tyska nationen" eller till en återförening. Denna tvånationsteori var officiellt giltig fram till murens fall, men

då den uppenbarligen inte accepterades av den allmänna opinionen talades alltmer om en socialistisk tysk nation som således skulle ges sin legitimitet i den tyska historien. SED kan "inte springa bort från Tyskland", sade Helmut Schmidt som förbundskansler med direkt adress till DDR-ledningen, och chefsideologen Kurt Hager kan sägas ha bekräftat detta i följande närmast patetiska resonemang i en artikel i Neues Deutschland i december 1983:

"DDR förkroppsligar den mest djupgående och oåterkalleliga vändpunkten i det tyska folkets historia och har därmed givit den tyska historien dess viktigaste, framgångsrikaste kapitel som stakar ut vägen in i framtiden. DDR är djupt rotat i de århundradelånga strider som vårt folks progressiva krafter fört och utgör därmed såväl resultatet av som garanten för allt gott och framstegsvänligt i den tyska historien."

Förbundsrepubliken däremot hade enligt dessa resonemang, halkat efter i den historiska utvecklingen och för alltid avvikit från den tyska historiens sanna väg.

Metoden att helt negligera stora delar av tysk historia och måla de delar man behandlade antingen i helsvart eller helvitt förmedlade en historiebild som gick stick i stäv mot den egna befolkningens. Den blev därför alltmer en politisk belastning och snarare försvårade än underlättade regimens ansträngningar att förmå östtyskarna att identifiera sig med den stat de påtvingats.

Den smärtsamma men växande insikten härom torde ha varit det främsta skälet till omvärderingen av den egna historien. "Hellre blå Mauritius än Rosa Luxemburg", skrev de östtyska klottrarna. När det trots alla försök inte gick att väcka någon begeistring för Karl Liebknecht eller Ernst Thälmann och eleverna i skolorna definitivt hade tröttnat på alla berättelser om "Onkel Ho", tvingades man - om än selektivt - att ta sin tillflykt till de stora gestalterna i den tyska historien. I en artikel i Leipziger Volkszeitung 1988 medgav två ledande pedagoger att eleverna gav prov på vissa "utmattningssymptom" som endast skulle kunna övervinnas om man i historieundervisningen, dock utan att "avvika från historiens verkliga förlopp", gav en mera differentierad bild av de andra klassernas roll i den tyska historien.

Effekten av dessa historiska reträtter blev dock kontraproduktiv. När Honecker till exempel hyllade Luthers minne på Wartburg var avsikten att stärka östtyskarnas känslor för sin socialistiska stat och sin egen "Heimat" och därmed skapa en avgränsning gentemot Förbundsrepubliken. Resultatet blev i stället att insikten om hemhörighet i den tyska kulturkretsen växte. Här kan det finnas skäl att ha förbundsrepubliken von Weizsäckers tal i april 1987 med anledning av Berlins 750-årsjubileum i åtanke:

"Så länge muren står kvar är den ett dagligen synbart bevis för att den samhörighetskänsla som den skulle få oss att glömma lever."

Här kan inskjutas att man i en del västtyska kommentarer såg historieomskrivningen som ett försök från DDR:s sida att skapa sin egen option för ett återförenat Tyskland under socialistiska förtecken. Såväl Ulbricht som Honecker hade ju fällt yttranden som att "socialismen inte kommer att göra en omväg runt Förbundsrepubliken", "i ett socialistiskt system ställer sig återföreningsfrågan på nytt" och att "socialismen en dag även kommer att knacka på Förbundsrepublikens dörr". Att detta skulle vara en förklaring till den nya historieskrivningen förefaller dock föga troligt. Till sin karaktär var denna tvärtom defensiv och i detta sammanhang kan man även peka på att texten till den östtyska nationalsången sedan länge inte hade fått sjungas på grund av refrängstexten "Deutschland, einig Vaterland". Honecker själv kan sägas ha tagit död på denna teori när han i sitt skåltal under det historiska besöket i Bonn i september 1987 sade att en förening mellan kapitalism och socialism vore lika omöjlig som en förening mellan eld och vatten.

Rehabiliteringen av Luther hade säkerligen också syftet att skapa en samarbetsrelation med den evangeliska kyrkan enligt den sedan 70-talets början etablerade formeln "kyrka i socialismen", detta utan att staten fördenskull gav upp sin grundläggande syn på kyrkans roll och på religionsundervisningen. I en 1983 utgiven bok "Martin Luther och staten" stod till exempel följande att läsa:

"För första gången i historien finns det nu en stat vars handlande, inte som en fiktion, utan i realiteten, är inriktat på alla dess medborgares väl - som alltså verkligen gör det som Martin Luther ansåg vara överhetens uppgift. Och den lutheran som aktivt medverkar i uppbyggandet av denna i ordets sanna mening humanistiska stat gör detta i fullständig överensstämmelse med den lutherska statsläran."

Även här måste emellertid risken för kontraproduktiva effekter ha varit stor. En regim som åberopade sig på Luther kunde i längden inte ge sin ungdom en ateistisk uppfostran och om Fredrik den stores förtjänster skulle permanentas i historieskrivningen måste det rimligen ha blivit svårt att i längden ta avstånd från hans maxim att var och en blir salig på sin fason.

Försöken att med hjälp av en ny historieskrivning skapa en egen tysk identitet hade även sin utrikespolitiska bakgrund. Ett åberopande av den egna historien och inte bara den socialistiska ideologin som identitetsbärande faktor syftade även till att göra DDR mer jämlikt de övriga så kallade broderstaterna i öst och att ge statsledningen möjlighet att visa upp en egen profil gentemot storebror i Moskva. På denna punkt sammanföll kanske till och med

befolkningens och statsledningens intressen. De nedtonade anspråken från Moskva på att inta en absolut ledarroll i alla avseenden gav de östtyska kommunisterna större inrikespolitiskt svängrum än tidigare. Kraven från den tidigare allsmäktige vägvisaren att ekonomiska och politiska reformer i perestrojkans tidevarv även skulle genomföras i DDR trodde man sig kanske lättare kunna avvisa genom hänvisningar till en egen specifik historisk erfarenhet. Om man, som DDR-ledningen, hävdade att man inte behövde byta ut sina tapeter bara för att grannen gjorde så, måste man ju rimligen även kunna motivera detta med att man bodde i ett särskilt hus som var byggt på egen grund.

Ett exempel på hur hänvisningar till den tyska historien utnyttjades i detta syfte var den distansering som markerades gentemot avstaliniseringen i Sovjet genom då och då återkommande hänvisningar till att det tyska kommunistpartiets historia började redan 1847, när Marx och Engels slog sina påsar ihop. Budskapet var således att det östtyska partiet inte bara hade sina egna rötter utan också var betydligt äldre och mera erfaret än det sovjetiska. Vägran att lyssna på reformsignalerna från Moskva var kanske det allvarligaste misstag som SED-regimen begick. Om det trots allt vuxit fram en DDR-identitet hos delar av befolkningen tillfogades denna en obotlig skada av partigerontokraternas hårdnackade motstånd mot perestrojka och glasnost som tog död på all framtidstro.

Bakom historieomskrivningen låg förmodligen även rent materiella baktankar. Restaureringen av bland annat Goethes Weimar, Luthers Wartburg och Fredrik den stores slott Sanssouci tjänade även syftet att locka valutastarka turister från väst. Lutheråret 1983 - ett jubileum som även celebrerades genom en ny snaps, "Luthertropfen" - följdes till exempel av ett extra jubileumsår för att hålla turisttillströmningen till Wartburg, Wittenberg och Eisleben vid liv.

Till de mera anmärkningsvärda inslagen i omvärderingarna av den egna historien under DDR:s sista år hörde synen på attentatet mot Hitler den 20 juli 1944. I östtyska uppslagsverk hade det tidigare betecknats som "ett misslyckat kupp försök av ledande kretsar inom den tyska monopolbourgeoisin och den reaktionära militären med målsättningen att undanröja Hitler och rädda den tyska imperialismens ekonomiska och politiska maktposition genom ett antisovjetiskt avtal med de imperialistiska västmakterna".

Nu sades officersgruppen kring von Stauffenberg, Kreisauer Kreis, Överborgmästaren i Leipzig Goerdeler, das Nationalkomitee Freies Deutschland och även socialdemokratiska politiker ingå i den "förnuftets koalition och de patriotiska krafter som önskade vända det tyska folkets historia till det bättre".

Vid von Stauffenberg och Kreisauer Kreis gick emellertid gränsen. Vad efterkrigstiden beträffar kom någon nytolkning av historien inte i fråga. Berlinblockaden 1948/49 förblev en "medvetet uppförstorad lögn", folkupproret i Östberlin den 17 juni 1953 "ett kontrarevolutionärt kupp försök", muren "en antifascistisk skyddsvall" och byggandet av densamma "en skyddsåtgärd" mot ett av NATO och Bundeswehr planerat "Blitzkriegö mot DDR.

För perioden efter 1945 kvarstod in i det sista de östtyska historikernas uppdrag att till varje pris legitimera den egna staten, det vill säga SED:s absoluta överhöghet. Här fanns inga som helst tecken på någon kursändring i riktning mot en objektiv och kritisk historieforskning. Denna skulle oförtrutet tjäna syftet att upprätthålla den kommunistiska ofelbarhetsdogmen.

Det faktum att man kände sig tvingad att selektivt omtolka historien före 1945 visade dock att denna dogm saknade trovärdighet hos den egna befolkningen. En mera trovärdig och nyanserad bild av den tyska historien blev därför en politisk ofrånkomlighet i försöken att skapa en egen DDR-identitet.

Den östtyska historieomskrivningen blev så ett bevis för att ett folk helt enkelt inte kan berövas sin historia. I stället blir kraven på att få ta del av såväl dess ljusa som mörka sidor till sist så starka att de på något sätt måste tillmötesgå.

Den skändade vargenö - offertänkande och offermyter som alibi och drivkraft för den serbiska aggressionen

Krigen i det forna Jugoslavien bottnade inte i en nationalism med medeltida rötter utan hade sitt ursprung i de nationalistiska idéer som kom till Sydosteuropa från Västeuropa på 1800-talet och som sedan omsattes i verkligheten på de besegrade österrikisk-ungerska och osmanska imperiernas territorier i fredsfördragen efter första världskriget.

Verkliga och påstådda politiska händelser från 1300-talet och framåt har åberopats för att rättfärdiga grymheterna. Konflikten mellan serber och kroater härrör dock från vårt århundrade och började militärt först med grundandet av den kroatiska ustasjastaten 1941. Den serbiska minoriteten i det habsburgska väldet samarbetade politiskt med kroaterna fram till dubbelmonarkins sammanbrott. Tanken på en sydslavisk stat framfördes först av en kroat, den katolske biskopen Strossmayer, som, vilket ju framgår av namnet, var av germansk härstamning. Efter Jugoslaviens sönderfall blev en etnisk definition av medborgarskapet en ödesfråga som inte gav den enskilde något val. Serbiens krig för att skapa ett Storserbien var ett utflöde av denna princip. Så länge inte alla serber var samlade i en stat sågs den serbiska nationens existens som hotad på samma sätt som

alla kroater enligt de kroatiska nationalisterna måste inlemmas i ett nytt Storkroatien.

De serbiska och kroatiska argumenten gentemot muslimerna löd "vi har alltid funnits här men ni har endast varit här sedan 1400-talet". Påståendet är inte bara felaktigt utan väcker följdfrågan varför just 1400-talet skall vara utgångspunkt för territoriella krav. Borde inte enligt dessa resonemang slaverna som kom till Balkan på fem- och sexhundratalet sändas tillbaka till de områden i nordöstra Europa som utgjorde deras ursprung och alla ortodoxa kristna skickas till Bysans/Istanbul? Enligt den serbiska och kroatiska logiken skulle det forna Jugoslavien tömmas på alla folk utom albanerna, vars närvaro kan beläggas längst tillbaka i tiden.

I en essä som publicerades innan krigen i det forna Jugoslavien brutit ut skrev Hans Magnus Enzensberger:

"När ett kollektiv inte längre ser några möjligheter att kompensera sina förödmjukelser genom egna ansträngningar uppbådar det hela sin psykiska energi för att bygga upp omätliga förråd av hat och avundsjuka, agg och hämndlystnad. Det känner sig som spelboll och omständigheternas offer och bestrider varje medansvar för den situation det befinner sig i. Sökandet efter den skyldige kan börja. Då är föhrerns timma kommen.. Han kommer då att lägga en skicklighet i dagen som gränsar till det geniala: den ofelbara känslan för de omedvetna sinnestämningarna hos sina anhängare. Därför argumenterar han inte med argument utan med emotioner som trotsar all logik ... Hans projekt drivs inte fram med idéer utan med besatthet. Ju närmare vanföreställningar de idéer som han utnyttjar står, desto mäktigare blir de."

Enzensberger ger här i förväg bakgrunden till och en sammanfattning av den politik som herrar Milosevic Karadzic, Mladic med flera snart skulle komma att föra.

Folkpsykologiska resonemang riskerar ju oftast att leda helt fel, men om man söker förklaringar till den serbiska politiken går det inte att bortse från den stora roll som historiska händelser - verkliga såväl som påstådda - spelar. Krigen i det forna Jugoslavien visar hur titoepoken endast nödtorftigt lyckades skyla urgamla offerkomplex och myter och att de djupa ärr dessa avsatt hos breda grupper skapat en bördig grogrund för storserbisk propaganda.

Den serbiska politiken styrs av två till synes motstridiga komponenter med djupa historiska rötter - rädsla för mot serberna riktade folkmordsplaner och serbiska hegemonianspråk.

De historiska myterna

De serbiska offermyterna går tillbaka till den osmanska erövringen 1389/1448 som blev dödsstöten för tsaren Dusans storserbiska rike. Detta, som inte bara omfattade våra dagars Serbien utan även dagens Makedonien, Albanien och Grekland ner till Peloponnesos, ett tiotal mil från Aten, existerade endast under knappt 25 år men är ändå utgångspunkt för dagens serbiska politik.

I nederlaget på Trastfältet (Kosovo Polje) den 28 juni 1389 uppstod det folkmordstrauma som präglar den serbiska politiska mentaliteten. Serbernas första rike gick då under i ett slag mot en övermäktig turkisk här. Den dåvarande serbiska adeln gick så gott som mangrant över till islam för att behålla sina traditionella privilegier. De tillhörde sedan sultanens trognaste tjänare fram till turkarnas nederlag utanför Wiens portar 1683. Denna nyvordna muslimska adel ägnade sig dessutom åt en utstuderad utsugning av de serbiska bönderna. Kristna bondpojkar kallades eller tvångsrekryterades alltefter behov vart femte år till Konstantinopel. Där blev de sedan med tvång så effektivt omvända till islam att de förlorade sin serbiska identitet och utbildades till turkiska elitsoldater som utmärkte sig för sin blinda lydnad. Dessa janitsjarer, "yeni ceri" (nya trupper), kan betecknas som det första moderna infanteriet. Denna dubbla åderlåtning ovan- och underifrån innebar en förlust av såväl det styrande skiktet som de främsta i det uppväxande släktet.

Räddningen blev den serbisk-ortodoxa kyrkan. Den kom att spela rollen som en verklig folkkyrka som räddade det serbiska folket från att försvinna ur historien, även om den i brist på intellektuella länge förde en närmast vegetativ tillvaro. Just i Kosovo hade den serbiska nationalkyrkan grundats drygt 100 år före slaget på Trastfältet. Dess förste patriark, munken Sava, betraktas i dag som serbernas skyddshelgon.

Serberna repade nytt mod när turkarna trängdes tillbaka från Centraleuropa efter den misslyckade belägringen av Wien år 1683. Serbiska trupper ingick i den österrikiska armé som i oktober 1689 drev ut dem från Kosovo. Månaden efter vände krigslyckan och följden blev en fullständig exodus från Kosovo. Under ledning av sin patriark flydde serberna norrut för att under en lång marsch, full av umbäranden, nå Belgrad under våren 1690. Därefter lät turkarna muslimska albaner flytta in i Kosovo.

Denna flykt från urhemmet har dock inte samma centrala plats i den serbiska nationella mytologin som slaget på Trastfältet för över 600 år sedan. Redan då begicks en för evärdliga tider oförglömlig oförrätt mot den serbiska nationen. Detta område har en lika stor betydelse för de storserbiska nationalisterna som Västbanken - "Judéen och Samarien" - har för judiska fundamentalister. För serberna är Kosovo urhemmet och den serbiska kulturens vagga. Att albaner nu utgör 90 procent av befolkningen i Kosovo och att de har haft sitt hem där i 300 år ändrar inte synen på denna

historiska rätt. Denna tas för given av Gud och förvaltas nu av den ortodoxa serbiska kyrkan i bästa samförstånd med Milosevic och andra kommunister.

Serbiska författare har gjort flitigt bruk av Trastfältet. De har använt slaget som en ständigt återkommande symbol för hjältemod, nationell ära, helig mark och gudomliga rättigheter. I den politiska propagandan talas det mycket om en kamp på liv och död. "Våra liv offerar vi gärna men aldrig Kosovo." Trots att slaget på Trastfältet slutade med ett dramatiskt nederlag har den 28 juni blivit serbisk nationaldag. Kosovomyten går som ett ledmotiv genom den serbiska historien.

Före slaget sägs den serbiske fursten Lazar Hrebeljanovic - folkvisornas och sägnernas tsar Lazar - ha ställts inför Guds moder med frågan om han valde himmelriket eller det jordiska riket. Om han besegrar turkarna har han valt det senare, förlorar han striden och stupar med sina krigare har han valt det förra. Ur denna dialektiska knipa utgår således Lazar under alla omständigheter som segrare, antingen jordisk eller himmelsk. Nu valde han den himmelska vägen och hans död på slagfältet jämförs därför med Jesu på Golgata. Även på denna offerdöd skall en återuppståndelse följa, det serbiska rikets.

Den 28 juni 1389 - Vidovdan (St Vitusdagen) - är därför inte bara undergångens dag utan också dagen för det serbiska rikets återuppriktelse. Vid midnatt denna dag färgades enligt den serbiska folktron alla vattendrag på Trastfältet röda. Varje gång serberna dragit i krig - upproren mot turkarna 1804 och 1814, balkankrigen 1912/13, första och andra världskrigen och i dag - revitaliseras kosovomyten och det första slaget upprepas på nytt. Gavrilo Princip utlöste första världskriget genom mordet på den österrikiske tronföljaren Franz Ferdinand på Vidovdan 1914. På denna dag sju år senare utropade kung Alexander den jugoslaviska författningen som fick namnet Vidovdan och skotten mot ledaren för det kroatiska bondepartiet Radic i det jugoslaviska parlamentet föll den 20 juni 1928, således mellan den gamla julianska kalenderns Vidovdan den 14 juni och dagens gregorianska. Den jugoslaviska arméns aktion mot Slovenien påbörjades på Vidovdan 1991 och ett år senare gav president Mitterrand prov på en märklig politisk "Fingerspitzengefühl" när han besökte Sarajevo just denna dag.

Även andra nationella myter spelar emellertid en viktig roll som bakgrund till vår tids "furor serbicus".

Vargmyten återfinns hos många slaviska och germanska stammar som tillskrev sina hedniska ledare förmågan att förvandla sig till en varg. Denna myt fick inte bara starkt fäste hos de hedniska serberna utan även en annan innebörd än hos andra folk. Efter det att de kristnats förbands den med kulten kring den helige Sava,

grundaren av den serbiska nationalkyrkan. På sin namnsdag den 14 januari troddes han samla vargarna kring sig för att peka ut kommande års byte. Den heliges förvandling till "vargaherde" har förmodligen uppstått som en följd av att böner om att han skulle skydda sitt folk mot vargarna med tidens gång förvandlats till en identifikation mellan herden, hans jord och totemdjuret.

Eftersom den helige Sava hade ett förslamat ben förvandlades vargen till "den lame vargen". Föreställningen om den förföljda och skändade vargen överfördes sedan till det serbiska folket. Den tyske skribenten Reinhard Lauer erinrade i en artikel i Frankfurter Allgemeine Zeitung i mars 1993 om det genomslog denna myt i dag har i den nationalistiska serbiska diktningen. Poeten Vasko Popa gav till exempel i slutet av 80-talet ut en antologi med dikter från åren 1968-74 som är fyllda av serbisk nationalmystik inlindad i vargmyten. I Popas dikter är den lame och förföljda vargen som gömmer sig i sin håla en symbol för den under titostaten skändade serbiska nationen som berövats sin nationella värdighet och styrka. Diktaren uppmanar vargen att bida sin tid:

"Dra Dig tillbaka i Din håla Du skändade, lama varg och sov där tills skallet frusit till is och den allmänna hetsjaktens förbannelser rostar och facklorna dö."

Diktaren ger vargen gåvor för att denne skall trygga hans överlevnad och han väntar på ett bett i sin vänstra hand "på det att Dina vargar bugar sig för mig och utropar mig till sin herde". Den stora gudomliga varghonan åkallas, där hon ligger vid himlens fot fången, vanärad och hånad. Hela vargsläktet är ett beklagansvärt offer som dock skall beskännas en lysande framtid efter en lång tid av förnedring och förföljelse.

Det faktum att dessa vargar är farliga rovdjur som efterlämnar blodiga offerspår förtigs. Den serbiska vargmyten fick på så sätt en annan innebörd än hos andra folk. Gärningsman och offer blandas samman till förväxling och vargmyten får en farlig dubbeltydighet. Det är en lidande varg som sliter sitt byte i stycken.

Gojko Djogo, en annan serbisk nationalromantisk poet som Lauer citerar, skrev en "vargsång" där gott och ont sammanblandas på samma sätt. Människan ser, heter det i dikten, ofta bara en färg och tänker bara en tanke, ibland svart, ibland vit. Vargens tjut i skogen är emellertid världens gemensamma språk. "Kanske liknar därför vargstrupen den strupe som sjunger detta."

Även den vitt sprida och omfattade hejdukmyten har samma dubbeltydighet. Ordet kommer från arabiskans "haydut", att vika av från den rätta vägen, att bli en avfälling. På turkiska betyder det helt enkelt rövare, bandit. På Balkan blev det en beteckning för dem som kämpade mot den osmanska statsmakten och fick därmed

en ärofull klang hos serberna. För dem var hejdukarna frihetskämpar som kämpade mot turkarna under det månghundraåriga främmande väldet.

I hejdukmyten sammankopplas nationella hjältedåd med primitivt röveri och plundring. Till denna myt hör också *cojstvo* (machoidealet) och den obrottsliga blodsfrändskapen som både förseglades av en präst i kyrkan och med en helig ed, då männen doppade sina dolkar i en bägare med droppar av deras eget blod. Berättelserna om hejdukarnas framfart mot turkarna innehåller de ingredienser som vi mött i dagens krig. Kvinnor våldtogs, fiendens lik skändades och stympades med avskurna näsor, öron och genitalier. I en av de mest bekanta myterna skär en hejduk ett stycke kött ur en motståndares levande kropp, låter dennes fru äta det innan han kastar båda i den öppna elden.

Även våra dagars krig påminner om krigen på Balkan under det turkiska väldet. De kristna hejdukarna lade lika litet fingrarna emellan när de överföll turkiska bosättningar som de turkiska friskarorna när de hemsökte kristna byar. Männen slogs ihjäl, kvinnorna släpades bort och våldtogs, husen brändes ned. Den som levde i tron att sådan krigföring sedan länge övergivits i Europa tvingas dessvärre i 1900-talets slutskede inse att så alls icke är fallet. De irreguljära enheternas stridsmetoder, vare sig de kallar sig *cetniks*, namnet på de serbiska friskarorna under andra världskriget, vita örnar eller något annat, liknar de beryktade turkiska "*basi bozüks*" framfart. Dessa trupper var sammansatta av kriminella och äventyrare som förde krig för egen räkning. Eftersom de själva måste sörja för sin militära utrustning och förplägnad rövade, plundrade och mördade de hämningslöst. De anfördes dock av arméofficerare och opererade ofta i samverkan med den reguljära armén. Liksom janitsjarerna under det osmanska rikets sista år degraderade sig själva till en kringströvande landsplåga utvecklades både den jugoslaviska armén och de olika miliserna till vagabonderande rövarband.

Myten om kungasonen Marko är en annan hyllning till våldet. Marko Kraljevic är en historisk person. Han stupade när han som turkisk vasall deltog i sultanen Bajezid den förstes fälttåg mot den moldaviske fursten Mircea år 1394. Trots att han således gått i turkisk tjänst efter nederlaget på Trastfältet fyra år tidigare skildras han i den serbiska historiska mytologin som en nationalhjälte med oövervinnerlig fysisk styrka. I en samling av serbisk hjälteepik, som sammanställdes i början av 1800-talet, ingår en hel diktcykel med 25 ballader om Marko. Goethe som kom i kontakt med dessa dikter kallar honom en "absolut monstruös hjälte" och påpekar att den serbiska folkdiktningen inte kan läsas i kvinnors närvaro. Liksom hejdukarnas hjältedåd är även Markos bloddrypande, och de garneras med att offren skändas och förhånas.

En annan populär folklig myt handlar om sultanmördaren Milos Obilic. Denne, som påstås ha varit tsar Lazars svärson, skall enligt sägnen ha låtit sig föras inför sultanen sedan han utpekats som förrädare av sin svärfar. Efter att ha utnyttjat tillfället till att mörda sultanen blev han själv dödad och även i myten om Milos Obilic flyter således list och mod, hjältedåd och lönnmord samman.

Milos Obilic var Gavrilo Princip's förebild när denne på Vidovdan 1914 mördade den österrikiske tronföljaren och på så sätt omsatte myten i verklighet och offrade sig för den serbiska nationen. Den serbiske nobelpristagaren i litteratur, Ivo Andric, berättar också om hur alla ville vara Obilic när barnen lekte krig i hans ungdom medan ingen ville ikläda sig rollen som turk.

Nationalitetsfrågan

Den sydslaviska stat - Jugoslavien - som skapades efter det första världskriget dominerades av serberna, vilket under mellankrigstiden främst ledde till motsättningar mellan dem och kroaterna. År 1939 fick Kroatien ställning som autonom provins men detta var inte nog för att tillfredsställa de nationella aspirationerna. När Tyskland angrep Jugoslavien 1941 ställde kroaterna i huvudsak upp på Hitlers sida. Det självständiga Kroatien som utropades med ustasjaledaren Ante Pavelic som statschef var i praktiken ett nazistiskt lydrike. Under det andra världskriget utkämpades ett jugoslaviskt inbördeskrig där fler människor dog i inbördes strider och utrotningar än i kampen mot tyskarna. Pavelics hejdukar hade en stor del i detta. Hundratusentals förlorade sina liv därför att de var serber och ortodoxa och det serbiska genocidtraumat väcktes på nytt.

Minnena från dessa händelser bidrog i hög grad till att förgifta sinnena under efterkrigstiden. I dagens brutala krig återuppstod de gamla inbördeskrigsfronterna. För att alla vidrigheter i det förgångna skulle hållas levande sade sig serberna inte kämpa mot kroater utan mot ustasja. Kroaterna slogs inte mot serber utan mot cetniks. För befälhavarna över de serbiska och kroatiska trupperna i Bosnien var motståndarna inte bosnier eller muslimer utan "turkar", detta trots att turkarna lämnade Bosnien- Herzegovina för mer än hundra år sedan.

Nationalitetsfrågan, som före andra världskriget varit en konflikt mellan rivaliserande nationella ideologier, blev i det kommunistiska Jugoslavien i stället en konflikt rörande den jugoslaviska förbundsstatens struktur och sammansättning. Framför allt kom Titos federalism att undergräva Serbiens tidigare dominans. Stödet för hans partisaner hade också varit svagast där. Cetniks hade inte bara framställt partisanerna som en aggressiv kommunistisk rörelse utan också som en kroatisk-nationalistisk organisation. Partisanernas framgångar förstärkte därmed

farhågorna över att den serbiska identiteten skulle gå förlorad i ett federalistiskt Jugoslavien. Tito, som själv var av kroatiskt-slovenskt ursprung, underblåste också dessa farhågor genom sitt återkommande tal om att de sydslaviska folken inom ramen för det kommunistiska Jugoslavien skulle bli en nation på samma sätt som de olika nationaliteterna i USA kommit att bilda en sådan.

Ett svagt Serbien sågs därför av många serber som en förutsättning för det starka Jugoslavien som var Titos målsättning och dessa konspirationsteorier fick ny styrka när Kosovo och Vojvodina i 1974 års författning bröts ut ur Serbien och blev autonoma provinser med en med republikerna nästan jämbördig ställning.

Dessa stämningar fick sitt klaraste uttryck i ett memorandum som den serbiska vetenskapsakademien publicerade 1986. Dess huvudtema var att Serbien såväl ekonomiskt som politiskt diskriminerades inom Jugoslaviens ram. Slovener och kroater sades bilda en antiserbisk koalition som gav uttryck för den kommunistiska rörelsens serbofobi. Serberna måste därför ges rätten att själva bestämma sitt öde och definiera sina nationella intressen. Huvudförfattaren, Serbiens ledande skriftställare och nationalideolog, Dobrica Cosic, konstaterade att han sedan länge hyst starka tvivel om att ett Jugoslavien som a priori kom i första hand låg i serbiskt intresse:

"Vi bör en gång för alla sluta upp med att befria, rädda och skydda andra och att övertyga dem om att de skulle gå under utan oss. Om de inte vill leva med oss i en demokratisk federation då skall vi respektera deras önskan att bli saliga på sin egen fason."

Efter allt det som serberna måst gå igenom under 1900-talet var det enligt Cosic ösvårt att förstå varför serberna inte var förnuftiga och styvnackade nog att sträva efter en stat utan nationalitetsproblem, folkhat och serbofobiö.

I vetenskapsakademins memorandum framställs serberna som de äkta företrädarna för en sydslavisk idé för vilken de fått betala ett högt nationellt pris under Titos kommunistiska stat. På samma sätt som "storryssarna" anser sig således de serbiska nationalisterna vara kommunismens huvudoffer. Här finns också en anknytningspunkt till de ryska nationalisterna och de växande kraven på att Moskva på nytt skall spela rollen av "det tredje Rom" och hjälpa sina slaviska ortodoxa bröder mot såväl den påstådda gröna islamska faran som västerlandets moraliska förfall.

Offermyterna och den storserbiska politiken

För de serbiska nationalisterna med Milosevic i spetsen innebar detta memorandum den ideologiska basen för en politik som ledde till att de först tog makten i det serbiska kommunistpartiet 1987

och sedan slog in på en serbisk homogeniseringspolitik som fick sin början när Kosovos och Vojvodinas autonomistatus upphävdes 1989. Ett medel i denna politik har varit ett konsekvent utnyttjande av nationella känslor och självmedlidande av den primitivaste art.

Efter det att Milosevic kommit till makten i det serbiska kommunistpartiet utnyttjade han snabbt kosovomyten såväl för att konsolidera sin egen makt som för storserbiska syften. Med sin politik sade han sig vilja göra slut på den sekellånga diskrimineringen av och hoten mot det serbiska folket, återställa full suveränitet över de serbiska områdena, vilket i första hand innebar att Kosovos och Vojvodinas autonoma status upphävdes, samt inte minst öppna det serbiska folkets fulla nationella och kulturella integritet oavsett i vilken republik eller provins serber leverö.

Redan 1988 återfanns bilder på Milosevic, den helige Sava och dåvarande patriarken German sida vid sida. På Vidovdan den 28 juni 1989, samlades över en miljon serber på Trastfältet i åminnelse av tsar Lazars nederlag där för 600 år sedan. Kring de ortodoxa kyrkorna brann ljus hela natten och människomassorna defilerade förbi tsar Lazars benknotor där de låg täckta av en glasskiva i sin kista.

I sitt tal inför den väldiga folkmassan denna dag anklagade Milosevic alla serbiska ledare under efterkrigstiden för att ha förödmjukat Serbien:

"De eftergifter som serbiska ledare gjort till förfång för sitt folk skulle inget annat folk på jorden ha accepterat. Detta så mycket mindre som serberna aldrig i sin historia erövrat eller utsugit något annat folk. Genom hela deras historia, under de båda världskrigen liksom i dag bestod deras nationella och historiska existens i inget annat än att befria."

Den serbisk-ortodoxa kyrkan har visserligen inte öppet tagit Milosevics och Karadzics parti men den har underblåst de storserbiska idéerna genom att beskriva det serbiska folkets lidanden som unika.

1990 firade kyrkan trehundraårsminnet av "den långa marschen" ut från Kosovo och året därpå hölls minnesgudstjänster med anledning av "inledningen av det serbiska folkets lidanden för 50 år sedan", det vill säga de plågor som hundratusentals serber utsattes för under Hitlers fascistiska kroatiska lydstat, då de mördades, tvångskroatiserades eller tvingades fly till Serbien.

För kyrkan fortsatte detta lidande under den antikristna titostaten. Ett titoistiskt tabu föll i november 1990 när en serbisk biskop i en offentlig gudstjänst för de stupade vid den

syrmiska fronten öppet anklagade Tito för att på hösten 1944 medvetet ha skickat tiotusentals illa utrustade och utbildade unga serber i döden för att på så sätt försvaga den icke-kommunistiska delen av det serbiska samhället.

"När hela världen fröjdades över det andra världskrigets förestående slut skickade den nye Herodes blomman av Serbiens ungdom till slakt som vore de lämlar."

1991 jämställde, för att ta ett annat exempel, serbisk-ortodoxa biskopar den serbiska nationens lidanden i kroatiska koncentrationsläger under andra världskriget med Kristi lidanden på korset. Serbiska övergrepp under krigen mot kroater och muslimer har slätats över. Patriarken Pavle talade i stället 1992 om en av Vatikanen, Teheran och fundamentalister i största allmänhet iscensatt konspiration mot det serbiska folket. Så sent som i november 1994 utmynnade en ortodox biskopssynod inte bara i ett entydigt ställningstagande för den serbiska sidan i det bosniska kriget utan rentav i ett avståndstagande från den av Milosevic förda politiken mot den bosnisk-serbiska regeringen i Pale. Sanktionerna mot denna betecknades som en omoralisk och inhuman handling.

När generalen Mladics tjugotreåriga dotter begick självmord genom att skjuta sig framställde den halvofficiella bosnisk-serbiska tidningen Jedinstvo detta som ytterligare ett av många offer för det serbiska folket. Tidningen påstod att hon tog livet av sig i protest mot och förakt för "alla dessa 'fredsmäklare' och liknande avskum som omgav henne i den serbiska huvudstaden" och att hon "med sin ärbara patriotism, närd av den serbiska mjölken, fann det omöjligt att leva med tanke på allt som förstört, underminerat och förtalat den kamp hennes bröder för i de serbiska länderna".

Genom att spela på dessa offermyter och föreställningarna om serberna som ett av Gud utvalt men ständigt hotat folk försökte Serbiens president Milosevic skapa ett Storserbien. De historiska myterna och offermyterna tjänade både som instrument och rättfärdigande för de metoder - massakrer, fördrivning och förnedring av motståndaren - som användes för att förverkliga de militära och politiska målen.

En sund patriotism - botemedlet mot de nationella myterna

En aggressiv nationalism av detta slag som utlovar en strålande framtid genom att hänvisa till ett ärofullt, konstruerat och mytiskt förflutet är inte en sjukdom som kan botas med snabba radikalkurer eller önskas bort på förnuftsmässiga skäl. Vi måste hitta ett motgift till den fruktan och det hat och de krav på homogenitet som ger xenofobin och rasismen näring och göra klart att dessa känslor inte har något att skaffa med nationalism eller nationalitet. För att inte ge nationalisterna monopol på

diskussionen om nationen måste vi tillämpa och stödja oss på det öppna nationsbegreppet.

Om vi skall nå dit hän måste den snäva, stängda nationalismen ersättas av en sund patriotism präglad av de fem patriotiska budord som en av förbundskansler Kohls närmaste medarbetare, Michael Mertes, formulerat:

Du skall respektera andra nationers patriotism lika mycket som du vill att de skall visa respekt för din.

Du skall vara en lojal medborgare i den stat som du tillhör genom födsel eller av fritt val.

Du skall acceptera och respektera din granne som en landsman oavsett hans eller hennes etniska, kulturella eller religiösa bakgrund, om han eller hon är beredda att vara lojala medborgare i den stat som ni båda tillhör.

Din kärlek till ditt land får aldrig skiljas från din frihetskärlek. Du skall därför försvara din egen religions, tanke- och yttrandefrihet liksom dina grannars och motstå alla försök att tvinga in dig själv eller dem i lojalitetskonflikter som rör dina samhälleliga och mänskliga plikter.

Du skall inte göra ditt land till en avgud, ty det finns universella värden som står över alla nationer, inklusive din egen.

Kapitel 6

DET NYA SPÖKET - NATIONALISMEN I VÄST- OCH ÖSTEUROPA

"Under det århundrade som nu gått mot sitt slut var nationernas framväxt och tillkomst ett av de mest påfallande kännetecknen. Europa är inte längre någon moralisk enhet utan en ansamling av nationaliteter som avundsjukt betraktar varandra och som konkurrerar med varandra."

Citatet är hämtat ur The Economist men syftar inte på det tidigare östblockets sönderfall, inbördeskrigen i det forna Jugoslavien eller den västeuropeiska debatten om Maastrichtavtalet. Kommentaren skrevs den 29 december år 1900.

Kommunismens kollaps ledde inte till historiens slut. För att travestera Karl Marx grasserar nu i stället ett annat spöke ute i Europa, nationalismen. Främlingsfientligheten breder ut sig. Drömmarna och talet om en ny multikulturell europeisk gemenskap på ömse sidor om den raserade järnridån har fått ge vika för pessimistiska resonemang om en förestående darwinistisk kamp mellan nationer och kulturer.

Under det århundrade som nu går mot sitt slut står vi därför åter inför en nationalistisk renässans i Europa men denna gång med andra förtecken. I århundradets början ledde denna till att tre multinationella imperier - det ryska, det osmanska och det österrikiskt-ungerska - bröt samman. Sovjetunionens sönderfall var emellertid inte i första hand en direkt konsekvens av nationalistiska strävanden utan av en revolution från ovan med syftet att effektivisera imperiet. Jugoslaviens kollaps var i sin tur en direkt följd av det kommunistiska systemets sammanbrott.

Dagens nationalism är antimodern medan gårdagens var en del av det moderna projektet. De tidiga nationalisterna var i första hand funktionalister. De såg nationalismen som en del av vägen mot framsteg och nationalstaten som ramen för demokrati och industriell utveckling. Nationalismen var då, som i de tyska och italienska fallen, enande och inte som i dag uppsplittrande och separatistisk.

Antimoderniteten i den nya nationalismen kommer också till uttryck i dess sociala sammansättning. Den tidiga nationalismen var en elitföreteelse med sin bas i den bildade medelklassen och blev först en massrörelse på 1900-talet. Våra dagars nationalism har däremot ett starkt provinsiellt inslag. Kriget i Bosnien kan betecknas som ett socio-ekonomiskt krig mellan lantliga nationalister och en multietnisk stadsbefolkning. 1800-talets nationalister i Europa var, liksom de som ledde den tredje världens frigörelse, huvudsakligen intellektuella. I dag dominerar

denna kategori, med vissa undantag som Sverige, i stället de internationalistiska rörelserna.

Den nationalism som nu växer sig starkare över hela Europa får därför sin näring i faktorer som inte var för handen när The Economist skrev sin ledare för snart hundra år sedan. Vi kan därför heller inte tala om en nationalism i Europa utan om ett brett spektrum av denna företeelse som tagit sig olika uttryck.

En rad stater som formellt varit självständiga har återfått sin suveränitet och blivit självständiga internationella aktörer. Detta gäller Polen, det nu delade Tjeckoslovakien, Ungern, Rumänien, Bulgarien och från andra utgångspunkter även Albanien.

Stater som tidigare varit internationellt erkända har återuppstått. Detta gäller i första hand Estland, Lettland och Litauen men även Georgien och Armenien.

En tredje grupp består av stater som tidigare bara existerat som federala komponenter i multinationella statsbildningar men aldrig varit erkända internationellt. Till denna grupp hör de postjugoslaviska: Slovenien, Kroatien, Bosnien-Herzegovina samt Makedonien. I den forna Sovjetunionen tillkommer - trots medlemskapet i FN - Vitryssland och Ukraina, vidare Azerbajdzjan, Moldova, Kazakstan och de fyra centralasiatiska republikerna - Kirgisisstan, Uzbekistan, Tadzjikistan och Turkmenistan. Varaktigheten hos flera av dessa statsbildningar kan kanske diskuteras, till exempel i fallen Moldova, Vitryssland, Kazakstan och Tadzjikistan.

En fjärde grupp av nationalism representeras av folkgrupper som utgör autonoma regioner eller som har givits en varierande grad av politisk och/eller kulturell autonomi inom internationellt erkända stater, till exempel Katalonien och Baskien i Spanien, Flandern och Vallonien i Belgien, Skottland och Wales, den tyskspråkiga befolkningen i Sydtyrolen, finlandssvenskarna och den danska minoriteten i Schleswig-Holstein. De regionala nationalismerna skiljer sig åt. Några är öppna, moderna och demokratiska som den katalanska, andra stängda och exklusiva som ETA i Baskien. Några är en protest mot en alltför stark dominans från centrum och strävar efter en autonom politisk, ekonomisk och kulturell utveckling utan att fördenskull vilja bryta sig loss och bilda en egen stat som till exempel den skotska och katalanska medan andra, som Lega Nord i Italien och den flamländska, är mera separatistiska. Den senare riktar sig både utåt gentemot de fransktalande vallonerna och inåt mot de växande invandrargrupperna.

En annan form av regional nationalism är den "hembygdsrenässans" som nu går över Västeuropa, såväl en nymornad sådan som vi upplever i Sverige (republiken Jämtland och Skåneland), som en med djupare rötter, till exempel den bayerska och tyrolska.

En femte kategori utgörs av etniska minoriteter utan reell autonomistatus men med en "modernation" som i varierande grad tillvaratar deras intressen. Bland dessa kan räknas ungrarna i Slovakien, Rumänien och Serbien, de tyska minoriteterna i Polen, Tjeckien, Rumänien och den förutvarande Sovjetunionen; ryssarna i Estland och Lettland och i staterna inom OSS, polackerna i Litauen; grekerna i Albanien, albanerna i Kosovo och turkarna i Grekland och Bulgarien.

Till dessa kommer de "icke-representerade" minoriteterna, det vill säga det dryga trettiotal folk utan modernation som lever över hela Europa utanför den tidigare Sovjetunionen. Inom denna kategori återfinns till exempel bretoner, friser, sorber, rutener, vlacher, furlaner, pomaker och ladiner.

De talrika utomeuropeiska invandrargrupperna med sina mer eller mindre uttalade aspirationer att behålla en nationell och kulturell särart i sina nya hemländer utgör en annan grupp med liknande bakgrund. En fråga som kommer att resas med allt större kraft är hur invandrare från andra kulturkretsar än den europeiska skall kunna få sina nationella, kulturella och religiösa rättigheter tillgodosedda. Zigenarna bör kanske i första hand, trots sin långa historia i Europa, inräknas i denna grupp men i länder där de utgör en stor minoritet som Rumänien, Slovakien och Serbien kan de även räknas till de "orepresenterade" folken.

Nationalismen i Västeuropa

I Västeuropa bottnar den framväxande nationalismen genomgående i en allmän fruktan för framtiden och för en omvärld som är stadd i snabb förändring. De breda folklagren tycker sig förlora tidigare referensramar och sakna förankring i dagens samhälle. Oron över nationalstatens framtid i ett alltmer integrerat Europa har väckt en ny och intensiv nationalism med rasistiska övertoner till liv. Ekonomins globalisering, kulturens internationalisering och en ökande invandring av människor med främmande ursprung har skapat konsumtionsmönster och livsstilar som ses som ett hot mot de nationella identiteterna. Invandringen har blivit främsta syndabock för de snabba förändringarna och de därav följande ekonomiska, sociala och politiska spänningarna.

Den gemenskap nationen tycks erbjuda har blivit en tillflyktsort och ett skydd mot det moderna samhällets anonymitet och en symbol för det trygga och invanda förgångna som man vill klamra sig fast vid i en föränderlig tid. Inom EU ser vi politiker på både vänster- och högerkanterna bedriva röstfiske genom att framställa sig som beskyddare av en nationell kultur som påstås vara hotad av främmande element. I Tyskland lyder slagordet "Ausländer raus", i Sverige "Sverige åt svenskarna". Den nationella frontens anhängare i Frankrike varnar för en arabisk invasion medan The British

National Party skyller bostadsbristen på immigranterna från den indiska subkontinenten.

Sverige och Norge skiljer sig från andra europeiska länder som Frankrike och Tyskland genom att vänsterflygeln hos denna nationalism är betydligt starkare än högerflygeln. Den svenska EU-debatten ger ju ständiga prov på hur tidigare internationalistiska socialister förvandlats till socialistiska nationalisterna och nu predikar en vänsternationalism som är lika grumlig och enfaldig som sekelskiftets punschpatriotism. Här tas en tillflykt till vad som kan kallas en välfärdsnationalism eller -chauvinism med föreställningen att det egna landet är bäst på alla samhällslivets områden och att det därför gäller att skydda sig mot en farlig omvärld.

Under nejsidans folkomröstningskampanj var huvudtemat både i Sverige och Norge att folket måste skyddas mot utlänningar som hotade att köpa upp våra stugor och hytter, symbolerna för den nordiska suveräniteten. EU utmålades inte bara som ett hot mot vår livsstil och natur. Även den europeiska maten var livsfarlig. Hormoner, konstgödsel och djurplågeri kännetecknade den europeiska matproduktionen medan vår egen var giftfri, enkel och naturlig, baserad på lyckliga kor, harmoniska grisar och fria höns. EU stod för miljöförstöring, smittsamma sjukdomar, droger och billiga viner, smuts, storstäder, centralisering och alienation medan Norden var synonymt med jämlikhet, gemenskap, ren luft, klara sjöar och levande landsbygd. Vår moraliska överlägsenhet betonades gång på gång. Med Sverige och Norge i EU skulle arbetet på att bygga broar mellan världens fattiga och rika länder få ett grundskott. Den norske professorn i socialantropologi Thomas Hylland Eriksen jämförde träffande den norska Nej till EU-rörelsen med FIS, den islamska räddningsfronten i Algeriet. Skillnaderna länderna emellan är visserligen stora. Algeriet är fattigt, varmt, brutalt och desorganiserat, Norge däremot rikt, kallt, fredligt och välorganiserat. Ändå är likheterna mellan de två motståndsrörelserna så påfallande att de inte kan skyllas på tillfälligheter. Både Nej till EU och FIS slåss för "renhet" och gränser, alltså isolering, även om de avgränsar sina världar på olika sätt. För FIS går det en avgrund mellan en ren, moralisk och autentisk islam och den smutsiga omoraliska, alienerade och sekulariserade västvärlden. Där FIS' isolationism är religiös är Nej till EU i Norge och Sverige territoriell. För FIS är islam det rena och äkta, för Nej till EU är det Norge och Sverige. Gemensamt för båda rörelserna är att de anklagar sina regeringar för att ha sålt sig till främmande makter och det internationella kapitalet.

"De fyras gäng" - nationalismen i Östeuropa

I Östeuropa har nationalismen och främlingsfientligheten andra förklaringar: det kalla krigets slut och omvandlingen av det

internationella systemet, det ideologiska tomrum som uppstod efter kommunismens kollaps och den ekonomiska kris som denna lämnade i arv. Som en följd av denna utveckling har ett nytt "de fyras gäng" trätt in på den politiska arenan: nation, historia, religion och identitet.

Den brittiske samtidshistorikern Timothy Garton Ash beskrev i mitten av 80-talet de tjeckiska dissidenterna som stearinljus, vars sken bröt fram under isen. Nu har vi inte bara sett en islossning utan fått uppleva kommunismens härdsälta, men vi har också fått se att det tidigare östblockets sönderfall på intet sätt innebar en garanti för att samlevnaden mellan de tidigare påstådda broderfolken skulle präglas av harmoni och samarbete när de väl kastat av sig det kommunistiska oket. För att citera den polske medborgarrättskämpen Adam Michnik blev livet utan den kommunistiska djävulen inte så lätt som man hade föreställt sig. I stället har man på många håll upptäckt djävulen hos andra.

1989 fanns det två olika teorier om hur utvecklingen skulle komma att gestalta sig efter kommunismens fall.

Den ena - skärseldsteorin - var optimistisk. Enligt denna hade folken i Öst- och Centraleuropa gått igenom en mer än fyrtioårig skärseld under kommunismen och förde nu med sig erfarenheterna av ett lika långt motstånd mot ett påtvingat system. Denna skola borde ha gett tillräcklig insikt och styrka för att tämja nationalistiska krafter och förstå styrkan i ett pluralistiskt system och knyta starka band mellan nationer som i den proletära internationalismens namn tidigare fjärmades från varandra. När den polsk-litauiske nobelpristagaren i litteratur Czeslaw Milosz tillfrågades vad han trodde polackerna lärt sig under alla år med en diktatur blev svaret "Resistens mot dumhet".

Enligt den andra och pessimistiska frysbox- eller törnrosateorin hade kommunismen i stället hållit dessa stater nedfrusna eller nedsövda med alla deras problem. Nu skulle allting börja om på nytt precis som steken på härden började puttra och kocken gav sin kökspojke en örfil när Törnrosa vaknade upp ur sin hundraåriga sömn.

Den senare teorin har på många håll besannats på ett sätt som vi inte kunde föreställa oss i decenniets början. Med historiens återkomst till Östeuropa återuppstod demoner som troddes vara begravna för länge sedan och för alltid. Demokratins år 1989 var också ett massflyktens år. I den största folkvandringen i Europa sedan 1945 begav sig 375 000 tyskättlingar till sitt Sion, 320 000 turkar fann för gott att lämna Bulgarien och uppemot 50 000 ungrare flydde från Rumänien till Ungern. Grunden lades till den postjugoslaviska tragedin.

Av flera skäl är de östeuropeiska nationalismerna mera lättantändliga, emotionella och intensiva än de i väst, där staterna så att säga lekt av sig den nationalistiska rommen. I Västeuropa formades nationalstaterna långsamt genom att centralmaktens auktoritet gradvis utvidgades. I Öst- och Centraleuropa var de resultat av en plötslig utveckling och av centralmaktens kollaps. Efter det första världskriget 1918 ersattes flerfolksstater, som också uppfattade sig som sådana, av nationalstater som inte var sådana. Ingen av staterna i Central- och Östeuropa består av en nationalitet. Endast Tjeckien, Polen och Ungern är någorlunda homogena men de båda senare har potentiella territoriella och etniska konflikter med sina grannar.

Övergångarna från de auktoritära regimer som, med Tjeckoslovakien som undantag, kom till makten efter det första världskriget, via nazistisk överhöghet, världskrig till kommunism och sovjetimperialism förstörde alla positiva gemensamma värderingar. Bakom en förment internationalistisk doktrin skapades i stället nya myter utan att de gamla försvann, samtidigt som nationerna än mer skildes från varandra och den ömsesidiga misstron och okunskapen förstärktes ytterligare. Särskilt ödesdiger blev tendensen att under slagordet antifascism dölja den egna nationens skuld och illdåd. Även den verkliga kampen mot den verkliga fascismen diskrediterades. Från de baltiska staterna till Rumänien har vi kunnat notera hur auktoritära, nationalistiska och militaristiska rörelser under mellankrigstiden och andra världskriget på många håll förhärsligats tillsammans med sina ledare som amiralen Miklós Horthy i Ungern, marskalken Józef Piłsudski i Polen, prästen Andrej Hlinka i Slovakien, diktatorn Ion Antonescu i Rumänien och fascistledaren Ante Pavelic i Kroatien.

Med det tyska enandet legitimerades också nationalitetsprincipen för första gången i Europa sedan det andra världskriget. Det fanns bara etniska grunder för det tyska enandet. "Wir sind das Volk" förvandades till "Wir sind ein Volk". En demokratisk östtysk stat hade i sig varit lika tänkbar som ett demokratiskt Ungern men Walter Ulbricht och Erich Honecker hade misslyckats i sina försök att skapa en särskild östtysk identitet. Det tyska enandet blev nu en nationalistisk signal. Om tyskarna levde i en stat, varför skulle detta då inte gälla alla andra folk som inte var samlade i en nationalstat?

Religionen är en annan komplicerande faktor. Det har sagts att det enda kommunisterna lyckades med under ett mer än fyrtioårigt styre i Tjeckoslovakien var att göra de socialistiska böhmarna till katoliker. Stora grupper kan i det ideologiska vakuum som uppstått komma att söka sin tillflykt till och finna en ny identitet i religionen, något som bär fröet till politiska konflikter med etniska förtecken. Serberna är ortodoxa kristna, albanerna och den största befolkningsgruppen i Bosnien muslimer, kroater och

slovenier katoliker för att ta det jugoslaviska exemplet. Kriget kan lite tillspetsat sägas ha utkämpats mellan ateistiska muslimer, katoliker och ortodoxa.

Öst- och Centraleuropa kontrasterar alltmer mot Sydösteuropa och gränsen är den gamla mellan de habsburgska och ottomanska världerna och mellan katolsk och ortodox kristendom; å ena sidan Polen, Tjeckien, Slovakien, Ungern, Slovenien och Kroatien, å den andra Rumänien, Bulgarien, Serbien, Makedonien och Albanien.

Skillnaden i ekonomisk utvecklingstakt kommer att förstärka denna splittring. Det gamla östblocket är på väg att delas upp i ekonomiska A- och B-lag, en splittring som även den i stora drag följer den gamla kulturgränsen.

Såväl mentalt som materiellt har förstörelsen nått längst i de europeiska delarna av det gamla ottomanska imperiet, där den demokratiska traditionen var svag, om man nu överhuvudtaget kunde tala om en sådan. Kommunisterna där gjorde sig visserligen oberoende av Moskva men detta skedde genom att de baserade sin politik på en nationell myt och kompletterade marxism-leninismen med en aggressiv nationalism. Så var fallet med Tito 1948, Hoxha i Albanien början av 60-talet och Ceausescu i slutet av samma årtionde. Även Shirkov försökte sig på denna politik under slutet av sin tid vid makten i Bulgarien med turk-bulgarernas exodus som följd.

Kommunismens teoretiska internationalism gjorde det omöjligt att binda in nationella idéer och ideologier i ett demokratiskt statssystem på det sätt som har skett i Västeuropa efter kriget. Medan etniska minoriteter åtminstone officiellt accepteras i väst betraktas de med större skepsis och misstänksamhet i de stater som själva är produkter av multietniska imperiers kollaps. Nu har Pandoras ask öppnats och en nationalism dyker upp som inte existerade enligt den realsocialistiska retoriken, även om flera konflikter av denna art var akuta under den så kallade socialistiska gemenskapens epok, som till exempel den ungersk-rumänska kontroversen om Transsylvanien och de bulgarisk-jugoslaviska motsättningarna om Makedoniens rätta hemhörighet och makedoniernas egentliga etniska identitet.

Östeuropéerna har endast erfarenhet av ett utifrån påtvingat internationellt samarbete. De saknar konfliktdämpande erfarenheter från ett verkligt sådant av det slag som vuxit fram i efterkrigstidens Västeuropa från Marshallplanen till EU:s inre marknad. I stället utvecklade de östeuropeiska staterna under den sovjetiska dominansen sina folkekonomier och politiska system i hermetiskt slutna nationella enheter, även om deras regimer påstod sig vara trogna följeslagare av en internationalistisk doktrin. Den sovjetiska ledningen motsatte sig varje form av verkligt ekonomiskt samarbete mellan satelliterna. Arbetsfördelningen

följde inte några ekonomiska principer utan dikterades av politiska beslut som ytterst syftade till att tillgodose ryska intressen. Varje stat var avskärmad från normala kontakter med sina grannar. Relationerna de socialistiska broderländerna emellan kontrollerades strängt på alla plan. Taggtrådsstaket skilde även de kommunistiska staterna från varandra.

I verkligheten skyfflades en rad nationella tvister och konflikter och förtryck av inhemska etniska minoriteter under alla dessa år bara nödtorftigt under ett påstått internationalistiskt täcke. Det kommunistiska systemet förhindrade all utveckling mot kosmopolitiska och postnationella attityder. Förnekandet av nationella skillnader i den internationalistiska socialismens namn eller till förmån för en påtvingad sovjetisk patriotism ledde till att dessa känslor tog sig så starka uttryck när de kunde släppas fria. När folken vaknade ur sin långa kommunistiska narkos, väcktes också som i Jugoslavien de gamla rädslorna, den gamla misstron, de gamla komplexen, det gamla hatet.

Behovet av hjältar, martyrer och nationella myter blev ett livselixir för den nyvunna nationella suveräniteten. I detta låg en frestelse att överbetona den egna särarten för att stärka massornas självkänsla genom en uteslutning och avgränsning och, i fallet Jugoslavien, en demonisering av "de andra" som följd. Identitetsbyggandet gick hand i hand med aggression mot grupper som på olika grunder definierades som minoriteter. Detta försvårade ytterligare den inrikespolitiska stabiliteten eftersom minoriteterna i stater som Slovakien, Rumänien, Bulgarien och Makedonien organiserat sig i partier som enbart engagerar sig för den egna gruppens problem.

Eftersom kommunismen undertyckte nationalismen med samma kraft som den förföljde alla andra ideologier fick den martyrens legitimitet. Nationalismen växte sig dessutom starkast hos alla dem som tidigare tyst fogat sig i sitt öde och underordnat sig det kommunistiska systemet. Nu hatade de kommunisterna för sina förlorade liv och sökte sin identitet och stolthet i nationalismen.

Den tjeckiska författarinnan och sociologen Jirina Siklova har givit en tankeväckande förklaring till detta fenomen. Enligt henne beror det till stor del på att all personlig status tidigare var förknippad med det kollapsade kommunistiska systemet. Efter omvälvningarna ställde människorna sig hänförliga framför reportrarnas mikrofoner för att säga vilka de egentligen var och vilka idéer de bekände sig till, men snart upptäckte de att all deras samhälleliga status var förknippad med det förhatade systemet. En högre utbildning var inte möjlig för en oppositionell, pengar och egendom hade inte kunnat förvärfvas genom hederligt arbete. Vetenskapliga titlar, yrkeskarriärer, utlandsresor, villa och sommarhus, allt förutsatte en konformitet

med det härskande systemet. Dissidenterna uppgick inte ens till en promille av befolkningarna.

Nationalismen frodas nu särskilt bland dem som underordande sig och som skäms över detta. De har en känsla av att ha levt ett förlorat liv i lögn och hatar kommunisterna för allt som de fick tåla i sin passivitet. Nu söker de i stället sin identitet och stolthet i nationalismen. Denna ställer inga frågor som: "Hur har du uppnått allt detta, vilka vägar har du gått". Den som säger att han är slovak, tjeck, polack, ungrare eller rumän definierar inte sig själv utan knyts samman med andra människor som delar samma öde. På så sätt kan den egna skulden glömmas. Den skyldige måste vara en annan.

Det gäller att finna en skyldig som man kan lasta av sina egna skuldkänslor på. Då står den främmande först och närmast till hands. Människorna i det forna östblocket är också uppväxta i ett ständigt sökande efter en fiende: borgare, kulaker, imperialister, klassförrädare, någon som personifierat det onda. För att de skall komma ur nationalismens onda cirkel krävs att de får en egen ny social status som gör slut på deras frustration och därmed även efterhand minskar det nationalistiska tänkandet.

Efter all denna negativism bör i sanningens namn också erinras om att nationalismen även var en positiv och avgörande faktor i 1989 års revolutioner. Den var då en reaktion mot den kommunistiska rörelsens internationalistiska ideologi och användes inte bara som ett mobiliseringsinstrument mot det sovjetiska imperiet utan hjälpte också det nya ledarskapet att bygga upp parlamentariska demokratier under svåra ekonomiska omständigheter. Det fanns då ett behov av en ideologi som kunde skapa en consensus och som kunde förstås av de breda massorna. Nationalismen var den enda som tillgodosåg dessa krav

Mellan "inte längre och ännu inte"

Öst- och Centraleuropa genomgår nu samtidigt en politisk, en ekonomisk och en social omvandling med alla de påfrestningar detta innebär. Nya politiska institutioner kan formellt byggas upp relativt snabbt medan det tar flera år innan effekterna av den ekonomiska omvandlingen märks. Som en katten-på-råttan-råttan-på-repet-effekt påverkar detta i sin tur den sociala omvandlingen, vilket i sin tur får återverkningar på de politiska institutionerna. De nödvändiga förändringarna kan endast genomföras över en längre period, de kommer att gå i otakt och därmed följer politiska problem som försvårar framväxten av ett civilt samhälle.

Den inmarscherande kapitalismen visade dessutom först sitt värsta ansikte. Social polarisering, arbetslöshet, snabb spridning av fattigdom bland breda befolkningslager, skandalpress, porr- och

skräckvideos blev de första påtagliga följderna av omvandlingen och de kom mycket snabbare än de fungerande demokratiska strukturer som man kanske på sina håll måste vänta förgäves på.

Tankemönster och förhållningssätt präglas fortfarande av de löften om ett klasslöst och konfliktfritt samhälle som de kommunistiska regimerna ställde i framtidsutsikt. Kraven från politikernas kundkrets är således desamma men nu förväntar man sig att de kommunistiska löfterna skall uppfyllas med kapitalistiska metoder, dock utan risk för den egna arbetsplatsen och helst utan krav på punktlighet, ansvarskännande, initiativkraft och hårda arbetsinsatser.

De tidigare kommunistiska samhällena befinner sig fortfarande mellan den gamla tidens ordning och en ordning som man ännu inte funnit. För att citera den tyske central- och östeuropakännaren Karl Schlögel balanserar de på en smal balk mellan "inte längre och ännu inte" ("nicht mehr und noch nicht"). Man måste bemästra svårigheter om vars existens man var ovetande och vara beredd att uppge privilegier som man sett som självklara. Det var naivt att förvänta sig att den fram till de fria valen tysta majoriteten skulle ge prov på en önskvärd kombination av politisk mognad och fullständig förståelse för en demokratisk funktionssätt och en beredskap att göra de nödvändiga ekonomiska uppoffringarna.

Reformansträngningarna försvåras ytterligare av att de olika statsorganen, som drillats för att genomföra instruktioner från ett totalitärt parti, över en natt inte har kunnat ersättas av moderna byråkratier vana att verka i en demokratisk miljö. För att lösa de många uppdämda problemen krävs en snabb enighet kring nya och främjande politiska spelregler och framför allt en förmåga att kompromissa samtidigt som det på grund av den låga ekonomiska prestationsförmågan inte finns något fördelningsutrymme.

Med den ekonomiska omställningen följer sociala spänningar, politisk fragmentering, extremism, sjunkande valdeltagande och en minskad legitimitet för de politiska eliterna, vilket leder till en växande intern osäkerhet. Denna tar sig uttryck i oklara partistrukturer och en stor rörlighet bland väljarna som förstärkts av valsysteem med långtgående proportionalitet som i sin tur givit svaga regeringar.

Dessutom har valdeltagandet inte bara varit lågt i dessa länder utan stadigt blivit lägre. Samtidigt kan högt valdeltagande inte användas som demokratisk måttstock. De bästa siffrorna registrerades i de första postrevolutionära valen i Rumänien, Bulgarien och Albanien. Detta berodde dock på att de gamla skrämselmekanismerna automatiskt drev folk till valurnorna och resultaten blev att personer ur den gamla maktapparaten utgick som segrare.

Statsapparaterna är således svaga och diskrediterade just i det skede då behovet av handlingskraft är som störst. Folk betraktar inte någon politisk institution som legitim samtidigt som de kräver att de grupper som sitter vid makten skall vidta omedelbara åtgärder. Det verkliga politiska livet pågår under ytan i former som påminner om den kommunistiska epoken och tiden före denna.

Ett politiskt tomrum har således uppstått. Det måste fyllas för att samhällena på nytt skall kunna komma i rörelse framåt men i den allmänna vilshenhet som nu råder ges gott om utrymme för politiska råttfångare av olika schatteringar. Européer står mot nationalister, parlamentarisk konstitutionalism mot utomparlamentarisk populism, stad mot landsbygd, underrepresenterade arbetare mot en överrepresenterad intelligentsia.

Omvälvningarna var konsumistiska för folkflertalen. Nu känner många att kommunismens kollaps bara skapade nya orättvisor och en ny oligarki. Marknadsekonomi har visat sig betyda permanent arbetslöshet för stora grupper och för dem har längtan efter frihet fått ge vika för krav på en längtan efter den gamla jämlikheten, vilket i sin tur leder till nostalgiska tankar på det kommunistiska folkhemmet och förträngningar av minnet om hur knapert inrett det var. Den nya friheten väger för många lättare än den förlust man tycker sig ha lidit i fråga om social trygghet.

Segrar kommunismen post mortem?

Paradoxalt nog har de som orsakat den ekonomiska och sociala misären nu politiskt kunnat profitera på konsekvenserna av sina tidigare försyndelser. Med exkommunisten Alexander Kwasniewskis seger i det polska presidentvalet i november 1995 befastes en politisk trend i Central- och Östeuropa. Med sin tonvikt på mindre chock och mera terapi har framför allt de reformerade kommunistpartierna kunnat fånga upp de grupper som känner sig svikna. Den ekonomiska och sociala krisen har medfört att vreden över det kommunistiska systemet gradvis avtagit och att realsocialismen framstår om inte i ett förklarat ljus så i en allt bättre dager. Antikommunistisk retorik räcker inte längre för att fånga anhängare utan denna ses alltmer som ett sätt att dölja egen inkompetens. Deklarationer om att en marknadsekonomi skall införas med det snaraste och alla problem därmed lösas har inte längre trovärdighet. I stället drar reformkommunisterna nytta av de nya politikernas misstag och brist på erfarenhet. I Ungern gick det segrande socialistiska partiet i maj 1994 till val under slagordet "Låt experterna komma tillbaka".

I Rumänien leder reformkommunisterna regeringen sedan parlamentsvalen i september 1992. President Iliescu var under Ceausescus epok en prominent kommunist. I Litauen styr det reformerade kommunistpartiet ensamt. I februari 1993 valdes

dessutom dess ordförande Brasauskas med överväldigande majoritet till statschef. I Polen är Kwasniewskis parti, det reformerade kommunistpartiet, sedan valen i september 1993 den starkaste kraften i regeringen. Det ungerska socialistiska partiet fick absolut majoritet i parlamentsvalen i maj 1994. I den ungerska regeringen sitter nu politiker med över 200 års sammanlagt medlemskap i det gamla kommunistpartiet. I parlamentsvalen i Bulgarien i december 1994 fick det bulgariska socialistpartiet egen majoritet. I Slovakien ingår ett kommunistiskt missnöjesparti, arbetarunionen, i Meciaris koalitionsregering. De estniska valen i mars 1995 blev en stor framgång för ett valförbund mellan representanter för den före detta nomenklaturan och den siste ordföranden i estniska högsta sovjets presidium, Arnold Rüütel.

Den tjeckiska republiken är den enda postkommunistiska stat som nu har en högerregering. Tjeckien är dessutom den enda öststat som, bortsett från det forna DDR, genomgått en så kallad lustrationsprocess, det vill säga rensat ut kommunistiska pampar. Samtidigt är tjeckiska republiken den enda stat i Öst- och Centraleuropa med ett kommunistiskt parti som bekänner sig till sitt gamla namn.

Liket tycks således ha fått nytt liv, vilket kommit som en överraskning för alla dem som talade om historiens slut och om kommunismen som ett system som en gång för alla kastats på historiens skräphög. Trots den tydliga trenden innebär valresultaten dock inte att kommunismen hemfört en seger post mortem och att vi nu står inför en "rollback" till den tidigare monolitiska proletära internationalismen. För att citera Adam Michnik så "kommer de gamla vanorna och det gamla systemets folk tillbaka men inte det kommunistiska systemet". Vänsterns popularitet är en reaktion på den svåra ekonomiska och sociala omställningen. Sjunkande levnadsstandard, arbetslöshet, förlorade privilegier, försämrade pensioner har lett till rop på en intervenerande och utjämnande statsmakt och en återställarpolitik. Detta innebär dock inte en längtan tillbaka till ett totalitärt kommunistiskt system utan snarare till en kapitalism med ett mänskligt ansikte.

I Polen och Ungern underlättades kommunisternas comeback också av deras revisionistiska förflutna. Partierna där var inte så diskrediterade som det tjeckiska eller det östtyska. De hade intagit en större distans till Moskva, lättat på den politiska repressionen och liberaliserat ekonomin långt innan systemkollapsen. De sågs således inte som omvända under galgen och de lämnade också makten frivilligt.

Det är således inte extremisterna som segrat utan i stället har nu makten förskjutits till vänster om den politiska mitten efter att tidigare sedan revolutionsåret 1989 ha legat till höger om denna.

Koalitionen mellan reformkommunister och fridemokrater i Ungern bedriver en ekonomisk politik som ligger nära den konservativa regimen Antalls. Under Gyula Horns första besök i Tyskland som statsminister kunde Kohl utan att röda tala om maktskiftet i Ungern som "ett bevis för stabilitet och för Ungerns levande demokrati".

Inte bara det ungerska utan även de tidigare kommunistpartierna i Polen, Slovakien, Bulgarien och Rumänien är förespråkare för medlemskap i EU och - med vissa accentskillnader i graden av entusiasm - även NATO, vilket för väljarna ses som en garanti mot riskerna för ett ideologiskt och politiskt återfall. Framgångarna förklaras också av att de tidigare kommunistpartierna har en fungerande och etablerad partiapparat, medan deras konkurrenter inte bara måst organisera sig från grunden utan drabbats och drabbas av partisplittringar och konkurrens av nya mer eller mindre bisarra inslag som öldrickerpartier.

Även om fanflykten varit stor har ändå de forna kommunistpartierna - med Estland och Lettland som undantag - flest medlemmar. De har dessutom sedan länge inarbetade kontakter med de likaledes mer eller mindre reformerade fackföreningarna. I motsats till de nya partierna förfogar de därför inte bara över stamväljare utan också över en landsomfattande partiorganisation och en partipress. I Ungern är Népszabads landets största dagstidning med en upplaga på 300 000 medan Duma i Bulgarien säljer i en kvarts miljon exemplar. I Polen utgör den tidigare regimtrogna fackföreningen OPZZ med fyra miljoner medlemmar en viktig bas för vänsteralliansen och har också ett sextiotal representanter i sejmen.

I detta avseende är de reformerade kommunisterna mera lika "normala" västliga partier än sina nya konkurrenter. Liksom dessa verkar de dock nu i en för dem helt ny politisk miljö. Medan de tidigare måste lyssna på signalerna från Moskva och inte - med undantag för Rumänien - hade några större möjligheter att bedriva en egen politik och utveckla sig i en nationell riktning, måste deras efterföljare nu anpassa sig till sin egen ekonomiska, sociala, historiska och politiska omgivning om de skall ha några utsikter att överleva. En politik med internationalistiska övertoner som vänder sig till proletärer i alla länder lockar inga väljare. Eftersom villkoren skiljer sig från land till land måste de därför slå in på egna linjer och kommer som en följd härav att utvecklas i olika riktningar. Breznjevdoctrinen, som ledde till inmarschen i Tjeckoslovakien 1968, har definitivt ersatts av Sinatradoktrinen. För att överleva politiskt måste varje parti "do it its way".

I Ryssland, Ukraina och Vitryssland är motståndet mot alltför genomgripande reformer i marknadsekonomisk och pluralistisk riktning utbrett i breda befolkningslager. Detta ger de

förutvarande kommunistpartierna större möjligheter att komma tillbaka med sina gamla program mer eller mindre intakta, när chocken efter kommunismens kollaps väl lagt sig. I Baltikum och merparten av Central- och Östeuropa är situationen annorlunda. Här orienterar sig folken sedan länge mot Västeuropa, ett faktum som kommunistpartiernas arvtagare måste ta hänsyn till om de inte helt skall marginaliseras.

Frågan huruvida de reforminriktade före detta kommunistpartierna i Central- och Östeuropa kommer att lyckas med sin "socialdemokrativering" är ännu för tidigt väckt. De innehåller olika flyglar, "européer" och socialdemokrater av västeuropeiskt snitt som Horn och Kwasniewski, nyfödda kapitalister med rötter i den gamla nomenklaturen, gamla opportunistiska apparatjicks och fackpampar.

Omkring de teknokratiska och pragmatiska partiledningarna samlas nu såväl vänstersocialistiska som socialliberala och nationalistiskt-populistiska strömningar med olika förväntningar på politikens innehåll, en blandning som måste skapa motsättningar. De tidigare nämnda stamväljarna som förblivit sitt parti trogna kommer säkerligen att lägga tonvikten vid det sociala säkerhetsnätet och försöka dämpa reformprocessen medan många nya väljargrupper, inklusive den inte föraktliga del av den tidigare nomenklaturen som nu är privatiseringens vinnare, vill se en accelererad reformprocess.

Regeringsansvaret, med dess krav på konkret handling, kommer säkerligen att skilja de kommunistiska agnarna från det mera socialdemokratiska vetet och leda till partisplittringar där en falang kommer att utvecklas till protestpartier på yttersta vänster- och högerkanterna - nationalsocialister eller "chauvino"-kommunister - medan en annan går vidare på den reformistiska vägen.

Partier som går denna väg skulle kunna stärka den demokratiska sammanhållningen mot politisk, ekonomisk och etnisk nationalism och leda till att de nu osäkra och politiskt hemlösa söker sin trygghet hos dem och inte hos extremister. Som en demokratisk vänster av västeuropeiskt snitt skulle sådana partier kunna spela en konstruktiv politisk roll och tillsammans med liberala och konservativa partier göra populisternas och nationalisternas politiska jordmån mindre fruktbar vid ekonomiska bakslag.

Sammanfattningsvis är de reformerade kommunistpartierna varken så socialdemokratiska som de själva vill framställa sig eller så kommunistiskt belastade som de ibland påstås vara av sina belackare. Deras framgångar är inte ett hot mot demokratin i Öst- och Centraleuropa utan detta kommer från annat håll och rör snarare frågan vilken form av kapitalism dessa stater kommer att

få, en problemställning som föreföll otänkbar bara för sex år sedan.

Det är således inte ett kommunistiskt återfall som hotar de nya demokratierna i Öst- och Centraleuropa. Med varierande styrka ligger hoten i stället i en italiensk utveckling - korrupta regimer som kontrolleras av maffialiknande nätverk med nationalistiska och fascistiska extrempartier som opposition. Konfliktlinjerna går inte längre mellan kapitalism och socialism eller mellan vänster och höger utan mellan valet av två vägar - en demokratisk, pluralistisk och tolerant och en nationell, centralistisk och auktoritär.

EU-medlemskap som piska och morot

I Öst- och Centraleuropa är nationalismen mycket mera explosiv än i Västeuropa där nationerna utvecklades i samklang med gradvisa och fundamentala sociala, ekonomiska och politiska förändringar. I öst har nations- och statsbildningen inte följt samma parallella spår. Under mellankrigstiden blev nationalismen i stället ett slags statsreligion som utnyttjades för att avvända uppmärksamheten från sociala, ekonomiska och politiska problem. På många håll finns risken att denna process nu upprepas.

Faran för en återgång till strukturerna från tiden före andra världskriget med de nationella rivaliteterna, territoriella konflikterna samt en återuppväckt antisemitism skall förvisso inte överdrivas men den är reell och måste tas på allvar på många håll även utanför det tidigare Jugoslavien.

Framför allt vad övriga Balkan beträffar kan frysbox- eller törnrosateorin ännu inte avskrivnas. "Tillbaka till 1800- i stället för fram mot 2000-talet" kan mycket väl bli det sena 1990-talets slagord i denna del av Europa. Det finns en risk att den europeiska idén där kommer att ses som främmande. I det första fritt valda rumänska parlamentet utropades till exempel inte revolutionsdagen den 22 december till nationaldag utan den första december. Denna dag 1918 bildades "Storrumänien". Av detta rike tillhör norra Bukovina nu Ukraina, Bessarabien utgör huvudparten av Moldova och södra Dobrudja ligger i dag i Bulgarien. I Sofia har man visserligen erkänt den makedonska staten men inte existensen av en makedonsk nation för att ta ett annat exempel.

Förhoppningen om ett medlemskap i EU är en central faktor för att kursen mot demokrati och marknadsekonomi skall upprätthållas. Visionen av ett sådant tjänar som både morot och piska och har varit ett kraftigt incitament för att göra lagar och politiska och ekonomiska institutioner EU-kompatibla. Detta har i sin tur lett till ekonomiska reformer i en skala och med sociala kostnader som knappast skulle varit tänkbara i ett EU-land under en lika kort tidsrymd.

Ekonomisk tillväxt och ett framväxande välfärdssamhälle kommer att stärka det pluralistiska samhället, främja framväxten av demokratiska organisationer och institutioner och undergräva tilltron till den slutna etniska staten. Det nationalistiska alternativet förlorar i attraktionskraft när folk kan börja hoppas på en bättre framtid.

Om medlemskapet däremot faller bortom den politiska horisonten stärks icke-demokratiska och nationalistiska krafter. Det vore därför ett misstag av EU att göra upp en rankinglista eller en turordning och det vore katastrofalt för den europeiska utvecklingen om några stater utpekades som europeiska och därmed privilegierade, medan andra förpassades till en evig tillvaro utanför den europeiska gemenskapen.

En utvidgning som skär genom etnonationella gränser skulle dessutom kunna bli direkt destabiliserande. Om till exempel Ungern blir medlem av EU medan Slovakien, Rumänien och även Serbien ges budskapet att de inte har någon europeisk hemhörighet skulle EU:s yttre gränser, i synnerhet vad gäller Slovakien, gå genom områden som etniskt är rent ungerska med de risker för irredentism som detta skulle medföra. Å andra sidan blir en godtagbar hantering av minoritetsfrågorna ett villkor för rumänska och slovakiska medlemskap i EU.

Enligt Romfördraget är gemenskapen öppen för alla demokratier i Europa. Efter diktaturernas fall i Sydeuropa tog EG ett ansvar för den demokratiska utvecklingen där. På samma sätt kan EU nu medverka till en positiv ekonomisk och politisk utveckling i Öst- och Centraleuropa.

Vad östutvidgningen beträffar måste EU därför återvända till och besinna sitt ursprungliga mål att göra krig och konflikter mellan folken i Europa omöjliga. Av detta skäl måste unionen utvidgas österut på ett sådant sätt att inga nya permanenta gränser dras. Detta kan ske genom individuella förhandlingar över en längre tidsperiod där ingen stat a priori känner sig utesluten. Det finns ingen anledning att förneka att problemen är formidabla. Medlemskap för folkrika agrara länder som Polen och Rumänien kräver en radikal omläggning av jordbrukspolitiken mot lägre stödnivåer. Bidragen från EU:s struktur- och regionalfonder kan heller inte hållas i närheten av dagens nivåer med de politiska följderna detta får i de nuvarande medlemsstaterna.

Om Europa förblir delat kommer det å andra sidan ständigt att vara utsatt för effekterna av tumult och konflikter i dess östra halva med stora påfrestningar som följd. Genom att integrera de nya demokratierna i den takt som dessa är mogna för kommer EU inte bara att befästa demokratin österut utan också stärka sin egen enhet.

Påven Johannes Paulus talar ofta om ett Europa med två lungor. Dagens Europa kan också betecknas som två kommunicerande kärl. Integrationen kan spridas från väst till öst men samtidigt kan fragmenteringen spridas i den motsatta riktningen. Stabilitet i Västeuropa förutsätter också stabilitet i Central- och Östeuropa. Även Balkan måste därför europeiseras på det att Europa inte måtte balkaniseras.

Kapitel 7

I VÄNTAN PÅ BARBARERNA - DEN EUROPEISKA ENHETSTANKEN FRÅN DANTE TILL DELORS

Medeltidens europeiska enhetsplaner

- Gemensamma europeiska rättsregler och en gemensam utrikespolitik
- En gemensam europeisk armé och en gemensam budget
- Ett skiljedomsförfarande för att säkra freden
- Sanktioner mot avtalsbrytare
- En internationell domstol

Denna katalog är inte en av svenska EU-motståndare sammanställd lista över de farligheter som påståtts hota den svenska nationen. Förslagen framfördes nämligen redan år 1461. Då skickade den böhmiske kungen Georg Podiebrady ett sändebud till Paris med detta förslag om ett europeiskt fredssystem och statsförbund. Podiebradys förslag kan ses som det första praktiska politiska europainitiativet. Syftet var i första hand att möta den den turkiska faran. En förutsättning för detta var i sin tur att onödiga krig kunde undvikas och som ett organ för detta fredsförbund föreslogs en "Congregatio Concordiae", en slags europeisk exekutiv. Denna skulle inte upphäva den nationella suveräniteten utan omröstningarna skulle ske enligt en nationsprincip. Dess säte skulle först förläggas till Basel för att sedan vart femte år flytta till en annan europeisk stad. Podiebrady föreslog även att ett förbundsrad skulle inrättas.

Förutom Böhmen ställde sig Polen och Ungern bakom fördragsutkastet men den franske kungen lät förslaget försvinna i sina arkiv. Planen blev även fördömd av påven som inte ville få sin makt försvagad. Tiden var inte mogen för förslag som var så radikala att de framstår som alltför långtgående även för det sena 1900-talets nationalstater.

Ändå var tankarna inte nya. Redan 150 år tidigare tilldelade Dante (1265-1321) i sin "De Monarchia" påven rollen som Guds fullmäktige. Vid hans sida fanns det inte någon plats för av furstar styrda suveräna småstater, eftersom ett sådant system endast skulle leda till kaos. Samtidigt förordade Dante en åtskillnad mellan den andliga och den världsliga makten. Europa skulle stå politiskt enat under ledning av den tysk-romerske kejsaren, i vars välde Italien framstod som "Europas ädlaste landskap". Enligt Dante var en universell monarki - överordnad staternas förbund men under bevarande av deras särarter -

oundviklig för fredens bevarande. Kejsaren själv härskade över människorna genom den högre insikt som han fått av naturen.

Pierre du Bois, samtida med Dante, utarbetade en plan för ett europeiskt statsförbund som skiljde sig från dennes idéer genom klarare föreställningar om de politiska möjligheterna. Du Bois, som var kronjurist hos den franske kungen Filip den sköne, krävde en federation med en skiljedomstol och ett furstekoncilium. Han motiverade detta med de framväxande nationalstaternas svaghet. Fred mellan de kristna folken var den viktigaste förutsättningen för korstågens framgång menade han. En övernationell skiljedomstol måste därför inrättas för att skapa lagar som kunde lösa konflikter mellan furstarna. Straffpåföljd för krig mellan de kristna borde införas. Det kristna samhället måste enas men han höll inte tanken på en universell monarki för genomförbar. I sitt verk "De Recuperatione Terrae Sanctae" pläderade han i stället för ett europeiskt statsförbund.

Man finner alltså redan hos Dante och Pierre du Bois på 1200-talet två grundlinjer som sedan dess präglat tankarna på ett europeiskt enande. Den ene försvarar ett centralt styre, den andre vill föra de framväxande nationalstaterna närmare varandra i en federal ordning.

Dessa de första politiska europamodellerna kan sägas ha uppstått i spänningarna mellan kyrka och stat ("imperium et sacerdotium"). Mellan det universella kejsardömet och påvemaktens universella anspråk framträdde de framväxande nationerna alltmer som en tredje kraft.

Europa som ett kristet statsförbund

Varken Pierre du Bois eller Georg Podiebrady använde någonsin begreppet Europa i sina enhetsplaner. Som nämnts i bokens första kapitel gjorde däremot påven Pius den andre det när han år 1458 manade till kamp mot de islamska turkarna. Förutsättningen för en sådan kamp var dock att rivaliteten mellan de nya europeiska nationalstaterna åtminstone temporärt upphörde. Även en rad andra enhetsplaner under denna tid hade samma ledmotiv; fred mellan de kristna, kamp mot en dominerande makt i Europas centrum samt en återerövring av det Heliga Landet. Alla kristnas enhet mot muslimerna betonades och redan då väcktes den än i dag aktuella frågan om Turkiet har en hemhörighet i Europa eller inte.

På 1500-talet krävde humanister av olika nationaliteter att de europeiska furstarna skulle enas, då i första hand just mot bakgrund av den turkiska faran. Det ständiga krigandet de europeiska härskarna sinsemellan sades vara skadligare för Europa än turkarnas attacker. Den nationalistiska grundtonen var dock ofta påfallande. Den franske humanisten Guillame Postel till exempel ville omvända turkarna till kristna och sedan få hela

världen samlad under en enda furste i ett enda rike. Denne furste skulle givetvis vara Frankrikes konung.

Reformationen och de därpå följande religionskrigen slog sönder alla europeiska enhetstankar. Med motreformationen och det trettioåriga kriget tog de nationalistiska elementen överhanden och den spirande europeiska gemenskaps känslan kollapsade. Undantag fanns dock. Den italienske filosofen Tomaso Campanella (1568-1639) varnade för att Europa nu skulle stå försvarslöst mot turkarna och förespråkade en europeisk federation. En gång frammanades faran österifrån. I detta politiska klimat pläderade fransmannen Emeric Cruc, för ett politiskt status quo i Europa. Hans motivering var att kriget ändå alltid slutade utan vinst för någondera parten. Detta önskvärda status quo skulle säkras genom en permanent internationell skiljedomstol med säte i Venedig. Cruc, föreslog dessutom enhetliga europeiska längd- och viktmått som ett första steg för att motverka den begynnande nationella protektionismen och skydda frihandeln.

Konkret förespråkade han en långtgående federalism byggd på små enheter. De europeiska staternas olika storlek var enligt Cruc, ett av huvudproblemen i den europeiska politiken. Därför borde mindre men lika stora stater skapas. Dessa skulle inte bara vara lättare att administrera utan i mindre politiska enheter skulle fria samhällen enligt Cruc, lättast kunna förverkliga sig själva för att nu använda en svensk nutidsklyscha. Byggstenarna i ett förenat Europa skulle inte utgöras av territorialstater utan av mindre, effektivt förvaltade provinser. I ett sådant system skulle skillnaden mellan under- och översåtar försvinna och alla utvecklas till "statsmedborgare". Tankarna går osökt till den nu så aktuella subsidiaritets- eller närhetsprincipen eller till dagens Schweiz: en rad av små kantoner, där medborgarna direkt kan delta i utövningen av sina politiska rättigheter. Cruc, presenterade sina idéer 1623.

15 år senare lade hertigen av Sully fram sitt utkast till vad som kallades "le grand dessein de Henri IV". Målsättningen var att skapa ett kristet europeiskt statsförbund, "la République très chrétienne". I detta skulle 15 stater ingå: sex arvmonarkier: Spanien, England, Frankrike, Lombardiet, Danmark och Sverige; fem valmonarkier, det Heliga romerska riket, Kyrkostaten, Böhmen, Ungern och Polen och slutligen fyra republiker, Venedig, det Italienska förbundet, Schweiziska edsförbundet och de Förenade nederländerna. För Ryssland fanns således ingen plats. I spetsen för detta förbund skulle ett råd med 60 medlemmar stå med uppgiften att bland annat utarbeta en europeisk folkrätt. Vidare föreslog Sully att sex regionala råd skulle inrättas, mot vars beslut besvär skulle kunna framföras inför rådsförsamlingen.

Sully lade även fram ett konkret förslag om en europeisk arm, omfattande 50 000 ryttare, 250 000 infanterister, 200 kanoner och

120 krigsfartyg. Den skulle upprätthålla den interna ordningen i den kristna republiken och därför kunna intervensera i delstaterna men den skulle även skydda medborgarna mot härskarnas godtycke. Dess utrikespolitiska uppdrag skulle bestå i att driva ut turkarna från Europa. Sully framförde också idén att Ungerns, Polens och Böhmens konungar borde väljas av andra europeiska konungar eftersom de även försvarade det övriga Europa mot turkarna.

Sju år senare, det vill säga 1645, presenterade den mähriske pedagogen Johann Amos Comenius en enhetsplan med en kulturell och religiös bas. Första steget i denna var att förena det europeiska vetandet genom att förbättra läroplanerna under ledning av en internationell akademi. Comenius såg ett fritt informationsflöde som en grundförutsättning för ett europeiskt enande. Detta skulle sedan följas av ett politiskt samarbete inom ramen för nya internationella institutioner. Som en slutpunkt i enhetsprocessen skulle så kyrkorna försonas och grunda ett gemensamt "världskonsistorium". Med detta enhetsprojekt baserat på kulturellt, politiskt och religiöst samarbete framstår Comenius inte bara en som föregångsman för den europeiska enhetsprocessen utan även för den ekumeniska rörelsen.

Enhetsstanken som en freds- och rättsordning

En fjärde enhetsplan framfördes 1692 av William Penn, grundaren av den amerikanska staten Pennsylvania. Penns plan utarbetades mot bakgrund av hans upprördhet över de grymheter som begåtts under det trettioåriga kriget och de framväxande fransk-tyska motsättningarna och den framlades i samband med att Ludvig XIV angrep Pfalz. I sin "Essay towards a present and future peace in Europe" drog han upp riktlinjerna för ett europeiskt nationernas förbund med en uttalat demokratisk grundsyn och tro på att en europeisk fredsordning endast kan åstadkommas med hjälp av demokratiskt tillsatta regeringar och med en stark betoning av alla människors lika rättsvärde.

Den nya europeiska freds- och rättsordningen skulle utarbetas av en mellanstatlig församling som möttes årligen. Besluten skulle tas med trefjärdedels majoritet och med hjälp av vägda röstetal som skulle återspegla de deltagande staternas relativa styrka. Ingenting är således nytt under den europeiska solen. Enligt Penn skulle Tyskland förfoga över 12 röster, Frankrike och Spanien vardera 10, Italien 8, England 6, Sverige, Polen och Nederländerna vardera 4, Portugal, Venedig och Danmark vardera 3, Schweiz 2 samt slutligen Kurland och Holstein vardera en röst. Om Turkiet och Ryssland i en framtid bleve medlemmar skulle de få 10 röster vardera.

Penns plan har även sitt intresse genom den betydelse som han gav de ekonomiska förhållandena. Representationen i hans europeiska råd baserades inte på någon uppskattning av politisk makt utan på

skatter, export och import. Penn ägnade mycken uppmärksamhet åt kritiken mot hans pacifistiska idéer, till exempel att militärernas "arbetsplatser" skulle gå förlorade. Hans motargument var att freden skulle skapa ny sysselsättning.

1712 presenterade abbé de Sainte-Pierre i sina "Memoires pour rendre la paix perpetuelle en Europe" ett annat av pacifistik grundsyn präglad projekt som skulle säkra den eviga freden i Europa. Abboten föreslog inget mindre än militärens avskaffande. Han krävde vidare att alla härskare skulle nöja sig med sina territoriella innehav. Varje stat i det europeiska förbundsrad han ville se upprättat skulle få en röst, oavsett om det rörde sig om Frankrike eller en stadsstat som Genua. En absolut förutsättning för att freden skulle kunna säkras och de enskilda staternas suveränitet begränsas var en förening av de kristna makterna på federalistisk grund, varvid även Saint-Pierre genomgående underströk "den turkiska faran" för att ge sina förslag eftertryck. Han betonade också vikten av att en gemensam europeisk kultur växte fram som en bas för samhörighetskänslan.

I den tyske filosofen Immanuel Kants berömda verk "Zum ewigen Frieden" (1795) är grundtanken att en varaktig europeisk fred endast kan garanteras genom en federation av de europeiska staterna baserad på folkrättens principer. I sin andra "Definitivartikel" krävde Kant att ett federalistiskt statssystem gradvis skulle utvecklas till att omfatta alla stater som därefter skulle kunna leva i fred och frihet på folkrättens grundvalar. Enligt Kant måste freden "stiftas". Utöver ett förbud mot inblandning i andra staters inre angelägenheter och krav på gränsernas okränkbarhet krävde han ett förbud för alla krig och en total avrustning av alla stående arm,er. Kants mål var ett federalt "Völkerbund" inte en enhetlig "Völkerstaat".

Kraven på europeisk enhet framfördes med entusiasm från många håll under revolutionsåret 1848. Vid fredsörelsekongressen i Paris ett år senare propagerade dess ordförande den franske författaren Victor Hugo för upprättandet av ett Europas förenta stater med respekt för individens rättigheter och politisk demokrati som bärande pelare.

Samma krav framfördes när ryssarna krossade den polska revolten 1863 och när serberna reste sig mot den turkiska överhögheten 1876. Denna senare blodiga händelse fick än en gång Victor Hugo att plädера för en europeisk federation. De grymheter som begicks i Serbien visade att Europa behövde "en europeisk nationalitet, en enad regering, ett stort broderligt skiljedomsförfarande, en demokrati i fred med sig själv". Hugo förklarade även med patos att "inget slaveri går upp emot gränsernas. Mellan gräns och band kan likhetstecken sättas. Hugg av bandet, utplåna gränserna, avskaffa tulltjänstemännen, avskaffa soldaterna, med andra ord var fria så tillfaller Er freden".

Hugos landsmän Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865) kan betraktas som den europeiska federalismens förste teoretiker. Han ställde sig negativ till en konfederation mellan stora stater och förespråkade i stället en "confédération de fédérations", det vill säga en europeisk sammanslutning av federativa statsbildningar. Proudhon såg i första hand en europeisk federation som ett storleksproblem. Alltför stora oöverblickbara enheter måste undvikas och Proudhon använde sig av Frankrike som ett skräckexempel, där den centrala makten i Paris roffat åt sig alla befogenheter. Den ursprungliga med den egna provinsen förknippade nationalkänslan föll i sådana system offer för en konstlad nationalism. I de stora nationerna led regionerna av centralmaktens maktfullkomlighet. På samma sätt skulle såväl nationerna som regionerna i ett enat Europa lida under en maktfullkomlig europeisk monarki.

Europa fick därför inte utvecklas till ett Frankrike i kolossalformat. I stället borde Schweiz stå som modell, där kantonerna själva skötte sina inre angelägenheter utan order från någon centralmakt. I Proudhons Europa skulle man således kunna leva som såväl smålänning, svensk och europ, och hans modell har slående likheter med det regionernas Europa som nu spelar en alltmer framträdande roll i europadebatten.

En förbundsstat saknade de imperialistiska tendenser som karaktäriserade centraliserade stater men den måste enligt Proudhon byggas upp gradvis genom att geografiskt närbelägna och kulturellt besläktade stater först slöt sig samman. Dessa enheter skulle sedan i sin tur sammansluta sig och resultatet i förlängningen bli en konfederation av federationer. En absolut förutsättning för en sådan utveckling var i sin tur att de sociala skillnaderna medborgarna emellan utjämnades. Därför borde produktionssystemet förändras och vila på kooperativ grund.

Den ryske anarkisten Bakunin resonerade i liknande banor. Varje federation måste bygga på en långtgående decentralisering och på medlemmarnas självständighet: "Varje individ, varje sammanslutning, varje kommun, varje provins, varje region, varje nation har den absoluta rätten att förfoga över sig själv, att sammansluta eller inte sammansluta sig, att alliera sig med vem de vill och bryta allianserna utan någon hänsyn till vad man kallar hävd eller till vad grannarna tycker. Rätten till fri anslutning och likaledes till fritt utträde är den främsta, den viktigaste av alla politiska rättigheter, utan den skulle federationen aldrig bli annat än en maskerad centralisering". Samtidigt hävdade dock Bakunin att utträden ur en sådan federation i praktiken skulle bli omöjliga eftersom de nationella enheterna då skulle vara fritt bildade och inte längre vara resultat av våld eller historiska lögn. En grundläggande förutsättning för hela projektet var därför att den etablerade samhällsordningen först störtades.

Andra unions- och federationstankar med anspråk på att garantera en varaktig europeisk fred presenterades av fransmannen Constantin Pecquers, den i Frankrike bosatte ryssen Jacques Novikov och skotten James Lorimer. Den senare förespråkade en federalisering av Europa i form av ett europeiskt parlament med två kamrar och vittgående befogenheter som till exempel att reglera gränsfrågor.

Mellankrigstidens enhetsplaner

1914 blev ett dramatiskt bakslag för alla dessa strävanden men ganska snart efter det första världskrigets slut framfördes en rad nya konkreta förslag om Europas enande. 1923 publicerades det paneuropeiska manifestet av den österrikisk/japanske greven Richard Coudenhove-Kalergi.

Den paneuropeiska rörelse som han bildade och som hade sitt centrum i Wien verkade för upprättandet av ett politiskt och ekonomiskt statsförbund i Europa, dit varken Storbritannien eller Sovjetunionen räknades. Som ett första konkret steg mot "Paneuropa" föreslog Coudenhove-Kalergi upprättandet av en europeisk tullunion som skulle utgöra basen för en inre europeisk marknad. Drivkrafterna var de traditionella, dels nödvändigheten av att skapa en europeisk fredsordning, dels Europas behov av enighet inför yttre fiender. Framstegen inom kommunikationsväsendet var en drivkraft:

"Genom den ständiga minskningen av de relativa avstånden blir länderna allt mindre och folken kommer allt närmare varandra. Om den politiska tekniken inte anpassar sig till kommunikationsmedelns utveckling måste spänningen dem emellan resultera i fruktansvärda katastrofer. Folkens närmande i tid och rum måste följas av ett politiskt närmande om sammanstötningar skall förhindras".

Världen skulle enligt Coudenhove-Kalergis övertygelse snart vara uppdelad i fem regionala makter; Sovjetunionen, Panamerika, det brittiska imperiet, Japan/Kina och Paneuropa. Genom en kontinuerlig dialog inom ramen för Nationernas Förbund skulle en stabil maktbalans mellan dessa kraftcentra kunna etableras. Paneuropa var en politisk nödvändighet om Europa i framtiden ekonomiskt, politiskt och militärt skulle kunna mäta sig med USA, Japan, Sovjetunionen och Storbritannien. Enligt Coudenhove-Kalergi hade Storbritannien "vuxit ur" Europa och blivit en politisk kontinent för stor för att ingå i Paneuropa. Relationerna mellan Paneuropa och öriket skulle emellertid präglas av samarbete och ömsesidiga försvarsgarantier och båda skulle tjäna "den europeiska kulturella uppgiften" - det vill säga europeisera andra delar av världen. Storbritannien skulle göra detta genom att kontrollera sina kolonier och Paneuropa genom att förse dem med mänskligt råmaterial för deras utveckling. Storbritannien skulle också agera

medlare mellan Paneuropa och Panamerika eftersom alla tre delade samma kultur och samma demokratiska värderingar.

Coudenhove-Kalergis planer kan sägas utgöra ett direkt svar på den tyske filosofen Oswald Spenglers bok "Untergang des Abendlandes" (Västerlandets undergång) som fick en enorm genomslagskraft när den kom ut 1918: "Europas nedgång är politisk, inte biologisk. Europa dör inte av ålderdomskrämpor utan därför att dess invånare dödar och förstör varandra med den moderna vetenskapens instrument.... Europas folk är inte senila- det är bara deras politiska system som är senila. Så snart som de senare radikalt har förändrats kan och måste den sjuka kontinentens totala tillfrisknande komma till stånd".

I en senare bok "Europa erwacht!" (Vakna Europa!) gör Coudenhove-Kalergi upp med de nazistiska föreställningarna och avvisar alla tankar på nationerna som objektiva av naturen givna enheter. Med japansk moder och österrikisk fader avfärdade han alla blodsbandsteorier som nonsens. Det fanns inga rena raser i Europa. Alla européer var kusiner och alla försök att dela upp den vita rasen i undergrupper var därför ovetenskapligt nonsens. Nationer kunde blomstra och existera utan ett gemensamt språk, vilket Belgien och Schweiz var exempel på.

Nationerna kunde bäst jämföras med skolor där eleverna präglats av sina lärare. Nationalismen hade blivit en ersättningsreligion för borgarklassen i dess kamp för frigörelse från adel och kyrka. Den obligatoriska skolan hade bidragit till att göra nationalismen till ett massfenomen och lett till nationalistisk megalomani men en riktig undervisning kunde också sätta alla nationella kulturernas gemensamma europeiska rötter i strålkastarljuset och visa att alla européer var grenar på samma träd. Folk skulle då känna en patriotism på flera nivåer, harmoniskt inflätade i koncentriskt cirklar från familj och by via landskap och land till Europa - det verkliga moderlandet.

Paneuropas fiender skulle därför återfinnas bland kommunisterna på den extrema vänstern och bland militarister och chauvinister på den yttersta högern men framför allt inom de grupper som var beroende av tullgränser och ekonomisk protektionism för sitt eget välbefinnande. Coudenhove-Kalergi satte därför sitt främsta hopp till de socialdemokratiska rörelserna i Europa. En bred koalition av demokrater över alla Europas gränser var en nödvändighet i det gemensamma försvaret mot extremister till vänster och höger.

En rad andra mer eller mindre genomtänkta förslag om Europas framtida enhet presenterades under 1920-talet. Dansken C.F. Heerfordt pläderade till exempel i boken "Et nyt Europa" för att de skandinaviska folken skulle ta initiativet till "Anglo-European United States". Denna skapelse skulle ha gemensamma

försvarsstyrkor och en tullunionen skulle lägga grunden för en gemensam ekonomisk politik.

Mest uppmärksammat blev det förslag om ett europeisk statsförbund som den dåvarande franske utrikesministern Aristide Briand 1929 lade fram i Nationernas Förbund. I detta, som utarbetats av hans sekreterare, poeten och den blivande nobelpristagaren i litteratur, Saint-John Perse, förespråkade Briand en "federal länk" mellan Europas stater. Faktorer som gemensam rasbakgrund, gemensam civilisation och geografisk närhet borde få de europeiska staterna att samarbeta i stället för att bekämpa varandra.

De konkreta förslag som skulle fylla visionen med innehåll var dock inte särskilt långtgående. De europeiska regeringarna skulle förbereda och ratificera ett fördrag som baserades på principen om en europeisk "moralisk union" och som bekräftade den europeiska solidariteten. Detta fördrag skulle vidare förpliktiga de europeiska regeringarna att hålla regelbundna möten. Samarbetets kärna skulle utgöras av en europeisk konferens. De löpande ärendena mellan dess möten skulle skötas av en permanent politisk kommitté, med ett eget sekretariat. Samarbetets målsättningar skulle bekräftas formellt och det skulle sträcka sig från tullöverenskommelser till sjukvård och akademiska och politiska utbytesprogram. De ekonomiska frågorna måste underordnas politiken. Ett politiskt närmande Europas stater emellan såg Briand som en förutsättning för skapandet av en gemensam europeisk marknad.

Denna föreslagna europeiska union gavs således inga överstatliga kompetenser. Briand betonade i stället att den inte skulle ses som en rival till Nationernas Förbund och medlemskap i detta uppsattes som ett villkor för medlemskap i den europeiska unionen. Samarbetets grundläggande syfte var "enighet, inte enhet". De enskilda staternas suveränitet skulle inte inskränkas. I grund och botten föreslog Briand således om en löslig konfederation. De europeiska regeringarna uppmanades att ge sitt svar på förslagen. Kommentarer sträckte sig inte utöver allmänna artighetsfraser. NF-medlemmarna såg ingen anledning att skapa en konkurrerande organisation. Några regeringar ansåg att politiken skulle överordnas ekonomin, andra hävdade motsatsen. Några stater ville dra in Turkiet i denna europeiska process medan Tyskland och Italien även ville se Sovjetunionen som medlem.

Kort efter det att förslaget presenterats i september 1930 försökte Briand få Nationernas Förbund att upprätta ett europeiskt råd som ett första steg i processen men framför allt på grund av brittiskt motstånd gick NF inte längre än att under sina auspicier inrätta en kommission för att under Briands ledning studera frågan om en europeisk union. Denna kommission höll endast ett par möten innan dess verksamhet somnade in.

Trots att utgångspunkten för Briands paneuropeiska projekt var att den nationella suveräniteten inte skulle inskränkas misslyckades det ändå av en rad orsaker. De ledande politiker som tänkte i liknande banor hade redan försvunnit från den politiska scenen när förslaget lades fram. Den tyske utrikesministerna Gustav Stresemann, som Briand delat Nobels fredspris med 1926, hade dött tre år senare och Briand gick själv bort 1932. Det brittiska motståndet mot idén var starkt och många stater var inte benägna att trotsa London. Den ekonomiska depressionen blev ett annat grundskott för projektet. Massarbetslöshet och social oro tvingade regeringarna att vidta protektionistiska åtgärder och som en följd av den ekonomiska krisen vann nazismen alltmer mark i Tyskland. När Hitler gripit makten där 1933 fanns inte längre rum för Briands eller Coudenhove-Kalergis federala id,er. Den tyska avdelningen av paneuropeiska unionen upplöstes och dess litteratur sattes på den förbjudna listan. Nu gällde ett annat europeiskt enhetsprojekt, Hitlers Neuropa.

Vägen till EU

Redan innan det tusenåriga riket definitivt kollapsat diskuterades planer på hur Europas enhet skulle kunna förverkligas efter kriget.

I augusti 1943 deklarerade Jean Monnet, då medlem i den franska nationella befrielsekommittén, att en varaktig fred vore omöjlig om de europeiska staterna efter kriget åter slog in på den tidigare nationalistiska vägen med den prestigepolitik och ekonomiska protektionism som ovillkorligen skulle följa i en sådans spår.

I juli 1944 krävde de europeiska motståndsrörelserna i en gemensam deklARATION att en europeisk regering som stod över de nationella skulle bildas, att en europeisk domstol skulle grundas och att en gemensam europisk armé skulle byggas upp. Efter kriget drogs i stället en för den europeiska historien ny gräns mellan Väst- och Östeuropa och genom det delade Tyskland. I Västeuropa uppstod talrika sammanslutningar och föreningar som verkade för europeisk enhet. Dessa europarörelser hade inte bara olika allmänpolitiska och ideologiska inriktningar utan även helt olika uppfattningar om hur ett framtida förenat Europa borde gestaltas och om vilken väg som snabbast förde till målet.

Två huvudlinjer kunde dock avtecknas. Å ena sidan pläderade en "traditionalistisk" riktning för att nationalstaten skulle bibehållas, även om man erkände nödvändigheten av ett närmare samarbete på det ekonomiska området. Å andra sidan förespråkade "federalisterna" en europeisk förbundsstat med Schweiz eller USA som förebild.

Traditionalisterna ville framför allt se ett samarbete när det gällde återuppbyggnaden av förstörda städer, industricentra och kommunikationsleder. För dem var nationalstaten enda tänkbara ram för denna uppgift. Federalisterna däremot hävdade att en betoning av och ett fasthållande vid nationalstaterna och ett återupprättande av den tidigare politiska ordningen i Europa bara skulle sluta i ett nytt kaos.

Även vad samarbetsstrategin beträffar gick meningarna i sär. Å ena sidan förespråkades att enhetsprocessen borde inledas på det ekonomiska området. Med sin tekniska karaktär var detta samarbete mindre utsatt för konfliktrisker och det syftade också till att lösa de för de europeiska befolkningarna mest angelägna problemen. Materiella orsaker till nationella konflikter skulle på så sätt stegvis reduceras. En sådan funktionell strategi var förenlig med nationalstatens fortbestånd och därför acceptabel för traditionalisterna. Samtidigt såg även många federalister den som ett led i deras strävanden eftersom det ekonomiska samarbetet enligt deras uppfattning på sikt skulle undergräva nationalstaternas kompetenser.

Andra federalister hävdade emellertid att en åtskillnad mellan tekniska och politiska regeringsfunktioner inte var möjlig och att ett samarbete som endast inriktades på mindre konfliktfyllda områden bara kunde lösa andra rangens konflikter. En varaktig fred kunde bara åstadkommas om de stora politiska konflikterna fick sin lösning och detta var bara möjligt inom ramen för en europeisk politisk union.

Enligt federalisterna skulle nationalstaternas egoism på nytt framkalla svåra internationella konflikter. Freden kunde därför bara säkras genom att stora delar av den tidigare nationella suveräniteten fördes över till en europeisk förbundsstat. För traditionalisterna var en sådan utveckling varken önskvärd eller möjlig. De nationella regeringarnas auktoritet och legitimitet hade sin bas i befolkningens nationella solidaritet och förbundenhet med den egna staten. Denna sammanhållning kunde inte utan vidare upplösas och föras upp till en europeisk nivå. Om försöket gjordes skulle ett farligt politiskt vakuum uppstå. Samarbete mellan självständiga nationalstater var därför det enda alternativet.

I juni 1947 erbjöd så den amerikanske utrikesministern George Marshall amerikansk ekonomisk hjälp för Europas återuppbyggnad under förutsättning att de europeiska staterna var beredda att utarbeta ett gemensamt återuppbyggnadsprogram och gemensamt utnyttja sina ekonomiska resurser. Ett första steg mot europeisk enhet var således en förutsättning för den amerikanska hjälpen. Paris och London antog omedelbart det amerikanska erbjudandet. Moskva inte bara avböjde utan tvingade också det samarbetsvilliga Tjeckoslovakien att säga nej och Europas delning permanentades.

På Pariskonferensen i juli 1947 deltog alla västeuropeiska stater utom Spanien. Den franska regeringen förespråkade en tullunion, Storbritannien avböjde en sådan eftersom den var oförenlig med det imperiella preferenssystemet. Beneluxstaterna var för såväl en tull- som en ekonomisk union men ville inte gå in i en sådan utan Storbritannien medan de skandinaviska staterna föredrog ett regionalt samarbete.

Resultatet av detta blev att 18 västeuropeiska stater i april 1948 bildade Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete, OEEC, en organisation av klassiskt slag som vilade på principen om samarbete mellan suveräna stater och således motsvarade de traditionalistiska föreställningarna.

Grunden för ett federalistiskt och funktionalistiskt samarbete lades på annat håll. Som ansvarig för den franska plankommissionen efter kriget såg Jean Monnet de tyska och franska kol- och stålindustrierna som nyckeln till en lösning som dels skulle ge de båda staterna ömsesidiga fördelar, dels förhindra nya krig länderna emellan. Monnets erfarenheter som biträdande generalsekreterare i Nationernas Förbund hade gjort honom djupt skeptisk till mellanstatliga lösningar och integrationsmodeller. I praktiken ledde de till en handlingsförlamning som gav den starkare övertaget. En gemensam lagstiftning och självständiga institutioner var därför enligt Monnet enda garantin för en civiliserad ordning i Europa. Nationernas Förbund hade varit "en liten lösning på ett stort problem". Monnet avfärdade föraktfullt organisationen som en "telefonväxel".

En av Monnets grundtankar var att förbindelserna mellan Europas stater skulle civiliseras genom att makt ersattes med rätt. Liksom de enskilda staterna civiliserats genom att den tidigare förhärskande djungelns lag ersatts med en rättsordning eftersträvde Monnet en europeisk rättsordning där starka och svaga stater löd under samma regelsystem. Gemensam lagstiftning och gemensamma institutioner som stod på självständig grund var enligt Monnet garantier för en civiliserad fredsordning i efterkrigstidens Europa.

Monnets idéer om en kol- och stålunion gick sedan till historien som Schumannplanen sedan den franske utrikesministern Robert Schumann 1950 presenterat dem som sina tankar. Kol- och stålunionen blev det politiska genombrott som lade grunden för den europeiska unionen.

Monnets grundtanke var att man måste koncentrera all energi på en sektor i taget för att på så sätt skapa en kedjereaktion som efterhand alltmer integrerade medlemmarna ekonomiskt och politiskt. Genom att steg för steg integrera de deltagande staternas ekonomier skulle man slutligen nå en punkt då den

ekonomiska integrationen var så långt framskriden att en politisk union sågs som det naturliga uttrycket för det samarbete som de facto uppnåtts. Robert Schumann själv deklarerade 1950: "Europa kan inte byggas på en gång eller som en enda storhet. Det kommer att byggas av konkreta landvinningar som först skapar en de factosolidaritet".

På denna väg är nu Europa även om den ofta varit backig och krokig. Via kol- och stålunionen 1951, Romfördraget 1957, de gradvisa utvidgningarna 1973, 1981, 1986 och 1995, enhetsakten och Maastrichtfördraget har ekonomierna knutits allt närmare varandra samtidigt som steg tagits mot den politiska enheten genom Europadomstolens framväxt, Europaparlamentets utveckling från en diskussionsklubb av nationellt utsedda medlemmar till en direkt vald församling med utökade befogenheter, majoritetsröstning i ministerrådet, en gemensam utrikes- och säkerhetspolitik och annonseringen i Maastrichtfördraget av ett europeiskt medborgarskap vars plikter och rättigheter dock ännu inte preciserats.

Behöver europatanken en ny barbar?

Motsättningarna mellan två linjer är en genomgående tendens i de ovannämnda och i nästan alla europeiska enhetsplaner från medeltiden och fram till andra världskriget - den schweiziske historikern Denis de Rougemont har registrerat 243 sådana projekt.

Å ena sidan återkommer förespråkare för ett europeiskt centralstyre och å den andra finner vi utpräglade federalister. För båda dessa grupper har emellertid ledstjärnorna varit desamma; fred bland Europas folk, enhet mot ett utifrån kommande hot och kamp mot en enda makts herravälde i Europa.

En annan tendens är att Ryssland genomgående ställts utanför de europeiska enhetsprojekten och att Storbritannien ofta, även av briterna själva, ej ansetts ha haft en europeisk hemhörighet. Karaktäristiskt för vårt århundrade är den själarnas gemenskap som präglat den yttersta vänsterns och den yttersta högerens motstånd mot alla unionsplaner.

Gemensamt för alla försök att skapa en europeisk enhet ända från slaget vid Poitiers för drygt 1250 år sedan fram till Maastricht är slutligen att enhetstanken varit starkast när Europa stått mot ett gemensamt yttre hot, det må under efterkrigstiden ha varit sovjetisk militär styrka eller japansk och amerikansk ekonomisk kraft.

Bli strävan att binda in det enade Tyskland en tillräckligt stark enhetsmotor eller förlorar denna i styrka nu när den kommunistiska barbaren försvunnit? Måste en ny barbar uppträda eller uppfinnas för att stärka den europeiska enhetskänslan? De "inhemska" som

härjat i det forna Jugoslavien tycks inte ha varit tillräckligt skräckinjagande. Gäller därför slutraderna i den grekiske författaren Konstantinos Kafavis dikt om barbarerna här i en fri version från den tyska översättningen?:

"Varifrån kommer den plötsliga förvirringen och rörelsen? Så högtidliga ansiktena nu har blivit. Varför töms gatorna och torgen så snabbt och varför återvänder alla människor hem, djupt försjunkna i tankar?

Därför att natten bryter ut och barbarerna inte har kommit. Några har återvänt från gränserna. De sade att det inte längre finns några barbarer. Och nu, vad skall det bli av oss utan barbarerna? Dessa människor var ju ändå ett slags lösning".

Om det blir en fundamentalistisk islam som ges rollen som den nye barbaren - försök saknas ju inte - skulle den historiska cirkeln slutas. Begreppet europé förekom begreppet för första gången i en krönika från år 754 om slaget vid Poitiers. Det syftade då på Karl Martells armé, en brokig samling av gallo-romanska och germanska stammar, som besegrade de anstormande muslimerna. Dessa "europenses" var dock endast enade vid slagfältet. När segern var vunnen upplöstes gemenskapen och de första européerna återtog sina gamla identiteter och återvände till sina respektive hemländer.

Kapitel 8

Europa och folken - EUs demokratiska underskott och den europeiska identiteten

Den europeiska identiteten brukar ofta något högtravande sägas ha sin bas i det antika arvet; den fria tanken, individualismen, humaniteten och demokratin med sina vaggor i Athén och Rom. Mot detta kan invändas att varken Grekland eller romarriket kan betecknas som europeiska civilisationer. Båda var medelhavskulturer med betydande centra i Mindre Asien, Afrika och Främre Orienten. När Alexander den store gav sig ut för att erövra den tidens civiliserade värld, Egypten, Persien och Indien, hade han ingen tanke på att han gjorde detta för den europeiska sakens skull.

Kristendomen med sina judiska rötter var vidare ursprungligen en medelhavs- och inte en europeisk religion. Bysans var en kristen makt som avgränsade sig från Roms anspråk på överhöghet, vilket sedan också stora delar av Europa gjorde efter reformationen. Följden av splittringen mellan Rom och Bysans blev att en annan kultur utvecklades i Ryssland och i Sydösteuropa. Efter reformationen var stora delar av Kontinentaleuropa under århundraden upptaget av religionskrig och rivaliteter mellan de protestantiska och katolska kyrkorna.

I nyare historieskrivning tonas det antika arvet ofta ned. De europeiska idealen förs i stället tillbaka till renässansen och dess föreställning om individen som samhällets minsta och okränkbara beståndsdel.

Upplysningen och den franska revolutionen bidrar med kraven på frihet, jämlikhet, broderskap, demokrati, självbestämmande, lika möjligheter för alla, klara gränser mellan statsmakterna, åtskillnad mellan kyrka och stat, pressfrihet och mänskliga rättigheter.

De segrande idéerna i dagens Europa är marknadsekonomi och demokrati. Men med denna definition är också USA, Canada, Nya Zealand och Australien europeiska makter. Europa står emellertid inte bara för modernitet och tolerans utan också för religionsförföljelse, inte bara för demokrati utan också för fascistisk diktatur - Hitler var som ovan nämnts den förste som använde begreppet det europeiska huset - för kommunismens kollektivistiska ideal och för kolonialism och en i vetenskapliga termer klädd rasism.

Med utgångspunkt från kulturarv och historia låter sig således en europeisk identitet inte definieras och än mindre en europeisk in- och utrikespolitik som baseras på en sådan. Förklaringen är lika enkel som uppenbar. Den ekonomiska och politiska integrationen

mellan Europas nationalstater har ännu inte nått så långt att man kan tala om sammanfallande intressen. Dessa har kanske nu snarare minskat efter kommunismens kollaps, då ett gemensamt hot försvann.

Både kriget i Gulfen och jugoslavienkrisen har ju uppenbart olika utrikespolitiska intressen med spänningar inom EU-kretsen som följt. Starka krafter kämpar nu för att ge EUs utrikespolitik en inriktning som passar de egna nationella intressena och där ett övergripande europeiskt perspektiv kommer i andra hand. Några av EUs medlemsstater ser i första hand det europeiska projektet som ett sätt att stödja sina egna nationella projekt medan andra, då främst Storbritannien, anser att europatanken eroderar dessa.

De båda nukleär- och forna kolonialmakterna Frankrike och England vill fortfarande, inte minst i kraft av historiska minnen, spela en roll som primus inter pares med anspråk på att ha nationella intressen som inte angår de övriga. Frankrikes strategi tycks vara att ge EU en politisk roll på världsarenan men under ett franskt ledarskap som ger kompensation för den ögrandeurö som gått förlorad i takt med moderlandets krympande betydelse. För den franska politiska eliten finns det inga motsättningar mellan franska och europeiska intressen - "La France par l'Europe" för att citera EU-kommissionens förre franske ordförande Delors.

För Storbritannien är de transatlantiska banden alltjämt minst lika starka som de som går över Kanalen, om inte starkare. I Tyskland kom den europeiska gemenskapen att ses som en ersättning för en tysk nationalism som ingen kynde hysa efter hitlertidens fasor, som ett skydd mot de egna historiska demonerna och som ett medel att binda in det stora landet i Europas mitt på ett sådant sätt att grannarnas misstankar om de grundläggande tyska avsikterna kan hållas under kontroll. Den egentliga europeiska stormakten, det enade Tyskland, har ännu inte hunnit definiera sin utrikespolitiska roll och tycks ännu inte lita på sig självt utan vill se sin utrikespolitik i en internationell ram som går utöver den europeiska med, trots all europeisk retorik, tonvikt på NATO.

Irlands utrikespolitik bestäms av dess neutralitet som i sin tur bottnar i relationerna med Storbritannien. Italien, Spanien och Portugal har sina speciella perspektiv. Att de är särskilt starka förespråkare för en försvarspolitisk komponent i EU har inte minst sin förklaring i närheten till en islamsk värld som man fruktar skall bli alltmer militant och fundamentalistisk. Mellanösternperspektivet, Cypernfrågan och relationerna med Turkiet är de centrala elementen i en grekisk utrikespolitik med en europeisk identitet.

Den danska utrikespolitiken har sin nordiska accent, den svenska utrikes- och säkerhetspolitiken präglas av en nästan tvåhundraårig neutralitet medan man i Helsingfors ser EU-medlemskapet som ett "window of opportunity" och en möjlighet att för all framtid komma

ur den ryska skuggan och för all framtid fast förankra Finland i väst.

För Grekland och Irland har det europeiska projektet inte minst varit ett medel att få ekonomiskt stöd. Detta har även varit en faktor för Spanien och Portugal som dock kanske framför allt sett den europeiska integrationen som ett instrument för och en väg mot nationell rehabilitering efter de många åren av diktatur och politisk underutveckling. För Belgien har den europeiska gemenskapen varit ett sätt att hålla det kluvna landet samman medan Nederländerna i denna sett en återförsäkring mot de stora grannländerna.

Geopolitik, nationella intressen och olika utrikespolitiska ambitioner omöjliggör alla försök att från Bryssel centralt diktera vad en politik med en europeisk identitet skall omfatta. En sådan kan först definieras när de europeiska staternas politiska intressen är sammanfallande och där är vi inte än på många år. Den jugoslaviska krisen har ju tydligt visat att EU ännu är oförmöget att föra en samlad europeisk utrikespolitik. Den EU-medlem som drabbats mest av krisen genom flyktingströmmarna - nämligen Tyskland - har varit bakbunden av såväl sin egen författning som sin historia och ingen av de europeiska stater som är kapabla till en militär intervention har sett sina intressen så hotade att de varit bereda att äventyra stora militära styrkor i syften som det egna folket inte skulle förstå.

Förklaringarna till misstron mot EU

Den europeiska integrationen har följt cykliska förlopp med återkommande toppar och vågdalar; den franska vetokrisen 1965-66, den brittiska budgetstriden med sin kulmen 1979 och den allmänna europessimism som rådde åren 1984-85 för att ta några exempel.

Nu befinner sig det europeiska unionsprojektet av flera skäl i något av en ny vågdal. Liksom NATO och OSSE har den europeiska unionen inte hunnit anpassa sig till de senaste årens dramatiska omvälvningar. EG var i första hand ett projekt för Västeuropas politiska och ekonomiska enande. Nu gäller det för EU att i hela Europas intresse föra de nya demokratierna i öst in i den europeiska gemenskapen men denna utmaning har sammanfallit med en djupgående konjunktur- och strukturkris med arbetslöshet, växande statsskulder och därav följande leda vid politik och misstro mot politiker som följt.

Samtidigt har den europeiska integrationen paradoxalt nog hamnat i en framgångsfälla. Hittills har processen varit lyckosam eftersom den utgjort en kombination och en produktiv blandning av praktisk och visionär politik. Unionen kan lite tillspetsat sägas ha burits upp av inställningen att den kan göra västeurop,erna ännu rikare

även om de redan nu är välbeställda. Detta tycks ha varit det enda europeiska idealet med verklig folklig förankring men nu har fyra decenniers ekonomisk integration så att säga konsumerats.

Medborgarnas misstro mot ett Europa som rycker allt närmare i vardagslivet tilltar. I stället för en känsla av tillfredställelse över att de europeiska politiska och ekonomiska systemen länge kunnat anpassa sig relativt väl till de snabba förändringarna och ekonomins och samhällslivets globalisering växer missnöjet. Folk i Europa befinner sig i ett tillstånd av besvikelse. Framtidstro och dynamik tycks vara reserverat för Asien.

EU och hela den europeiska tanken måste därför förankras på nytt i opinionen. För att utvecklas vidare behöver Europa ett momentum och impulser som kommer från dess medborgare men detta saknas. Tid efter annan förekommer demonstrationer mot EU medan demonstrationer för unionen lyser med sin frånvaro med undantag för manifestationer dagarna innan folkomröstningar äger rum.

Genom att tjäna såväl välfärd som fred borde EU ha fått den legitimitet och det erkännande som varje politisk ordning behöver men detta tycks inte vara tillräckligt. Europeerna förefaller i stället mer och mer erinra sig den amerikanska självständighetsförklaringen från 1776 med dess formulering att människor för att säkra sina rättigheter "bland sig instiftar regeringar vilka få sin rättmätiga makt genom de styrdas godkännande".

EUs huvudproblem är att detta godkännande i dag saknas. Det så kallade demokratiska underskottet har varit och kommer att förbli ett huvudtema i debatten om EUs framtid. Som hittills kommer denna debatt förmodligen att koncentreras till frågan om europaparlamentets kompetenser eller snarare brist på sådana och på maktfördelningen mellan olika EU-institutioner.

Frågan är mera komplicerad än så. Demokratiska processer har hittills bara fungerat inom nationella gränser. Varje medlemsstat i EU har satt och kommer för överskådlig framtid att sätta de nationella intressena över de europeiska av de enkla skälen att de förra är starkare och enklare att definiera och att det helt enkelt inte finns några klart definierbara europeiska intressen och därför heller ingen politisk europeisk identitet.

I opinionsmätningar säger sig bara varannan tillfrågad anse att deras stat dragit nytta och fördel av EU-medlemskapet. Bara en minoritet av medborgarna skulle beklaga om unionen upplöstes. Valdeltagandet till europavalen har varit stadigt nedåtgående med ett genomsnitt på endast 56,3% i valen 1994. I Storbritannien gick endast var tredje valberättigad till urnorna och även om det svenska hösten 1995 - 41,6% - var något högre blev ointresset en chock för det politiska etablissemanget.

Mediabevakningen är svag och kandidaterna ofta okända. Det är snarare inrikespolitiskt missnöje som får folk att gå till valurnorna än känslan av att delta i en europeisk politisk process. I både Frankrike och Tyskland har valen till europaparlamentet i första hand varit av intresse som inrikespolitiska indikatorer inför kommande president- och förbundsval.

Detta beror främst på tveksamhet om vad parlamentet tjänar för syften men tyder samtidigt på att européerna inte känner någon närhet till eller gemenskap med unionen. Likgiltigheten inför dessa val demonstreras också av att inte heller EU-motståndare kunnat utnyttja valen för sina syften med undantag för Danmark och Sverige. I europavalen i Tyskland 1994 fick det öppet EU-fientliga Brunner-partiet bara en procent av rösterna trots tyskarnas uppenbara ovilja att ge upp D-marken för "esperantopengar" och trots ett växande missnöje över Tysklands roll som Europas "Zahlmeister".

Vilka är då förklaringarna till att EU har så svårt att vinna i attraktionskraft?

Enligt Jean Monnets föreställningar skulle Europa så att säga förverkligas genom bakdörren. Den ekonomiska integrationen skulle skapa en saklogikens integration som i sin tur skulle leda till en politisk integration. Med den inre marknadens fullbordande och Maastrichtavtalet har detta teknokratiska koncept nått vägs ände.

Särskilt i ekonomiskt osäkra tider och i perioder av snabb social omvandling söker folk efter identitetsankare. EU erbjuder inte ett sådant. Den europeiska unionen har inte lyckats möta de nya europeiska utmaningarna på ett trovärdigt sätt. Europapolitiken är inget övergripande mål i sig utan styrs alltför uppenbart av nationella intressen. En gemensam europeisk valuta ses som ett hot mot de nationella identiteterna. För att bekämpa arbetslösheten finns bara nationella strategier och inte den europeiska krisövervinningsstrategi som skulle kunna ge EU ökad legitimitet. En europeisk vision som skulle kunna få ett brett samhälleligt stöd finns helt enkelt inte. Om Auguste Rodin i dag skulle göra en staty över den europeiske tänkaren skulle denne bli en krökt figur som beskådar sin egen navel samtidigt som han kliar sig i huvudet med ena handen.

Detta är i vart fall allmänhetens bild. Européerna har förvirrats av krav på att vara antingen för eller emot ett Europa som de inte kunnat definiera. Argumenten för har dessutom inte bara presenterats i närmast marxistiska termer, där EU framställts som en följd av en järnhård och oundviklig historisk lag, utan de har dessutom pendlat mellan pragmatism och idealism. De som varit mot de ekonomiska argumenten har fått höra att integrationen är ett

fredsprojekt och de som sagt sig tvivla på detta har fått sig ensidiga ekonomiska argument till livs.

Eftersom EU är byggt på kompromisser mellan nationella intressen blir resultatet ett sökande efter en minsta gemensam nämnare som få personer identifierar sig med. Till detta kommer att de beslutsmekanismer som leder fram till kompromisserna är så svåröverskådliga. Nu offras klarheten på kompromissens altare. Hittills har försöken att skapa mera klarhet och överskådlighet i beslutsprocessen och lösa det demokratiska underskottet bara lett till ännu mer invecklade procedurer.

EU ses därför inte som en demokratisk gemenskap. Väljare som har svårt att identifiera sig med sin ledamot i det nationella parlamentet känner ännu större avstånd till sin representant i Strasbourg. Medan den egna huvudstaden för många europ,er ses som ett rymdskepp blir Bryssel en planet i ett annat stjärnsystem.

Ett annat fundamentalt problem för EUs trovärdighet är klyftan mellan sken och verklighet. Allmänheten tilltror EU kompetenser och ansvar som går långt utöver dem som unionen i dag har. Detta problem är i mångt och mycket självförvållat eftersom EU gärna givit och ger sken av att ha större makt och myndighet än vad som står inskrivet i de europeiska fördragen. Alltför ofta tycks kommissionen ha försökt inteckna framtiden i förhoppning om att de politiska deklARATIONERNA från Bryssel skulle visa sig bli självuppfyllande profetior. Denna politik var lyckosam när det gällde den inre marknadens förverkligande men har blivit kontraproduktiv i frågor som direkt berör medlemsstaternas nationella suveränitet.

Trots att det inte är EU utan de enskilda medlemsstaterna som har misslyckats på Balkan har kriget där misskrediterat EU och den gemensamma utrikespolitiken. Kriget i Bosnien framställs som ett bevis för övernationella systems misslyckande och inte för vad det var, nämligen ett belägg för de faror som ligger i en renationalisering av ett Europa där etnisk homogenitet blir grundvalen för politisk identitet.

I Bonn och Paris tycks man också ha överskattat sina partners integrationsvilja och -förmåga. Försöken att påskynda Europas enhet i samklag med den tyska enhetsprocessen blev kontraproduktiva. Vad som skulle bidra till att befästa EU har i stället lett till osäkerhet om integrationens fortsatta inriktning.

Den europeiska gemenskaps känslan har alltid växt i takt med hoten utifrån. Självdefiniering med hjälp av en yttre fiende är ett genomgående drag i den europeiska enhetens historia. Europa har alltid slutit sig samman mot något, sällan för något. Öst-västkonfrontationens slut har drastiskt ändrat förutsättningarna

för integrationsarbetet. Efter murens fall kan Europa jämföras med en familj som fått flera medlemmar befriade från en mångårig fångenskap som gisslan. Resultatet blir inte bara ett återseendets glädje utan en svår process för att återställa den tidigare familjejämvikten.

Det röda kommunistiska hotet har försvunnit och det nukleära förbleknar. Om man i detta skede inte kan ge den europeiska integrationen nya referenspunkter och ett vardagligt innehåll riskerar nationalismen att flamma upp på nytt. Nationalstaten och regionen ställs nu mot integrationen. Europa blir ett slags behållare för en rad individuella obehagskänslor: galopperande kostnader, en alltför stor regleringsiver, odemokratisk kabinettspolitik, en förlust av regionala särarter, växande invandring.

EUs bristande trovärdighet har också att göra med att ingen, inte ens eurokraterna och politikerna, vet vad det ständigt återkommande talet om utvidgning och fördjupning kommer att innebära. EU blir ett alltmer komplicerat kuggverk som ingen behärskar helt men som bit för bit urholkar nationalstaternas suveränitet. När även erfarna politiker snubblar i sina resonemang om kvalificerad majoritetsröstning och blockerande minoriteter och när till och med eurokrater finner det svårt att redogöra för den gemensamma jordbrukspolitiken hur skall då mannen och kvinnan på den europeiska gatan kunna förstå? Begrepp som Maastricht plus, EU-light, koncentriska cirklar, variabel geometri, kommittologi, multi-track och multi-speed förvirrar och talet om att några stater skall vara mera jämlika än andra ses som ett hot.

Kommissionens byggnad, Berlaymont, står som en symbol för hur långt det europeiska unionsbygget har kommit; en stor konstruktion som kan ses som ett vägmärke men som nu är tom invändigt och måste renoveras eftersom den är full av farlig asbest. Sammanfattningsvis framstår EU för att citera Jacques Delors som en OPNI ("objet politique non-identifié") - ett oidentifierat politiskt objekt.

EU - ett elitprojekt

Det tycks således vara så och så med de regerades godkännande av de politiska ledarnas projekt. Efter Maastricht tycks de förra i stället överraskade ha frågat sig vad de senare ställt till med i deras namn.

Ännu har emellertid legitimitetsfrågan inte ställts på sin spets eftersom EU som överstatlig lagstiftande auktoritet inte gripit in påtagligt i människors vardagsliv. Fortfarande är gemenskapen i sin kärna en ekonomisk union och en på konsensus inriktad förhandlingsapparat, där medlemsstaternas regeringar spelar den avgörande rollen. Så länge enhällighetsprincipen upprätthölls i ministerrådet kunde man argumentera att legitimiteten i den

européiska lagstiftningen kom från medlemsstaterna och deras demokratiska författningar. Om denna vetorätt mer och mer naggas i kanten för att bibehålla gemenskapens funktionsduglighet innebär detta med nödvändighet att den nationella legitimitetsbasen urholkas.

Efter den inre marknadens fullbordande kommer integrationsarbetet att rikats mot andra områden som mer direkt berör den statliga suveräniteten. Ju mer EU kommer att gripa in i och styra européernas dagliga liv desto mer uppenbar kommer denna legitimitetsbrist att bli. Detta gäller särskilt de områden där gemenskapen lägger bördor på medborgarna och, i den yttersta förlängningen, beslut om krig eller fred. De politiska eliterna har därför hittills haft ett brett handlingsutrymme som inte ifrågasatts, en situation som nu kan komma att ändras snabbt.

En politisk integration över statsgränserna kan inte ske i form av regeringsdekret utan delegerandet av beslutsfattande till överstatliga institutioner måste ha stöd hos befolkningarna för att vara politiskt möjlig. Ett sådant stöd måste i sin tur vara grundat i en gemensam politisk identitet som i dag saknas.

De historiskt framvuxna nationella identiteterna och deras dagliga bekräftelse genom nationsgränser och nationella symboler sätter klara gränser för känslan av en europeisk gemenskap. Opinionsläget i Storbritannien och folkomröstningarna i Schweiz, Danmark, Frankrike, Sverige och Norge visar hur svårt de eniga politiska eliterna har att få ett folkligt mandat för sitt europeiska projekt.

Trots att den europeiska integrationen nu pågått i 40 år finns ingen kollektiv europeisk identitet som tål större påfrestningar. En sådan kan heller inte frambesvärjas utan måste växa fram i människors medvetande genom att de känner sig ingå i en större intressegemenskap än den nationella och anser sig ha något konkret att vinna på denna. Det grundläggande problemet är att denna upplevda intressegemenskap kommer att växa fram långsammare och i otakt med medlemsstaternas ekonomiska och politiska integration. Demokratiska processer har hittills bara fungerat inom nationella gränser. Även om integrationen redan luckrat upp statsgränserna spelar dessa ändå en stor roll i medborgarnas dagliga liv. De är viktiga markörer för den flora av partier, organisationer, föreningar och grupper som håller samman och binder ihop ett samhälle. Identitetsskapandet försvåras ytterligare av det faktum att integrationsmotståndet är särskilt stort på just de områden som skulle kunna vara identitetsskapande och där europeisk handlingskraft och förmåga är särskilt önskvärd som i arbetsmarknadspolitiken, säkerhetspolitiken och kriminal-, invandrings- och asylpolitiken.

Behovet av nationell identifikation och suveränitet växer dessutom i samma grad som de politiska och ekonomiska nivelleringsprocesserna i Europa ökar. Ju mer intrycket förmedlas att mångfalden hotas och likriktningen tilltar desto större blir motviljan mot integrationsprojektet. Som produktions- och konsumtionsgemenskap är Europa redan en realitet men folk värjer sig mot en nivellerad kulturell gemenskap. Ju diffusare och ju mera kontroversiell den gemensamma europeiska framtiden framstår för människor desto mer kommer nationerna att mobiliseras mot Europa.

För att inte bli kontraproduktiv måste entusiasmen för det europeiska projektet därför balanseras med insikten att EUs legitimitet för överskådlig tid kommer att förbli en bristvara. Denna insikt behöver emellertid inte förlama integrationssträvandena. I stället kan formuleringen "en allt närmare union mellan Europas folk" vara nyttig i sin allmänna vaghet.

Även för den europeiska integrationen gäller den brittiske filosofen och politikern Edmund Burkes visdomsord att man inte kan producera politiska ordningar vid ett ritbord utan att de måste växa fram, vilket i sin tur betyder att politikerna och byråkraterna måste koncentrera sig på det omedelbart nödvändiga och överskådliga och på åtgärder vars konsekvenser medborgarna kan bedöma själva.

Varje ny europeisk kompetens måste därför kunna motiveras i konkreta termer för att accepteras. Man måste således exakt pröva vilka frågor som behöver en europeisk lösning och stå emot all centralistisk klåfingrighet, inte minst därför att felaktiga beslut som jordbrukspolitikerna kan få långtgående konsekvenser och undergrävar unionsprojektets trovärdighet.

EU kan bara få ett stabilt legitimitetsfundament när européerna känner en politisk europeisk identitet, inte på så sätt att de upphör att känna sig som svenskar, finnar, fransmän eller portugiser utan genom att dessa identiteter även kompletteras med en känsla av en europeisk ödesgemenskap. Denna utveckling står efter fyra decennier av europeiskt integrationsarbete ännu i sin linda.

Nationalstaterna tillkom under en lång och ofta konfliktfylld tidsperiod. De är ideologiska konstruktioner och den nationella identiteten är ytterst ett politiskt ställningstagande. En förutsättning för en stark nationell identitet är att medborgarna känner solidaritet med staten genom att denna omfördelar samhällets resurser och sörjer för utbildning, infrastruktur, rättssäkerhet med mera.

En väsentlig ingrediens i denna process var skapandet av en ny klass av intellektuella och en elitkader - ett avantgarde - som stod över de tidigare lokala rivaliteterna och som fick ett egenintresse i att promovera nationalstatstanken, vilket gjorde det lättare för dem att se sig som tyskar och inte som preussare eller bajrare och som fransmän och inte parisare.

Dessa förutsättningar gäller även för öeuropamakarna. Såsom var fallet under den process som ledde fram till de europeiska nationalstaterna blir även den europeiska unionen under överskådlig tid ett elitprojekt och den europeiska identiteten ett elitfenomen. Teknokraterna och byråkraterna i Bryssel utgör visserligen en ny europeisk elit men representerar de en europeisk kultur eller utgör de bara ytterligare en internationell "civil service" som ju längre tiden går alltmer fjärrar sig från de människor vars intressen de sägs skola tjäna? Finns inte risken att den institutionella lojaliteten blir starkare än en "europamedvetenhet" som kan sprida sig ut bland medlemsstaternas eliter?

Problemet blir inte lättare av att dessa personer väcker negativa stereotyper hos medborgarna. Eurokraterna ses inte som de första européerna utan som överbetalda byråkrater som lägger sig i saker som de inte har med att göra.

Skapandet av nationella symboler och myter samt en omskrivning av historien hörde också till den europeiska nationsbyggnadsprocessen. Staten existerade först och den nationella gemenskapen byggdes därefter ut inom dess territoriella ramar genom en gradvis integration och kulturell standardisering.

Allmän värnplikt, obligatorisk skolgång och framväxten av massmedier med överregional spridning var de kanaler som arkitekterna bakom 1800-talets framväxande nationalstater använde för att skapa kontakt mellan centrum och periferi och för att skapa gränser som föreföll naturliga med utgångspunkt från geografi, språk, etnicitet eller religion. Inte minst bidrog uppkomsten av nationella undervisningssystem och massmedier till att förmedla känslan av samhörighet i en nationell gemenskap, att utvidga de kulturella horisonterna och komma bort från den provinsiella inskränktheten.

Försöken att skapa en europeisk identitet

I Bryssel tycks man ha haft detta i åtanke när man 1984 fattade ett beslut om att EG skulle förbättra kontakten med medborgarna och så att säga centralt och uppifrån skapa en europeisk identitet. Under ett toppmöte i Fontainebleu fann det europeiska rådet det "oundgängligen nödvändigt att gemenskapen infriar de europeiska befolkningarnas förväntningar och vidtar åtgärder som

kan styrka och främja gemenskapens identitet och image gentemot dess medborgare och resten av världen".

I detta syfte tillsattes en ad-hoc-kommitté, med uppgiften att starta en kampanj på temat "A people's Europe". Denna leddes av den italienske juristen Pietro Adonnino och skulle i sitt arbete utgå från skrivningen i Romtraktens inledning om "an ever closer union among the peoples of Europe" och från den så kallade Tindemansrapporten från 1975 med dess rekommendationer om att Europa måste stå nära sina medborgare och att en europeisk union bara kan bli verklighet om folken sluter upp bakom tanken.

Som en följd av denna Adonninokommittés arbete fattades ett beslut om att EG skulle få en egen flagga. Denna blev identisk med Europarådets, det vill säga 12 gula stjärnor på en blå botten. Antalet 12 valdes av flera skäl. Det sades representera både perfektion och mångfald, skapa associationer till Jakobs söner, dagens timmar, årets månader, zodiakens tecken och dessutom sades den cirkel som stjärnorna bildar symbolisera unionstanken. Flaggan förklarades vara ett uttryck för EGs strävan att bli centrum för en integration som förenade Västeuropas alla stater i en gemensam tradition och historia. Medan EFTA valt en symbol som bestod av medlemmarnas flaggor markerade EG med sin fana att man eftersträvade en djupare integration.

Samtidigt som flaggan för första gången hissades utanför Berlaymont den 29 maj 1986 spelades även EGs hymn för första gången. Enligt Adonnino-kommitténs förslag hade valet fallit på fjärde satsen i Beethovens nionde symfoni - "Ode till glädjen" - som redan var Europarådets hymn och därmed ett uttryck för idén om europeisk samverkan. "Ode till glädjen" försågs även med en vers på EUs nio officiella språk. Med flagga och europeisk nationalsång skaffade unionen sig således en nationalstats attribut. Även en europadag instiftades. Valet föll på den 9 maj, den dag då Robert Schumann 1950 höll det tal som ledde till den första europeiska gemenskapen, Kol- och Stålunionen. 1986 var det dessutom 100 år sedan Schumann föddes.

Även idrotten har ju med växlande framgång använts för att bygga upp en nationell identitet. Med DDR som en möjlig men som det sedan visade mindre lyckad förebild började EG år 1985 understödja en rad idrottsevenemang och var till exempel en av huvudsponsorerna bakom vinterolympiaden i Albertville 1992, där öppningsceremonin präglades av stjärnor och den blå färgen. Bryssel uttryckte även ett intresse för sponsorskap i Lillehammer, ett erbjudande som norrmännen dock avvisade. 1987 organiserades både ett "Sail for Europe" och en "Constitution Race" till åminnelse av Romtraktatens trettioårsdag och den amerikanska konstitutionens tvåhundraårsjubileum. Så kallade "Walks for Europe" har ägt rum i EGs regi, däribland en årlig marsch mellan de tre europeiska huvudstäderna Bryssel, Luxemburg och Strasbourg.

När Spanien och Portugal blev medlemmar 1986 arrangerades "Race for the Future", en cykeltävling som började i Portugal, fortsatte genom norra Spanien, södra Frankrike med mål i Turin. Utställningar och konferenser på temat den europeiska gemenskapen organiserades längs loppets sträckning och året därpå ordnades en ny cykeltävling genom de sex ursprungliga medlemsstaterna med syftet att förstärka viljan att skapa ett medborgarnas Europa och föra gemenskapen närmare folks vardag.

Ett annat förslag som Adoninokommittén framförde och förverkligade var upprättandet av vänorter inom EG. Sådan verksamhet har sponsrats av Bryssel som även beslutat att varje år utse en europeisk kulturstad, vilket skedde med Athen som början. Till detta kommer också utdelandet av olika europeiska kulturpriser som ett led i utvecklandet av en europeisk identitet. Adoninokommittén tycks således ha utgått från föreställningen att initiativ från politiker och byråkrater kan skapa en europeisk identitet. 1988 beslöt europeiska rådet att föra in en europeisk dimension i läroämnena som litteratur, historia, samhällskunskap, geografi, språk och musik. Genom att återropa en gemensam historia och ett gemensamt kulturarv skulle en legitimitet för den fortsatta integrationen skapas.

Jacques Delors uppmanade även historikerna att göra sin insats för gemenskapens bästa. I ett anförande 1989 under ett symposium på temat "1992 och det historiska arvet" sade han: "Det ankommer på historikerna att sätta integrationsprocessen i ett perspektiv, att gå bortom de kortsiktiga överväganden som kan förblinda oss andra. Om de skall förstås på rätt sätt och om de skall uppskattas med alla sina konsekvenser måste våra ansträngningar betraktas mot en historisk bakgrund".

För att detta syfte skall uppnås måste historieskrivningen anpassas. Längre sågs de två världskrigen som en lämplig utgångspunkt för att skapa ett samarbete mellan tidigare fiender men var uppenbarligen inte tillräckligt. Mot denna bakgrund beslöt kommissionen att stödja ett historieverk som skulle beskriva Europas historia ur ett gemensamt europeiskt perspektiv fritt från nationella utgångspunkter och som skulle publiceras samtidigt på de flesta av EGs officiella språk. Resultatet blev den franske historieprofessorn Jean-Baptiste Duroselles bok "Europe - A history of its peoples" som berör en period som, för att citera författaren, sträcker sig 5 000 år tillbaka och fram till morgondagens nyheter. Med tanke på uppdraget blev bokens slutsats föga förvånande att ödet finns solida historiska grunder att inte betrakta Europa som en mosaik av kulturer utan som en organisk helhet och att det därför borde vara möjligt att bygga ett enat Europa. Jacques Delors replikerade med att projektet var en mycket intressant idé som skulle göra folk medvetna om att det finns en europeisk identitet som går utöver gränserna inom gemenskapen. En TV-version sändes under tio kvällar 1992 över de

större europeiska TV-stationerna. Detta europeiska historieprojekt är uppbyggt med Tyskland, England och Frankrike som kärna. Den europeiska historien startar därför med kelterna och inte med grekerna. Östeuropa utelämnas i stort sett.

Liksom de flesta nationalstater har försökt personifiera sina nationer har även EG valt att utse en person för att förkroppsliga iden om ett enat Europa och valet föll då på Jean Monnet och då inte minst på hans motto i boken "Memoirs" - "Vi formar inte koalitioner mellan stater utan en union mellan folk." 1976 blev Jean Monnet den förste europeiske hedersmedborgaren. Till bilden hör dock att hans stoft 1988 överfördes till Panthéon i Paris, minnestemplet över den franska nationens hjältar.

EU försöker således att skapa en europeisk identitet uppifrån. Genom att standardisera en uppsättning symboler och myter skall en gemensam europeisk referensram skapas. Ett europeiskt körkort finns redan och unionen har nu också ett gemensamt pass, även om det tog 10 år att komma överens om dess färg och utseende. I Maastrichtfördraget infördes ett nytt begrepp, unionsmedborgarskapet, men dess rättigheter och plikter återstår att definiera. Dessa aktiviteter strider ju mot det ständigt återkommande talet om att den europeiska integrationen måste växa fram som en naturlig process och inte kan framkommenderas uppifrån.

Alla europeiska folk har sina mer eller mindre äkta historiska myter, sina historiska upplevelser och erfarenheter och sin historiesyn. Det finns inga europeiska motsvarigheter till Academie Francaise, Bastiljen, Escorial, la Scala, Brandenburger Tor eller parlamentsöppnandet i Westminster, ingen europeisk okänd soldat, inga europeiska kungar och helgon och för den delen inget europeiskt vasalopp. Jean Monnet har som sagt sin plats i Pantheon i Paris. Scy-Chazelles, där Robert Schumann är begravd, kan inte i berömmelse tävla med Colombey-les-Deux-Eglises, där general de Gaulle fått sitt sista vilorum.

Den gemensamma historien har många fortfarande upplevt mot och inte med varandra i de stora europeiska krigen. Huvuduppgiften för "europamakarna" kan därför inte vara att försöka ge européerna om en gemensam identitet med ursprung i forn- eller medeltid utan att utveckla ett politiskt självförtroende och en handlingsförmåga som motsvarar Europas roll på 2000-talet. Detta kan varken ske genom att EU blir en upphöjd frihandelszon enligt brittiska föreställningar eller något mot befolkningens vilja framforcerat Europas Förenta Stater av amerikansk modell. Den kulturella europatanken har släpat efter den politiska och ekonomiska och europateoretikerna citerar allt oftare Jean Monnets ord att han skulle ha börjat med kulturen om han kunnat starta processen på nytt. Även Robert Schumann hävdade att Europa måste bli en kulturell gemenskap innan det kan utvecklas till en ekonomisk

eller säkerhetspolitisk gemenskap. Jacques Delors ställde i sin tur frågan "Vem blir förälskad i en inre marknad".

Grundvalarna för en europeisk patriotism och identitet

Bara ett långfristigt tålmodigt sammanväxande kan därför ge basen för ett demokratiskt Europa som omfattas av medborgarna. EG var under decennier en nytto-gemenskap. Vi är nu bara i början på vägen mot en ödes- och erfarenhetsgemenskap. Om det finns en lärdom att dra av den europeiska historien så är det att den europeiska enheten bara kan fullbordas med och inte mot nationerna och vad de upplever som sina legitima intressen.

I dag har regionalismen och nationalismen otvivelaktigt en helt annan styrka än paneuropeismen. Europa behöver kanske "multinationaliseringschocker" i form av ett aggressivt Ryssland, nya Tjernobylnkatastrofer eller gulfkriser som visar det totala beroendet av USA när det gäller konflikter som berör vitala europeiska intressen.

Även andra problem kommer att kräva gemensamma åtgärder som efter hand kan bli identitetsstiftande som till exempel nödvändigheten att med gemensamma krafter ta sig an den teknologiska utmaningen från Japan och USA och i en inte alltför avlägsen framtid öde nya tigrarna och gemensamma åtgärder för att klara miljöproblemen, invandringstrycket och komma till rätta med den organiserade internationella kriminaliteten. Med en lyckosam europeisk politik på dessa och andra områden skulle en "konstitutionell europeisk patriotism" kunna utvecklas på samma sätt som en "författningspatriotism" blev en realitet i Förbundsrepubliken som ersättning för den nationalism som ingen tysk kunde känna efter hitlertidens fasor.

En absolut förutsättning för att EU skall kunna utveckla en gemensam politisk kultur och en sådan konstitutionell patriotism är att EU-medborgarna blir informerade om och delaktiga i den överstatliga beslutsprocessen. Det måste växa fram en "europeisk allmän opinion" för att man skall kunna tala om ett europeiskt medborgarskap.

Den europeiska identiteten ligger som ovan nämnts inte i historien utan i det demokratiska samhällsskicket. I dag saknas europeiska fackföreningar, andra intresseorganisationer och framför allt gränsöverskridande europeiska partier och en europeisk offentlighet. Maastrichtfördraget, en av experter framförhandlad och för medborgarna obegriplig kodifiering av Europa, ställde denna brist i fokus. Följden blev att EUs anseende sjönk ytterligare. Framväxten av europeiska partier eller åtminstone europeiska partinät och en politisk debatt i gränsövergripande frågor är därför en förutsättning för en hållfast europeisk identitet. När arbetsgivarorganisationer och fackföreningar börjar mötas på en

europaisk nivå för att tillvarata sina medlemmars gemensamma intressen har vi kommit ett stycke på väg eftersom politiken då nått utöver den nationella nivån.

I slutet av en sådan process kan vi optimalt nå fram till en europeisk "författningsstat" och ett europeiskt unionsmedborgarskap som upplevs som äkta och inte konstruerat. Vägen dit är emellertid både svår och lång och kommer snarare att bromsas än påskyndas av en östutvidgning. Att överbrygga de kulturella och språkiga klyftorna mellan det katolska och protestantiska, latinska, germanska, anglosaxiska och skandinaviska Europa har visat sig nog så svårt. Uppgiften att också integrera det baltiska, slaviska och ortodoxa Europa kommer att bli mångfalt svårare. Ju större och heterogenera medlemskretsen blir desto större blir också kraven på en differentiering mellan de olika medlemsstaterna och på ett Europa i olika hastigheter där den politiska unionen, valutaunionen, den gemensamma säkerhets- och försvarspolitikerna och den inre marknaden inte kommer att omfatta samma geografiska områden. En union med uppemot 30 medlemmar med olika ekonomisk utvecklingsgrad kan endast fungera om den är organiserad som flerspråkig och på olika nivåer.

Även försöken att skapa Europa runt en valutaunions hårda klärna med euron som en magnet kan bli kontraproduktiva. Magneter verkar på två sätt. Å ena sidan drar de till sig andra partiklar, å den andra stöter de bort dem. Det finns en uppebar risk att en valutaunion inte bara får en magnetisk utan också en avstötande verkan.

Den kulturella mångfalden - hinder eller förutsättning för en europeisk identitet?

Det framhävs ju ofta i den europapolitiska retoriken att Europa bara kan definieras genom sitt unika arv av mångfald och splittring och att just mångfalden paradoxalt nog har varit den enande principen och Europas styrka. Förmodligen är emellertid just den europeiska språk mångfalden det största av de hinder som nu står i vägen för framväxten av en europeisk politisk identitet och därmed för det europeiska demokratiska projektet. Det finns visserligen flerspråkiga europeiska demokratier men Schweiz - det främsta exemplet på en sådan - har valt att ställa sig utanför den europeiska unionen. Det finns inte någon demokrati där de flesta medborgarna inte kan göra sig förstådda med varandra. Trots all europeisk retorik kan inte ens de ledande europeiska politikerna i dag umgås med varandra utan tolk och ytterst få kan göra sig förstådda för en majoritet av de europeiska väljarna på deras eget språk. Det finns ingen europeisk tidning, med undantag för elittidningar som The European, och inget europeiskt TV-program om man bortser från Eurosport, där ju dessutom matcher mellan nationalstater är de mest sedda programmen. Det finns kort sagt

ingen europeisk offentlig debatt, ingen europeisk politisk diskurs eftersom den politiska processen är bunden till språket.

Språkfrågan är i grunden en demokratifråga eftersom den politiska diskussionen skulle delas in i A- och B-lag och många helt utestängas på grund av bristande språkkunskaper om endast engelska och franska skulle göras till officiella EU-språk. Samtidigt hotar tolkningsproblemen att bli oöverstigliga. Språktjänsten tar redan i dag över 40 procent av EUs förvaltningsbudget i anspråk. Med 11 språk är 132 kombinationer tänkbara i översättarbåsen. Med ytterligare tio öst- och centraleuropeiska språk stiger denna siffra till 420 och med maltesiskan till 462. Någon form av funktionell differentiering där några språk är mera jämlika än andra blir därför nödvändig med de negativa konsekvenser detta får för europaopinionen i de mindre medlemsländerna.

I dag är i genomsnitt 66 procent av EU-medborgarna enspråkiga medan 10 procent talar minst två främmande språk. Extremerna utgörs av Irland, där dessa siffror är 80 respektive tre procent, och Luxemburg där endast en procent av befolkningen är enspråkig medan inte mindre än 80 procent talar minst två främmande språk. För att kunna fungera som européer och tillvarata våra intressen måste vi förutom engelska även någorlunda behärska åtminstone ett av de övriga europeiska huvudspråken. Svenska förblir basen för vårt kulturarv och vår inrikespolitiska diskussion medan vi för att spela en konstruktiv roll i Europa måste utvecklas till luxemburgare i språkligt hänseende.

Europa är således varken en "kommunikationsgemenskap" eller en "erfarenhetsgemenskap" för att försvenska tyska begrepp. Båda dessa faktorer är oundgängliga för utvecklandet av en kollektiv politisk identitet. En sådan skapas av delade erfarenheter, myter och minnen ofta i motsatsställning till dem som finns hos andra kollektiva identiteter. De stärks dessutom ofta genom att ställas mot någon som är utpräglad annorlunda. Inte bara Robert Schumann, Alcide de Gasperi, Jean Monnet och Konrad Adenauer bör räknas till den europeiska integrationens fäder utan även Josef Stalin. Under det kalla kriget kunde en västeuropeisk enhetskänsla mobiliseras men vem skall nu bli den motpart som kan ge europa en gemensam identitet?. USA tillhör samma kulturkrets. Japan är visserligen ett homogent och annorlunda samhälle men beläget alltför långt borta och utgör inget politiskt eller militärt hot och dess ekonomiska styrka är i första hand riktad mot USA.

Farligt nära till hands ligger i stället att Europa väljer att definiera sig mot sin närmaste tredjevärlds- omgivning och att Medelhavet blir en vallgrav för det europeiska fortet. En risk finns att byggandet av en paneuropeisk identitet kommer att gå hand i hand med en kulturell utestängningsmekanism. Sökandet efter en europeisk identitet kan lätt komma att ske i form av en avgränsning mot "det andra", en politik som kan föra in i en

rasistisk återvändsgränd samtidigt som rasblandningen i Europa ökar.

En europeisk identitet måste därför både vara distinkt och inklusiv, differentiera och assimilera på samma gång. I Europa gäller det nu att integrera stater med djupt rotade nationella och i många fall även regionala identiteter och förmå medborgarna att känna en övernationell gemenskap och identitet.

Kan en halv kontinent med 370 miljoner medborgare och 11 officiella språk ges en verkligt demokratisk författning? I ett idealscenario för framväxten av en europeisk politisk union måste det europeiska parlamentet för det första "avnationaliseras", något som i sin tur förutsätter ett europeiskt partiväsen. För det andra måste det erhålla de klassiska budget- och lagstiftningsbefogenheterna. Ministerrådet måste förvandlas till en andra kammare och kommissionen ledas av en av parlamentet utsedd "regeringschef".

De nationella parlamenten skulle således förlora sin funktion. I de mindre medlemsländerna skulle de förvandlas till delstatsparlament som förbundstatsparlamenten i Tyskland och få samma ställning vis a vis Bryssel som dessa har i dag. Att avskaffa det demokratiska underskottet genom att ge parlamentet i Strasbourg större befogenheter är dessutom lättare sagt än gjort eftersom dilemmat representativitet kontra effektivitet då omedelbart ställs på sin spets. Om varje parlamentariker, såsom i svenska riksdagen, skulle företräda omkring 25 000 medborgare måste församlingen i Strasbourg redan med nuvarande 15 medlemstater utökas till 15 000. Om man däremot i effektivitetens namn inskränker antalet till 500 med valkretsar som överstiger en miljon medborgare och garanterar varje europeisk röst samma vikt skulle Luxemburg bli orepresenterat och Sverige få högst 13 representanter i europaparlamentet. Det skulle då kanske vara funktionsdugligt men inte kunna göra några som helst anspråk på att representera en europeisk väljarkår. Det demokratiska underskottet skulle fortfarande bestå.

Den europeiska enheten kan bara åstadkommas med och inte mot nationerna och deras särdrag. Den europeiska integrationen fullbordas inte av någon naturnödvändighet utan kommer bara till stånd om tillräckligt med politisk energi satsas. Den europeiska unionens framtid vilar därför på medlemsstaternas gemensamma intressen och inte på ett europeiskt folks politiska vilja av det enkla skälet att någon sådan inte finns.

En europeisk nationalstat - ett dödfött projekt

Det är en lika enkel som elementär sanning att svenskar vill bli regerade av svenskar, danskar av danskar och briter av briter. Stämningarna är måhända lite annorlunda i yngre nationalster som

Italien men även om en norditalienare inte vill bli styrd av en sicilianare föredrar han nog ändå denne framför en tysk. Maastricht har redan utlöst en debatt som speglar mer än en ytlig oro. Detta gäller inte minst Tyskland, det europa- och integrationsvänligaste landet och den stat som är predestinerad att bli den bärande vägen i den europeiska konstruktionen.

Den tyska författningsdomstolens utslag den 12 oktober 1993 innebär att man accepterar en europeisk union som ett statsförbund med målet att nå en allt närmare union mellan Europas statligt organiserade folk. Integrationsprocessens mål är öppet men avsikten är inte att grunda ett Europas förenta stater av amerikansk modell och EUs medlemmar har också rätten att upphäva sitt medlemskap. Staterna är "die Herren der Verträge" - de europeiska fördragens herrar. "Der Unionsvertarg begründet keinen sich auf ein europäisches Staatsvolk stützenden Staat" konstaterar domstolen lapidariskt.

Unionsfördraget lägger således inte grunden för en europeisk stat som stöds av ett statsbärande folk. Däremot inte bara kvarstår utan ökar nödvändigheten av ett övernationellt samarbete i olika former och med olika grad av fördjupning för att möta de problem som nationalstaterna inte kan hantera på egen hand. Statens allenarådande kompetens för allt som rör medborgarnas välfärd hör till det förflutna men detta innebär inte att alla dess uppgifter behöver föras upp på en högre nivå utan samtidigt kan alltfler lösas på ett regionalt plan.

Regionala och nationella identiteter blir allt viktigare i en värld som blir allt mer svåröverskådlig och som omvandlas i allt snabbare takt. Medborgarna kommer mer och mer att leva i ett spänningsfält mellan flera lojaliteter, hembygden, staten, nationen, Europa och världssamhället med växande krav på att tänka globalt men handla lokalt. Överallt i Europa växer nu nygamla och nya regioner fram. Genom att aktivt stödja regionaliseringsprocessen kan både Bryssel och de enskilda huvudstäderna visa att EU kan föra sina institutioner närmare medborgarna och på så sätt skapa större utrymme för kulturell och språklig mångfald än vad nationalstaterna förmått göra. Genom att bidra med en ny vision - mångfaldens och det regionala självstyrets Europa på närhetsprincipens grund - kan europatanken göras mera begriplig och attraktiv.

De regionala identiteterna kan på så sätt förstärka den framväxande europeiska. När regionerna nu alltmer tyr sig till EU i sin kamp för resurser för den regionala utvecklingen och för att attrahera investeringar kan Bryssel och EU komma att betraktas som regionens vän snarare än den egna huvudstaden. Nationalstaten naggas således i kanten från två håll. Vi kommer samtidigt att få uppleva en renässans för nationalstaterna och regionerna och deras gradvisa uppgående i en transnationell gemenskap. Den som säger ja

till region och nation måste därför inte nödvändigtvis säga nej till Europa men den invanda nationalstaten med sin traditions-identitets- och solidaritetsgemenskap förblir outhärlig som en kraft och källa för politisk stabilitet. Nationalstaten är därför nödvändig för att legitimera en ny europeisk ordning men strukturella asymmetrier, motstridiga intressen och oväntade utvecklingsförlopp kommer att göra relationerna mellan nationalstaten och den europeiska integrationen svårhanterbara och svåröverskådliga. Även i framtiden kommer Europa därför att hamna i kläm mellan vad den tyske filosofen Karl Jaspers kallade öbalkaniserande och helvetiserande tendenser, det vill säga mellan jugoslaviska och schweiziska utvecklingsmodeller.

Den europeiska unionen kan därför inte genomföras som en ren efterapning av redan existerande statsrättsliga former. Det finns helt enkelt inga förbilder som EU kan rätta sig efter. Kanada och Australien är visserligen kontinenter men de har en befolkning som en medelstor europeisk stat och de är unga invandrarnationer. Indien är av uppenbara skäl inte jämförbart. Schweiz och USA nämns ofta som förebilder för en mångkulturell europeisk federation med stark konstitutionell patriotism. I det första fallet var det emellertid just farhågorna för att alprepubliken skulle lösas upp i sina nationella beståndsdelar som var en av förklaringarna till motståndet mot inte bara EU utan även EES.

Även jämförelsen med USA har sina uppenbara brister. USA är visserligen etniskt-kulturellt heterogent men har ett gemensamt språk, en nedärvd konstitutionell patriotism och en gemensam politisk kultur som grund för sin nationella identitet. Dessutom behövde den amerikanska demokratin över 100 år för att växa in de väldiga dimensioner den sedan fått. Till bilden hör att de båda hörnpelarna i denna process - ett gemensamt språk och en politisk kultur med stor integrativ kraft - nu vacklar. EUs förutsättningar är helt andra framför allt eftersom de europeiska institutionerna inom överskådlig tid får den demokratiska legitimitet de nu har från sina medlemsstater. En utgångspunkt i europabygget måste därför vara att de federalistiska traditionerna inte är starka i Europa. De flesta medlemsstaterna är centralistiska till sin natur och det faller sig svårt för såväl deras politiker som medborgare att tänka i federalistiska termer. Tyskarna och även österrikarna har här ett erfarenhetsförsprång men de har inte en modell som kan kopieras rätt av.

Suveränitetstanken har hittills endast tillåtit två typer av federativa system; ett förbund av suveräna stater och en suverän förbundsstat. Mellanformer som det tyska förbundet från 1815 till 1866 eller den österrikisk-ungerska dubbelmonarkin är i ett historiskt ljus föga framgångsrika undantag.

Vad den första modellen - ett förbund av suveräna stater - beträffar har EU har redan nått utöver detta stadium eftersom

majoritetsbeslut nu fattas i ministerrådet. Den andra modellen - en suverän förbundsstat med en valutaunion, ett parlament som står över de nationella, ett unionsmedborgarskap med preciserade rättigheter och skyldigheter och en gemensam utrikes- och säkerhetspolitik med majoritetsbeslut även i frågor som direkt berör de olika nationernas säkerhet - kan som ovan framgått inte heller vara målet för den europeiska unionens slutliga utformning.

En europeisk union är i dag endast tänkbar som en federation som, med handlingskraft och handlingsmöjligheter för de europeiska institutionerna i så klart som möjligt avgränsade kompetensområden, respekterar och ger spelrum åt medlemsstaternas individualitet och särdrag. EU blir därför under överskådlig tid primärt en gemenskap av stater för vilken det i dag inte finns någon förebild och som inte kan konstrueras efter några givna mallar. Den europeiska unionen blir "en ofullbordad förbundsstat" - något mer än ett löst statsförbund men inte en förbundsstat i klassisk mening. Den blir heller inte den torso som dess motståndare eftersträvar utan en form för mellanstatligt samarbete som respekterar de enskilda staternas suveränitet men som harmoniserar medlemmarnas politik på de områden där enhällighet råder och som framför allt inriktar sig på effektivitetshöjande och kostnadssparande reformer, ökar öppenheten och betonar närhetsprincipen.

Försök att nu driva integrationsprocessen längre skulle äventyra hela unionsprojektet genom att frammana folkomröstningar med negativa resultat i flera medlemsstater. De svåra beslut som är nödvändiga för att anpassa EU till förestående utvidgningar i öst och syd måste därför skjutas på den inte alltför avlägsna framtid när de inte längre kan undvikas.

En europeisk nationalstat är ett dödfött projekt. Det finns inget direkt samband mellan europeisk kultur och historia och europeisk politik. Den europeiska integrationen fullbordas inte av någon naturnödvändighet utan kommer bara till stånd om tillräckligt med politisk energi satsas. Den europeiska unionens framtid vilar därför på medlemsstaternas gemensamma intressen och inte på ett europeiskt folks politiska vilja av det enkla skälet att någon sådan inte finns.

Ingen kan heller i dag säga under vilka omständigheter en sådan europeisk folkvilja skulle kunna växa fram inom överskådlig tid. Nationer är inte några en gång för alla givna storheter utan de skapas. De är för att än en gång använda den amerikanske antropologen Benedict Andersons begrepp "imagined communities", tänkta gemenskaper. En europeisk tänkt gemenskap kan inte uppstå utifrån tyska begrepp som "Blut und Boden" eller föreställningar om ett europeiskt "Volk" eller en europeisk "Kulturnation".

En europeisk identitet skapas heller inte genom centrala direktiv från Bryssel eller medlemsstaternas huvudstäder eller genom att frambesvärjas på seminarier och konferenser utan genom att medborgarna i de enskilda europeiska staterna känner att de personligen har något att vinna på integrationen och att de därmed säger ja till EU i sin dagliga folkomröstning.

Som vi redan fått erfara framkallar en forcerad unionsprocess motreaktioner i alla medlemsländer. En europeisk identitet är först möjlig när det finns en intressegemenskap hos medborgarna. Så länge denna saknas eller inte upplevs som tillräckligt stark kommer EU att ha ett demokratiskt underskott oavsett vilka nya kompetenser som tilldelas europaparlamentet. Den inre marknaden kommer att öka rörligheten över nationsgränserna och därmed, om än långsamt, bidra till framväxandet av en europeisk identitet men denna blir en av många, relativiserad av olika nationella och regionala identiteter (till exempel Benelux, Iberoeuropa, Norden). Immigrationen kommer att förstärka den multikulturella komponent som är oundgänglig för en ny identitetskänsla. Samtidigt ger den näring åt sociala spänningar och rasistiska och nationalistiska yttringar men dessa kan också leda till en politisk mobilisering och en insikt om att dessa problem bara kan lösas på en europeisk nivå.

Nationalstaterna har tillkommit under en lång och ofta konfliktfylld tidsperiod. De är ideologiska konstruktioner och den nationella identiteten är som Ernest Renan hävdade ytterst ett politiskt ställningstagande. En förutsättning för en stark nationell identitet är att medborgarna känner solidaritet med staten genom att denna omfördelar samhällets resurser och sörjer för utbildning, infrastruktur, rättssäkerhet med mera. Huvuduppgiften för "europamakarna" kan därför inte vara att försöka ge européerna om en gemensam identitet med ursprung i forn- eller medeltid utan att utveckla ett politiskt självförtroende och en handlingsförmåga som motsvarar Europas roll på 2000-talet.

En europeisk "övernationalitet" kommer först att accepteras i en situation när nationella, regionala och överregionala identiteter inte är hierarkiserade utan när varje individ känner samtliga dessa som en självklarhet och en del i sitt dagliga liv. En politik som går ut på att bevara mångfalden blir därför en förutsättning för att skapa en europeisk identitet som varken bör eller kan bli en ersättning för de nationella identiteten men som kan skapa stöd och styrka åt politiska institutioner som varken är nationella eller stommen i en europeisk superstat.

Frågor som rör kulturpolitik, undervisning och historiskt förankrade sociala system och värderingar måste därför förbli nationalstaternas angelägenheter. Det gäller således att ge nationalstaten vad den tillhör och EU vad EU tillhör, en

säkerhets- och utrikespolitisk struktur, den inre marknaden, en gemensam kriminal- asyl- och immigrationspolitik.

På så sätt kommer den hittillsvarande klara länken mellan stat och nation att luckras upp. I detta perspektiv innebär inte den europeiska integrationen att en ny superstat uppstår utan att makten sprids ut. Den kulturella identiteten förblir förankrad på nationell nivå men sprids även neråt till alltmer utpräglade regionala identiteter. Vi kommer varken att ha en ny europeisk superstat eller suveräna nationalstater. Nationerna kommer inte att försvinna men vi får nationer med mindre stat och nationella kulturer med mjukare skal.

Relationerna mellan en europeisk identitet och de nationella identiteterna skulle då kunna gestalta sig så att utrikes- och säkerhetspolitik i vid bemärkelse blir fundamenten för en gemensam europeisk politisk identitet, således en önationö där man kan känna en politisk hemhörighet utan att därför behöva känna sig som en del av ett europeiskt "Volk" eller en europeisk "Kulturnation".

På den nationella nivån skulle det tyska nationsbegreppet bestå men i sin ursprungliga herderska form där en nation inte nödvändigtvis behöver ta sig ett statligt uttryck. Genom att stå på en trygg och solid kulturell grund kan varje folk med sin särprägel och sina kulturella prestationer bidra till en internationell gemenskap. Kulturnationen blir således alltmer avterritorialiserad. Folk kommer att känna samhörighet med ett särskilt område och dess kulturella och politiska historia men detta område behöver inte nödvändigtvis vara kopplat till en nationalstat med avgränsat territorium. På så sätt kan en europeisk politisk identitet växa fram samtidigt som den kulturella nationella eller regionala identiteten förblir intakt och den europeiska mångfalden inte bara består utan ökar. Utan en sådan utveckling kan det demokratiska underskottet aldrig undanröjas och det europeiska unionsprojektet inte förverkligas.

En av EUs fäder, initiativtagaren till Kol- och Stålunionen Robert Schumann, insåg redan på 50-talet att Europa inte kan komma förbi sin historia:

"De politiska gränserna var resultatet av en ärevördig historisk och etnisk utveckling, en lång strävan efter nationell enhet. Ingen skulle komma på tanken att avskaffa dem. Förr ändrades de genom våldsamma erövringar eller vinstgivande giftermål. Idag räcker det att minska deras betydelse. Våra europeiska gränser skall i allt mindre utsträckning inskränka på utbytet av tankar, personer och varor. I framtiden skall nationernas solidaritet väga tyngre än den föråldrade nationalismen. Dess förtjänst var att den gav staterna en struktur och en solid inre struktur. På denna gamla grund måste nu en ny våning byggas. Det överstatliga kommer att vila på nationell grund. På så sätt förnekas inte det

ärrika förflutna men de nationella energierna kommer att utveckla sig på nya vägar genom att utnyttjas gemensamt i den överstatliga gemenskapens tjänst".

Den prognos om Europa och nationalstaterna som Schumanns landsman Ernest Renan ställde i sitt klassiska tal vid Sorbonne den 11 mars 1882 "Vad är en nation?" ö har i hög grad kvar sin giltighet 114 år senare: "Nationerna är ingenting evigt. De har en början och de kommer att ha ett slut. Den europeiska konfederationen kommer sannolikt att avlösa dem. Men detta är inget lagbundet i det århundrade vi lever i. För närvarande är nationernas existens något gott, ja rentav nödvändigt. Deras existens är en garanti för friheten som skulle gå förlorad om världen löd under en enda lag och bara hade en herre".